حکومەتی هەرێمی کوردستان – عێراق
وەزارەتی پەروەردە
بەڕێوەبەرایەتی گشتی پرۆگرام و چاپەمەنییەکان

سەرەتاکانی کۆمەڵناسی

بۆ پۆلی دەیەمی ئامادەیی وێژەیی

دانانی

د. قیس نوری — د. حسام الدین الالوسی
د. یونس حمادي — د. احسان محمد الحسن
صبیح جبر الکعبي — احلام رشید حلاوي

وەرگێڕانی

د. ئیحسان فوئاد — د. حسام الدین الالوسی
رەئوف حەسەن — فوئاد تاهیر سادق

پێداچوونەوەی زانستی و بژارکردنی

عوبێد خدر فەتحوڵڵا
عومەر عەلی شەریف

چاپی چواردەهەم ٢٠١٥زایینی ٢٧١٥کوردی ١٤٣٦کۆچی

سەرپەرشتی زانستی : عوبێد خدر فەتحوللا

پێداچوونەوەی زمانەوانی: سادق عوسمان ئەحمەد

سەرپەرشتی هونەری چاپ: عوسمان پیرداود - ئاری محسن احمد

نەخشەسازی بەرگ: ئامانج إسماعیل عبدی

تایپ و نەخشەسازی ناوەوە : رابەر عبدالواحد محمد

جێبەجێکردنی بژاری هونەری: رێڤین راغب حسین

بەشی	ناوەڕۆک	لاپەڕە
بەشی یەکەم:	چەمک و پەیدابوونی کۆمەڵناسی و پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان و ئامانجەکانی کۆمەڵناسی.	٧
بەشی دووەم:	پرۆگرام و بوارەکانی کۆمەڵناسی و پەیوەندی بە زانستەکانی دیکەوە.	٢٥
بەشی سێیەم:	دەزگا کۆمەڵایەتییەکان و ئەرك و فەرمان و ئامانجەکانیان.	٥٣
بەشی چوارەم:	کێشە کۆمەڵایەتییەکان و ڕێگەکانی چارەسەرکردنی گیروگرفتەکان.	٧٥
بەشی پێنجەم:	ڕێککاری کۆمەڵایەتی ئەرك و فەرمان و شێوازەکانی.	١٠٦
بەشی شەشەم:	گۆڕانی کۆمەڵایەتی شێوە و هۆیەکانی گۆڕانی کۆمەڵایەتی.	١٢٦
فەرهەنگۆک:		١٤٨

پێشەکی:

کۆمەڵناسی یەکێکە لەو زانستە گرنگانەی کە کۆمەڵانی پەرەسەندوو و پێشکەوتوو پێویستیان پێیەتی، لەبەر کاریگەری ئەم بابەتە لە تێگەیشتنی سرووشتی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان و رەفتاری کۆمەڵایەتی و ئەو دامودەزگایانەی کە مرۆڤ ئەندامە تیایاندا و تێکەڵاویان دەبێ، بۆ لێکۆڵینەوە لە کێشەکانی کۆمەڵایەتی و شیکردنەوەیان بەو شێوەیەی کە هۆ و ئەنجام و ئاکارەکانی چارەسەرکردنەکەی دەستنیشان بکات تا مرۆڤ و کۆمەڵ لە گرفتەکانی رزگار بکات.

کۆمەڵناسی پەیوەندییەکی بەهێزی بە زانیارییە کۆمەڵایەتییەکانی دیکەوە هەیە وەك ئابووری و مێژوویی و جوگرافیا و زمان و وێژە و پەروەردە و دەروونناسی ، بۆیەش گرنگە قوتابی لە قۆناغی ئامادەییدا لە هەموو بەشەکانی ئەم بابەتە بگات.

خوێندنی بابەتی (کۆمەڵناسی) لە سێ بواردا بۆ خوێندکار بە کەڵکە:

یەکەمیان: تا لە سرووشتی راستەقینەی کۆمەڵ و جموجۆڵ و دابونەریت و کێشەکانی کۆمەڵ ئاگادار بێ.

دووەمیان: گرینگدان بە هەندێ بابەتی کۆمەڵناسی کە لەوانەیە ئەم زانیارییە لە زانکۆدا بە کەڵکی قوتابی بێت، گەر هاتوو لەم بابەتەوە تایبەتمەند بوو.

سێیەم: تێگەیشتنی لایەنی بیرو هزری ژیانی کۆمەڵایەتی و زانیاریش وا لە قوتابی دەکات کە لە نێو کۆمەڵگەدا رابێت و بتوانێ بە هێمنی خۆی بگونجێنێ.

ئەم کتێبە شەش بەند دەخاتە بەر لێکۆڵینەوە، یەکەمیان کۆمەڵناسی دەناسێنێ و بوون و سەربەخۆیەکەی لە زانیارییەکانی دیکە جیا دەکاتەوە، بەندی دووەمیش

باسـی پرۆگـرام و بوارەکـانی کۆمەڵناسـی دەکـات و پەیوەنـدی کۆمەڵناسـی بـە زانیارییەکانی تـری وەك دەروونناسـی و مێژوو و ئـابووری و ئـەنترۆپۆلۆژیا و یاسـا دەکۆڵێتەوە.

کەچی بەندی سێیەم تایبەتە بە لێکۆڵینەوە لە دەزگا کۆمەڵایەتییەکان و چۆنیەتی پێکهاتنیان و ئەرکە سەرەکییەکانی کە بەردەوامی و مانەوە و بە کۆمەڵ دەبەخشێ و بـەرەو پێشـەوەی دەبـات. لـە بەنـدی چـوارەم بایـەخ بـە شـیکردنەوەی کێشە کۆمەڵایەتییـەکان دەدات، کـە دووچـاری مرۆڤـ و کۆمـەڵی هاوچـەرخ بوونـە، ئـەم شیکارکردنەش ئامـاژە بـۆ چـەمکی کێشە کۆمەڵایەتییـەکان دەکـات و لـە هۆکـارە بابەتی و خۆییەکان و خەسڵەتەکانی و چۆنیەتی چارەسەرکردنی دەکۆڵێتەوە.

بەندی پێنجەم لێکۆڵینەوە لە بارەی دابینکاریی کۆمەڵایەتی و رۆڵی لە پابەندکردنی تاکەکەس و دوورخستنەوەی لە لادان و تاوانکاری دەکات، هەروەها بابەتەکـە بـاس لـە گرنگـی شـێوازەکانی نـاوەوە و دەرەکـی دابینکـاریی کۆمەڵایـەتی دەکـات لـە گەشـەپێدانی کەسـایەتی مرۆڤـ و گـرنگترین رێبازەکـانی دەستنیـشان دەکـات، هەروەها کارو دەوریان دیاری دەکات.

بەشی شەشەم و کۆتایی تایبەتە بە لێکۆڵینەوە لە گۆڕانکارییەکانی کۆمەڵایەتی لـە بارەی چەمك و جۆر و هۆیەکانی و ئەنجامەکانی بەسەر تاك و کۆمەڵدا تایبەتمەنـد دەبێت.

ئاواتەخوازین بابەتەکانی ئەم کتێبە بە سوود و کەڵك بێ بۆ قوتابیانی پۆلی دەیەمی وێژەیی و لەگەڵ هزر وبیر و تواناکانیان بگونجێ.

بەشی یەكەم:

كۆمەڵناسی

چەمك و پەیدابوونی و ئامانجەكانی

کۆمەڵناسی: چەمك و پەیدابوونی و ئامانجەکانی

أ- چەمك و پەیدابوونی کۆمەڵناسی:

چەمکی کۆمەڵناسی: ئەو زانستەیە کە لێکۆڵینەوە لە بارەی کۆمەڵگە و پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانی ناو کۆمەڵگە مرۆڤییەکان دەکات و هەوڵی پشکنین و شیکردنەوەی بارودۆخ و کێشە گرنگەکانی ژیانی کۆمەڵایەتی دەدات.

ئەم زانستە بایەخێکی گەورەی لەلای کۆمەڵگە پێشکەوتووەکان هەیە، چونکە لە سرووشتی پەیوەندیی کۆمەڵایەتی و دەزگای کۆمەڵایەتی و دیاردە کۆمەڵایەتییەکان دەکۆڵێتەوە و هەروەها جیاوازی و ململانێی چینایەتی لێکدەداتەوە و ، باس لە نایەکسانی کۆمەڵایەتی و جۆرەکانی لادانی کۆمەڵایەتی و گۆڕانە کۆمەڵایەتییەکان دەکات.

زاراوەی کۆمەڵناسی (Sociology) بۆ یەکەمجار لەلایەن ئۆگست کۆنت بەکارهاتووە و چەندین پێناسەی جۆراوجۆر بۆ ئەم زاراوە کراوە، ئۆگست کۆنت بە زانستی شیکردنەوەی دیاردەکانی ژیانی کۆمەڵایەتی دادەنێت..

ئەو بابەتە کۆمەڵایەتییانەی لە چەرخە کۆنەکانەوە پەیدابوون تێکەڵ بە فەلسەفە و وێژە و مێژوو و رامیاری و ئاین کرا بوون و ماددە و بابەتەکانیشی لەم لاو ئەولا بڵاوببوونەوە و بەرنامەکەشی ناڕوونی و ناتایبەتمەندی پێوە دیار بوو. چوارچێوە بیردۆزەیی و جێبەجێکاریەکانیشی بێ توانا و نادیار بوون، ئەمە وێڕای ئەوەی کە ئەو لێکۆڵینەوە و باسە کۆمەڵایەتییانەی کە لە کاتێکی زوو دەرکەوتن، کۆمەڵناسی پسپۆڕ نەیان نووسیبوون، بەڵکو چەند کەسانێکی ئەدیب و فەیلەسووف و مێژوونووس و کەسانی ئاینی نووسیبوویان، بەڵام ئەو بابەتە کۆمەڵایەتییانەش کە ئەو نووسەرانە دەیاننووسین بریتیی بوون لە فرمانەکانی کۆمەڵگەی مرۆڤ و سرووشتەکەی و گیروگرفتی سەردەم و چۆنیەتی رووبەڕووبوونەوەی چینەکانی

کۆمەڵگە و ئەو هۆکارانەی کاردەکەنە سەر بوونی ئەو چینانە و دەوری رامیاری و ئاین لە ژیانی ئابووری و کۆمەڵایەتییدا... تاد.

جا لەبەر ئەوەی نووسەر و بیرمەندە کۆمەڵایەتییەکان لە بواری کۆمەڵ و بەکارهێنانی بیردۆزە و هونەری لێکۆڵینەوە و باسەکانیدا پسپۆر نەبوون، ئەمەش لەبەر ناتەواوی و ناسەربەخۆیی بابەتە کۆمەڵایەتییەکان لە چوارچێوەی زانستێکی دیاریکراو، بۆیە نووسینەکانیان پێنج سیفەتی بنەڕەتییان پێوە دیار بوو کە ئەمانەن:

١– زانیارییە کۆمەڵایەتییەکان تێکەڵ بە دیاردەکانی کۆمەڵ و کردار و کارلێکەکانی مێژوویی و رامیاری و ئایینی و وێژەیی کرا بوون.

٢– لێک جیانەکردنەوەی ئەو راستییانەی نووسەر دەیاننووسێت، لەگەڵ ئەو حوکمە بەهاییانەی دەریان دەبڕێت کاتێ بابەتەکە یان کێشە کۆمەڵایەتییەکە دەخاتە پێش چاو.

٣– پشت نەبەستنی توێژەر یان نووسەرە کۆمەڵایەتییەکە بەو بیردۆزە کۆمەڵایەتییانەی کە نووسینەکانی دەخاتە چوارچێوەیەکی دیاریکراو کە خزمەت بە شیکردنەوەی بابەتەکە دەکەن و ئامانج و بەرنامەکانی روون دەکەنەوە.

٤– توێژەرەکە یان نووسەرە کۆمەڵایەتییەکە پشت بە بەرنامەیەک یان رێبازێکی باسکردن نابەستێ کە توانای هەبێ زانیاری و راستییەکان کۆبکاتەوە و پۆلێنیان بکات و بنەماکانی بۆ دابڕێژێت.

٥– نووسەر و بیرمەندە کۆمەڵایەتییەکانی ئەو کات لە بابەتە کۆمەڵایەتییەکان تایبەتمەند نەبوون، ئەمەش وای کرد نەتوانن سەربارێک بخەنە سەر گەشەی زانستی کۆمەڵایەتی و بەرەو پێشەوەی ببەن.

- هۆکاری بێهێزی بابەتەکان لەم کاتەدا

ئەو بارودۆخ و کەموکورتییەی کە لێکۆڵینەوە کۆمەڵایەتییەکان بە خۆیانەوە بینی، نووسین و بابەتە کۆمەڵایەتییەکان لاواز و بێ توانا بوون بەهۆی تایبەتمەندنەبوونی لە سنووردار کردنی نووسین و توێژینەوە کۆمەڵایەتیەکان، زاڵبوونی کێشەی هەڵچوون و حوکمی بەهایی لەسەریان، نەیانتوانی بەشداری بکەن لە گەشەپێدانی مرۆڤ و بەرەو پێشەوە بردنی ژینگە کۆمەڵایەتییەکان و رەفتار و بەها و دامەزراوە میرکارییەکان. بۆیە پەیدابوونی کۆمەڵناسی وەك زانیارییەکی سەربەخۆ و دارێژراو دواکەوت و بابەتەکانی پچڕ پچڕ و پەرش و بڵاو لە چەند مەیدانێکی لێکۆڵینەوە مانەوە.

رۆڵی بیرمەندانی عەرەب و موسلمان لەسەرهەڵدانی کۆمەڵناسی:

زانا عەرەب و موسڵمانەکان بایەخیاندا بە لێکۆڵینەوەی واقیعی کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی و پەیوەندی بە سرووشتی مرۆڤ و پێبەخشەکانی ژینگە و ئەو هۆکارانەی کاری تێدەکەن و پێکهێنەرەکانی ئاوەدانی مرۆڤایەتییان وەسف کردووە و سرووشتی کار و کاردانەوەی نێوانیان شیکردۆتەوە و ئەو هۆکارانەیان دیاریکردووە کە بە تێپەڕینی کات دەبنە هۆی گۆڕانی کۆمەڵگە لە شێوەیەکەوە بۆ شێوەیەکی دیکە و ئەو هۆکارانەشیان دەستنیشان کردووە کە دەبنە هۆی کامڵی و جێگیربوونی. هەروەها لە خاسیەتی کۆمەڵگەی نموونەیی و کارتێکردنی سەرکردایەتی لە گەشەکردن و بەرەو پێشەوە چوون و جێگیربوونی دووان و باسیان لە سیفەتەکانی سەرکردایەتی و رۆڵ و فەرمانەکانی لە یەکگرتنی کۆمەڵ و لێك هەڵوەشانەوەی کردەوە.

ئەوەی لێرەدا گرنگە، ئەوەیە کە دەبێ بڵێین لێکۆڵینەوەی کۆمەڵایەتی لای عەرەب و موسڵمانان لە دوو رواڵەتی سەرەکیدا سەرهەڵدەدەن، ئەوانیش رواڵەتی فەلسەفییانەی ئایینیانەن کە (فارابی و ئیخوان ئەلسەفا و غەزالی و ئیبن روشد) نوێنەرین و، رواڵەتی کۆمەڵایەتی و ئەنترۆپۆلۆژین کە (ئیبن خەلدون و ماوردی و ئیبن بەتووتە و حاحین) نوێنەرین.

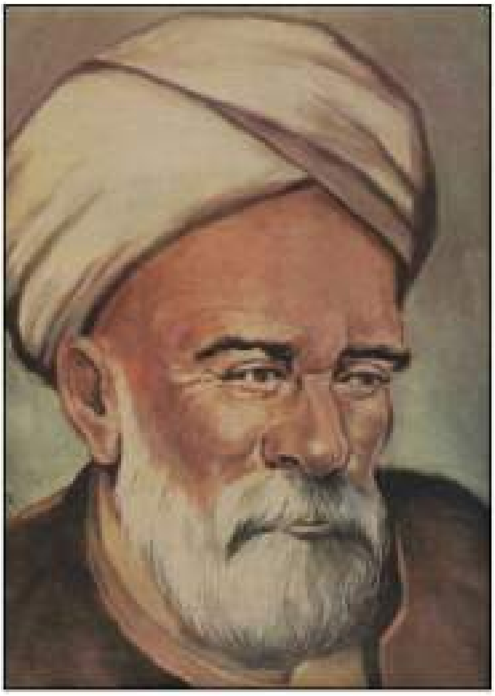

- **فارابی (٨٧٠- ٩٥٠) زایینی:**

کۆمەڵناسێکی موسڵمانە و لێکۆڵینەوەی لە بارەی کۆمەڵگە کردووە و لە راستیی کۆمەڵگـەی مرۆڤایـەتی کۆڵیوەتـەوە، رەمـــەکی (غریـــزة) کۆمەڵایـــەتیی و کۆبوونـــەوەی مرۆڤـــی بەیەکـــەوە بەســـتۆتەوە، ئـــەو بنـــەما ئـــایینی و فەلـــسەفییانەی دانـــا کـــە کۆمەڵگـــەی نموونەیی پشتیان پێ دەبەستێ، فـارابی کۆمەڵگەی کرد بە دوو پۆل کە ئەوانیش:

١- **کۆمەڵگەی تەواو:** ئەو کۆمەڵگەیە کە بەختیاری بۆ ئەندامەکانیان وەدی دێنێ.

٢- **کۆمەڵگە ناتەواوەکان:** ئـەو کۆمەڵگەیانـەن کـە نـاتوانن لەبـەر هەنـدێ هۆکاری پەیوەست بە سرووشتەکەی و بنیاد و سەرۆکایەتی ئەو بەختیارییە بهێننەدی.

سەرەڕای ئەوەی کە فارابی لە بابەتی فەرمانی سەرکردە و سیفەتەکانی، رۆڵـی سەرکردە لە دابینکردنی بەختیاری و خۆشگوزەرانی بـۆ ئـەو کۆمەڵگەیـەی کـە حوکمی دەکات کۆڵییـەوە، بایەخیشی بـە بابـەتی هەڵبـژاردنی سـەرکردە دا و هەڵبژاردنەکەش بەلای ئـەوەوە، سیفەتێك هەیـە کـە پێویستە لـە سـەرکردەدا هـەبێت، یـان ئـەو کۆمەڵگەیـەی سـەرکردەیی دەکـات و ئـەو مەترســی و گیروگرفتانەی تووشیان دەبێت دیاری بکرێت.

*** غەزالی (١٠٥٨ – ١١١١) زایینی :**

ئەبو حامید غەزالی توانی بە بیروڕا کۆمەڵایەتییەکانی خۆی توێژینەوەکانی لە بارەی مرۆڤ و کۆمەڵگە لە هەموو بوارەکاندا دەوڵەمەند و گەشەی پێبدات، لە لێکۆڵینەوەکانیدا داهێنانی لە بواری پرۆگرامی زانستی بنچینەیی بەکارهێنانەوە بۆ کۆکردنەوەی راستی و زانیاری و پۆلینی کردوون، ئەم راستیانەش بۆ شیکردنەوەی دیاردەکانی مرۆڤایەتی و رووداوەکانی کۆمەڵایەتی و کێشەکانی شارستانیەتی نێو کۆمەڵ بەکارهێناوە، بەمەش بەرنامەیەکی زانیاری بنچینەیی بۆ توێژینەوە و لێکۆڵینەوەی کۆمەڵایەتی دامەزراندووە و لە هۆکار و راستییەکانی کۆبوونەوەی مرۆڤایەتی و سوودی بۆ کەس و بۆ کۆمەڵ و کۆمەڵگە کۆڵیوەتەوە و رۆشنایی خستۆتە سەر رۆڵی کۆمەڵ و لە کاری بونیادنانی ژیان و پەرەپێدانی و بایەخی بەلایەنی رەوشت و بەها نموونەییەکانی داوە بەوەی کەوا بناغەی کۆمەڵن لە ئێستاکە و دوارۆژدا.

*** ئیبن خەلدوون (١٣٣٢ – ١٤٠٦) زایینی :**

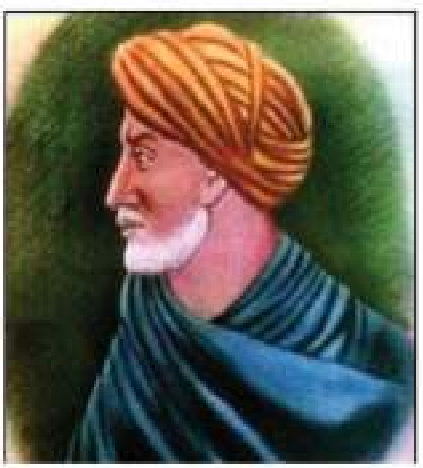

ئیبن خەلدون بە دامەزرێنەری کۆمەڵناسی دادەنرێ، چونکە کۆمەڵزانی هێنایە کایەوە و لێکۆڵینەوە و رێبازی باسکردن و زانیارییانەی بەرەو پێشەوە برد و واقیعی

لە کتێبەکەی (عالم العمران)

کۆمەڵی مرۆڤ و بنەمای نیشتەجێبوونی شیکردەوە، ئەمە سەرەڕای لێکۆڵینەوەی سەبارەت بە دیاردەکانی ئارامی و بزووتنەوەی کۆمەڵایەتی و دانانی یاساکانی بزووتنەوەی کۆمەڵ لەگەڵ لێکۆڵینەوەی پەیوەندی نێوان واقیعی کۆمەڵایەتی و شارستانی و ئەو بیرو

باوەڕانەی کە لە کۆمەڵگەدا دەردەکەون **لە کتێبە بەناوبانگەکەی (پێشەکی - المقدمة).** ئەمە جگە لەوەی کە ئیبن خەلدوون لەبەر هۆکاری تیرەگەری و هۆزایەتی کە ئەندامەکانی یەك تیرە بە یەکتر دەبەستێتەوە و کۆمەڵگەی مرۆڤی کردووە بە چەند چینێکی دیاریکراو وەك کۆچەر (بدو) و گوندنشین و شارستان.

- کۆمەڵناسی چۆن سەری هەڵدا:

ئەو بیروباوەڕ و هزر و بیردۆزە کۆمەڵایەتیانەی کۆمەڵناسە عەرەبەکان لەژێر سایەی ئیسلامدا خستیانە بەرچاو، بە بەردی بناغەی پەیدابوونی کۆمەڵناسی لای عەرەب و موسڵمانەکان دادەنرێت. ئەو زانستە لە ڕێگەی ڕێنماییەکانی پێشەنگی هزری و بیر و بۆچوونەکانیان و بیردۆزەکانیان هەیانبوو، بنچینە و تایبەتمەندی خۆی هەبوو کە گەلێك بیرکارە کۆمەڵایەتییە ئەوروپاییەکانی پشتیان پێ بەستووە وەك (هۆبز و لۆك و ڕۆسۆ و هێگڵ و کۆنت و دۆرکهایم) کەچی لە ئەوروپادا باس و لێکۆڵینەوە کۆمەڵایەتییەکان بە شێوەیەکی ئاشکرا و دیار بەرەو پێشەوە چوون، بە تایبەتی دوای چەرخی ڕاپەڕینی ئەوروپا کە بزووتنەوەی بووژاندنەوەی زانیارییە کۆنەکان و دۆزینەوە جوگرافیاییەکانی بینی و بیری خەڵك لە کۆت و فشاری ئایینی (لاهووتی) ڕزگار بوو کە کڵێسە بەسەریدا سەپاندبوون. کۆمەڵە بیرمەند و زانایەك خەریکی باس و لێکۆڵینەوەی زانیاری بوون، ئەو بیرمەندانە نوێنەرایەتی چەندان قوتابخانەی بیری و فەلسەفییانەیان دەکرد کە گیرۆدەی بێ ئەنجامی و دواکەوتوویی سەدەکانی ناوەڕاست بوون، بەڵام ئەو قوتابخانانە لەبەر ئەو بارودۆخە تازە پەیدابووەی کۆمەڵگەی ئەوسا، خۆی گوێزایەوە بۆ پێشکەوتنی چەرخی تازە و کاریگەری نوێ گرینگترین ئەو قوتابخانانەش: قوتابخانەی دەروونی و قوتابخانەی پەیمانی کۆمەڵایەتی و قوتابخانەی بایۆلۆژی و قوتابخانەی مێژوویی و قوتابخانەی (ماددی) بوون.

هۆیەكانی سەرهەڵدانی كۆمەڵناسی وەك زانستێكی سەربەخۆ:

١- ئەو كارەساتە كۆمەڵایەتییە خراپانەی لە ئەنجامی شۆڕشی پیشەسازی كە لە سەدەی هەژدەهەمدا لە ئەوروپا پەیدابوو بووە هۆی پەیدابوونی كۆمەڵناسی وەكو زانستێكی سەربەخۆ.

٢- پشێووی رامیاری دوای شۆڕشی فەرەنسی و شەڕەكانی ناپلیۆن كە هەموو ئەوروپای گرتەوە.

٣- زاڵبوونی بیروباوەڕی دەستخستنی دەوڵەت لە رێكخستنی كۆمەڵگە و پاراستنی لە چەوساندنەوە و قۆرخكاری كێبڕكێ و چاودێری بۆرسە (بازاڕی گۆڕینەوەی دراو).

ئەو خاڵانەی سەرەوە دەورێكی كاریگەرییان لە پەیدابوونی كۆمەڵناسی و سەربەخۆییەكەیدا هەبوو، تا ئەویش لەگەڵ زانیارییەكانی دیكەدا دەوری خۆی هەبێ لە رەنگرێژی كۆمەڵگە و گەشەپێدانی و نەهێشتنی گیروگرفتەكانی مرۆڤ و ئەو خراپەكارییانەی گیرۆدەیان بوویبوون لە ئەنجامی ئەو گۆڕانە ئابووری و رامیاری و كۆمەڵایەتییە خێراییانەی لە سەدەی نۆزدەیەمی زایینیدا بەسەر كۆمەڵگە ئەوروپاییەكاندا هات. ئەو رووداو و گۆڕانكارییە خێرایانەی كە لە سەدەی هەژدەهەم و نۆزدەهەم كیشوەری ئەوروپا بەخۆیەوە بینی هانی گەشەپێدان و بەرەو پێشەوە بردنی باس و لێكۆڵینەوەی كۆمەڵایەكانییدا لە لای بیرمەندە ئەوروپاییەكان بە هەردوو جۆرییەوە ، تیۆری و جێبەجێكردن و گەشەپێدان، ئەو باس و لێكۆڵینەوانەش هاندەرێكی (وریاكەرەوەیەكی) راستەوخۆ بوو بۆ پەیدابوونی كۆمەڵناسی بە شێوەی زانیارییەكی سەربەخۆ لە فەلسەفە و مێژوو و ئایین و وێژە و زانیارییەكانی تر، دوای سەربەخۆیی كۆمەڵناسی ئەم زانیارییە توانی گەشە بكات و پەل بهاوێ و بە تواناتر بێت بۆ لێكدانەوەی دیاردە كۆمەڵایەتییەكان و شیكردنەوەی رەگەزە بنەڕەتییەكانی

چارەسەرکردنی ئەو گیروگرفتە مرۆڤایەتیانەی تاکەکەس و کۆمەڵ لە کۆمەڵگەی مرۆڤایەتیدا تووشیان ببوون.

گرنگترین ئەو کۆمەڵناسە ئەوروپاییانەی کە بەشدارییان لە سەربەخۆیی و گەشەکردن و بەرەو پێشەوە چوونی کۆمەڵناسی کرد ئەمانە بوون:

- **ئۆگست کۆنت (١٧٩٨- ١٨٥٧) زایینی:**

کۆمەڵناسێکی فەرەنسییە و لە ریزی پێشەوەی بیرمەندانی کۆمەڵناسی ئەوروپا دادەنرێت و تایبەتمەند بووە بە لێکۆڵینەوە لە پەیوەندییەکانی نێوان تاکەکەس و کۆمەڵگە. ئۆگست کۆنت لە کەسە یەکەمانەیە کە هەستی بە پێویستبوونی هاتنەکایەی زانستێکی تایبەت بە کاروباری کۆمەڵایەتییەکان کرد و ئەم زانایە سەرتا ناوی (فیزیایی کۆمەڵایەتی) بۆ ئەم زانستە هەڵبژارد. بەڵام دواتر ناوی سۆسیۆلۆگی بۆدانا.

کۆنت بڕوای وابوو کە بابەتی سەرەکی کۆمەڵناسی .. سیستەم و ڕێکخستنی کۆمەڵایەتییە، واتە لە بەشە لێک بەستراوەکانی توندی رژێمی کۆمەڵایەتی دەکۆڵێتەوە بەو بەڵگەیەی کە هەر گۆڕانێک لە بەشەکانی سیستەمی کۆمەڵایەتی کاردەکاتە سەر بەشەکانی تر لە قۆناغێك بۆ قۆناغێکی دیکەوە دەیانگۆڕێت ئەم زانستە لە کاروکاردانەوەی تایبەتی بەشە جیاجیاکانی رێکخستنی کۆمەڵایەتی دەکۆڵێتەوە، بۆیەش کۆمەڵناسی بە کارێکی رێکخستنی گشتی کۆمەڵایەتی دادەنرێت.

بەم پێیە و بە بۆچوونی کۆنت کۆمەڵناسی لە دوو بابەتی سەرەکی دەکۆڵێتەوە:

١- ستاتیکی کۆمەڵایەتی (جێگیری): Social Static

بریتییە لە لێکۆڵینەوە لە کۆمەڵگە مرۆڤایەتی لە حاڵەتی جێگیر و سەقامگیریدا، هەروەها لە بارەی سیستەمی کۆمەڵایەتی و پەیوەندییەکانی نێوان سیستەمەکە، لەگەڵ دەستنیشانکردنی شێوەکانی تەبایی بنەمای گشتی، گرنگترین بابەتەکانی زمان و ئاین و خێزانە، هەروەها لە رۆڵی هەر بەشێك لە بەشەکانی رێکخستن دەکۆڵێتەوە تا بەردەوامی بەکاری بونیادنانی گشتی و کۆمەڵ ببەخشێ و ئەنجام دەبێتە مایەی ئاسودەیی و جێگیریەتی.

٢- دینامیکی کۆمەڵایەتی (گۆڕاو): Social Dynamic

بریتییە لە کرداری گۆڕانی بەشەکانی سیستەم و پێکهاتەی کۆمەڵگە و لە ئەنجامی کارتێکردنی هۆکارێکی دەرەکی یان ناوەکی دەکۆڵێتەوە، کۆمەڵگە لە بارێکەوە بۆ بارێکی دیکە بە درێژایی قۆناغەکانی مێژووی شارستانییەت دەگۆڕێت، کۆمەڵگە لە قۆناغی لاهوتی دەگۆڕێت و بە قۆناغی میتافیزیقیا تێدەپەڕێت تا دەگاتە دوا قۆناغ کە (وەزعیە - الوضعية) قۆناغی سەرهەڵدانی زانیارییە.

- **هربرت سبنسر (١٨٢٠ – ١٩٠٢) زایینی:**

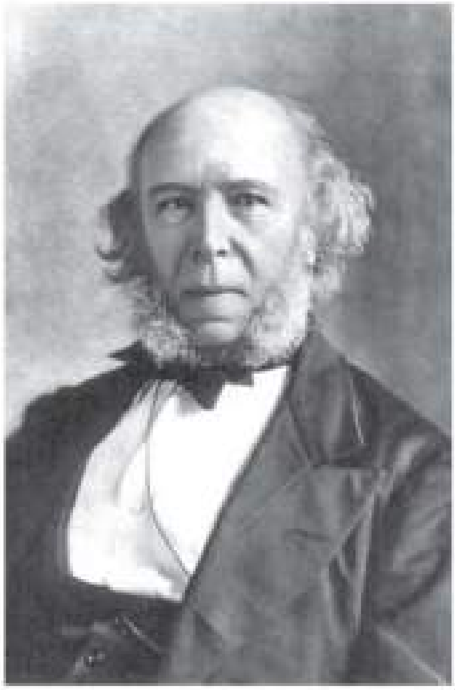

یەکێکە لە بیرمەندانی کۆمەڵناسی ئینگلیز لــە رێیــی بڵاوکردنــەوەی کتێبێکــی ســێ بــەرگی بــە نــاوی کۆمەڵناســی خزمــەتێکی بەرچــاوی بەبڵاوبوونــەوەی کۆمەڵناســی کردووە، هربرت سبنسر دەڵێت: (گرنگە کۆمەڵناسی ببێ بە زانستێکی سەربەخۆ و دوور لە زانستی رەوشتی و کۆمەڵایەتی).

هــەوڵی سبنــسر بــۆ پەرەســەندنی کۆمەڵناسی لە دوو خاڵی سەرەکیدا پوختە دەکرێت:

١- بیردۆزی ئەندامیەتی:

ئــەم بیردۆزەیــە لێکۆڵینــەوە لــە بــارەی کۆمەڵگــە دەکــات لەگــەڵ ســەرجەم بوونەوەری گیانلەبەرە زیندووەکان بەراوردی دەکات و ئــەم بیردۆزەیــە جــەخت لەو فەرمانی کۆمەڵایەتییە دەکاتەوە کە بەشەکانی بوونەوەری کۆمەڵایەتی پێی هەڵدەستن، ئەو بەشانەش بەیەکــەوە بەســتراون کــە پێــی دەگوترێ بەیەکــەوە ژیانی کۆمەڵایەتی سەربەستی سیاسی و ئابووری لەگەڵ ســەرهەڵدانی داهێنــانی زانیاری کردووە.

٢- بیردۆزی پەرەسەندنی کۆمەڵایەتی:

ئەم بیردۆزە ڕۆشنایی دەخاتە سەر بابەتی پەرەسەندن و نەشونمای کۆمەڵایەتی، ئەم بابەتەش لە زانستی زیندەوەرزانییەوە وەرگیراوە. پێشتر داروین لە کتێبەکەیدا لەژێر ناونیشانی (ڕەچەڵەکی چەشنان)ە باسی گەشەسەندنی فیزیۆلۆژیای بوونەوەران – لەوانەش مرۆڤ – بە درێژای سەدەکان لە شێوە ساکارەکانەوە تا شێوە ئاڵۆزەکەی و لە شێوە دواکەوتووەکەی بۆ بارە پێشکەوتووەکەی دەکات ئەم گۆڕانکارییەش ئادەمیزادیش دەگرێتەوە، بەڵام بە نەشونمای کۆمەڵایەتی ژیانی لەسەر زەوی پێشدەکەوێ لە ڕێگەی کردارێک پێی دەگوترێ گەشەسەندن یاخود پەرەسەندن.

سبنسەر کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی بۆ سێ چین دابەش کردووە، کۆمەڵی ساکار و کۆمەڵی ئاوێتە و کۆمەڵی ئاڵۆز.

- **ئەمیل دۆرکهایم (١٨٥٨-١٩١٧) زایینی:**

کۆمەڵناسێکی فەڕەنسایییە دوای ئۆگست کۆنت دووەم کەسە کە گۆڕانکاری لە بنەماکانی کۆمەڵناسییدا دروست کردووە. بە دانەری کۆمەڵناسی نوێ لە بوار و بنچینەی بەرنامەی زانیاری دادەنرێت، بەرهەمە گرنگەکانی دۆرکهایم بریتین لە (ڕێسای پرۆگرام لە کۆمەڵناسی) و (دابەشکردنی کۆمەڵایەتی کار) و (خۆکوشتن) و (فەلسەفە و کۆمەڵناسی) و (شێوە سەرەتاییەکانی ژیانی ئایینی).

دۆرکهایم پێیوایە کۆمەڵناسی زانستێکی سەربەخۆیە و دیاردەکانی کۆمەڵایەتی دیاردەی سەربەخۆن.

بەڵام لە بارەی دیاردە کۆمەڵایەتییەکان کە دۆرکهایم تایبەتمەند بووە بەمجۆرە لێکی داوەتەوە:

١- دیاردە کۆمەڵایەتییەکان دیاردەی **مرۆیین** و لەگەڵ پەیدابوونی کۆمەڵگەی مرۆڤایەتیدا سەریان هەڵداوە، بۆیە جیاوازە لەگەڵ دیاردە سروشتیەکان.

٢- شێواز و چوارچێوەی کارکردن و بیروباوەڕی **مرۆیین**.

٣- دیاردەی (شتەکانن) واتە باسی شتە سەربەخۆکان دەکات، کە دەتوانین هەستی پێ بکەین.

٤- خاسیەتی دەرەکی هەیە بە واتا دەکەوێتە دەرەوەی هەستی کەسەکان و لە رابردوودا هەبووە لە ئەمڕۆ و دوارۆژیشیدا هەر دەبێت.

٥- دیاردەکان دروستکراوی تاکەکان نین، بەڵکو دروستکراوی کۆمەڵگەن، بە شێوەیەکی یەك بەدوای یەك لە ئەنجامی تێکەڵاوی کۆمەڵایەتی سەریان هەڵداوە.

٦- دیاردە کۆمەڵایەتییەکان دیاردەی داسەپاوون واتە بە زۆری بەسەر مرۆڤ و کۆمەڵ سەپێنراون بۆیەش دەسەڵاتی خۆی بەهێزی کۆمەڵ بەسەر کەساندا دادەسەپێنێ.

دۆرکهایم کۆمەڵگە بەسەر دوو جۆر دابەش دەکات:

یەکەم: کۆمەڵگەی (جوڵێنەر) میکانیکی:

بریتییە لە کۆمەڵێکی ساکار پشت بە سیستەمی کار دابەشکردنی تایبەت نابەستێ، پسپۆڕی هەمەجۆری تێدا نییە، هەموو ئەندامەکانی کۆمەڵگە لە رووی پیشەوە لەیەك دەچن.

دووەم: کۆمەڵگەی ئەندامیەتی:

بریتیە لە کۆمەڵێکی ئاڵۆز بە وردی پشت بە سیستەمی دابەشکردنی کار دەبەستێت، دۆرکهایم لەو باوەڕەدا بوو کە کۆمەڵی مرۆڤایەتی لە کۆمەڵێکی میکانیکییەوە پاش زۆربوونی ژمارەی دانیشتوانی سەررووی زەمین بوو بۆ کۆمەڵی ئەندامیەتی دەگۆڕێت.

ب - پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان:

زانستی کۆمەڵناسی لە سرووشتی پەیوەندییە کۆمەڵایەتی و هۆ و ئەنجامەکانی دەکۆڵێتەوە ، لێکۆڵینەوەی کۆمەڵناسی بۆ بابەتی پەیوەندیەکان لەسەر ئاستی جیاجیان وەکو پەیوەندی نێوان کەسان و کۆمەڵانی بچووك و گەورە دەگرێتەوە، کۆمەڵناسان ئەم پەیوەندییانە وا پێناسە دەکەن کە بریتین لە:

(پەیوەندی کردن و کارتێکردن و کار و کاردانەوەی نێوان کەسان و کۆمەڵان بە مەبەستی دابینکردنی پێداویستییەکانی تاکە کەسان و وەدی هێنانی ئاواتەکانیان و پێکهێنانی ژیانێکی کۆمەڵایەتی پاشەکەوتکراو بە ڕووداو و دەستکەوتەکان).

وەکو پەیوەندی نێوان کڕیار و فرۆشیار و پەیوەندی لە نێوان قوتابی و مامۆستا و پەیوەندی نێوان پزیشك و نەخۆش و نێوان کرێکار و ئەندازیار و نێوان کوڕ و باوك و نێوان دادوەر و تاوانبار و ئەمانە چەند جۆرێکی جیاجیای پەیوەندی کۆمەڵایەتین.

لە رووی فەرمانەوە چەند جۆرە پەیوەندییەك دەگرێتەوە وەك:

١- پەیوەندی هاوکاری و کێبڕکێکردن.

٢- پەیوەندی کاتی و پەیوەندی هەمیشەیی.

٣- پەیوەندی ئاسۆیی و ستوونی.

٤- پەیوەندی رەسمی و نارەسمی.

- **پەیوەندی هاوکاری:** ئەمجۆرە پەیوەندییە کە کەسان و کۆمەڵان بەشداری لە وەدیهێنانی ئاواتەکانی دوور و نزیک دەکەن لە ڕێگای تێگەیشتن و کاری هاوکاری و هاوبەشدا، بەو پێیەوە کەسان و کۆمەڵان بۆ گەیشتن بە ئاواتەکانیان پێکەوە هاریکاری دەکەن وەك هاوکاری نێوان قوتابی و مامۆستا بۆ دابینکردنی ئاستێکی زانیاری بەرز لە قوتابخانە و بواری پەروەردە و فێرکردندا.
- **پەیوەندی کێبڕکێش:** ئەم جۆرە پەیوەندییە کە لەسەر بنەمای خۆ سەلماندنی هەر تاکێك یان کۆمەڵێك دامەزراوە لە ڕێگەی پێشبڕکێی و کێبڕکێوە کە لە نێوان خۆیان ئەنجامی دەدەن و سوود بە کۆمەڵ دەگەیەنن.
- **پەیوەندی هەمیشەیی:** ئەمجۆرە پەیوەندییە لە نێوان تاکەکانی کۆمەڵگە ڕوودەدات شێوەی هەمیشەیی و بەردەوام بەخۆوە دەبینێ، وەك پەیوەندی نێوان ڕۆڵەکانی یەك خێزان کە تا دوا تەمەنیان درێژەی دەبێت.
- **پەیوەندی کاتی:** پەیوەندییەکی تەمەن کورتە، چەند ساتێکی دیاریکراو دەخایەنێت و بە نەمانی هۆکارەکەی کۆتایی پێدێت وەك پەیوەندیەکەی نێوان کڕیار و فرۆشیار.
- **پەیوەندی ستوونی:** ئەمەیان کار و کاردانەوەی نێوان دوو کەس یان زیاترە کە هەر یەکەیان سەر بە ئاستێکی کۆمەڵایەتییە، وەك بەڕێوەبەر و فەرمانبەرەکەی یان پەیوەندی نێوان ئەندازیار و کرێکار.
- **پەیوەندی ئاسۆیی:** پەیوەندییەکی نێوان دوو کەس یا زیاترە هەموویان لە یەك ئاستی کۆمەڵایەتیین وەك پەیوەندی نێوان مامۆستا بە مامۆستایەکی دیکە یان پەیوەندی نێوان قوتابیان... تاد. ئەوەی شایەنی باسە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان کۆمەڵەیەك هۆ و ئەنجامیان هەیە.

هۆکاری پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان:

پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان هۆیەکەی دەگەڕێتەوە بۆ کۆمەڵێك هاندەر و پاڵنەری جیاواز کە هانی کەسان دەدات بۆ بەستنی پەیوەندییەکان، هەروەکو:

١- پاڵنەری ئابووریی پاڵ بە کرێکارانەوە دەنێت تا لە کارگە کار بکەن و پەیوەندی لەگەڵ کرێکاران و خاوەن کارەکەیان ببەستن.

٢- پاڵنەری پەروەردەیی وا لە قوتابی و خوێندکار دەکات کە لە قوتابخانەکەی بخوێنێ و چەندین پەیوەندی لەگەڵ قوتابیان و مامۆستایان پەیدا بکات.

٣- پاڵنەری سەربازی هانی جەنگاوەران دەدات تا بچنە ناو دەزگا سەربازییەکان و پەیوەندی بە سەربازانی دیکەوە ببەستن.

٤- پاڵنەری تەندروستی وادەکات پەیوەندی نێوان نەخۆش و پزیشکان بە تین دەکات.

کەواتە چەند پاڵنەرێك پاڵ بە کەسانەوە دەنێت تا پەیوەندی کۆمەڵایەتی لەگەڵ یەکتر پەیدابکەن، ئەمجۆرە پەیوەندییانە بە هەموو ئاستەکانییەوە ئاوات و پێداویستییەکانی ئەو کەسانەی کە پێیەوە پابەندن دابین دەکات و بە یاسا و بڕیارەکانییەوە پابەند دەبن.

پێناسەیەکی دیکە بۆ کۆمەڵناسی هەیە دەڵێت:

((ئەو زانستەیە کە لە رەفتاری کۆمەڵایەتی تێدەگات و شیکاری دەکات))

مەبەستیش لە رەفتاری کۆمەڵایەتی:

هەر جموجۆڵێکی بە ئەنقەستی کەسە کاتێ کە لە نێو کەسانی دیکە دەبێت و دەشبێ ژینگە و بارودۆخی هۆی رەفتارەکە هەبن.

رەفتار کردن پشت بە سێ بنچینەی سەرەکی دەبەستێ:

أ – دوو کەس یان زیاتر کار لە یەکتری دەکەن و ئەو رەفتار و رووداوانە دێتە کایەوە کە بۆ توێژینەوە و لێکۆڵینەوە پێویستە.

ب– بوونی چەند رۆڵێکی یەکسان یان جیاوازی لە نێوان ئەو کەسانەی کە رەفتار ئەنجام دەدەن و پێی هەڵدەستن.

ج – بوونی چەند پەیوەندییەکی کۆمەڵایەتی هاوشان لەگەڵ کردارە رەفتارییەکان.

جۆرەکانی رەفتارکردن:

رەفتاری تاکە کەس لە کاتێکەوە بۆ کاتێکی دیکە دەگۆڕێت بەپێی سرووشت و گرنگیەتی رۆڵەکانی کۆمەڵایەتی و ئەوانەی کە لەگەڵ رۆڵی کردارەکە کار لە یەك دەکەن دەگۆڕێت. رەفتاری منداڵ سەبارەت بە قسە و جووڵانەوەی بەرامبەر بە منداڵێکی دیکەوە جیاوازە لەو رەفتارکردنەی کە لەگەڵ دایك و باوکی دەیکات. هەروەها رەفتاری قوتابییەك لەگەڵ قوتابییەکی دیکە هەمان ئەو رەفتارە نییە کە لەگەڵ مامۆستاکەی پەیڕەوی دەکات. کەواتە رەفتاری کۆمەڵایەتی پابەندە بە سرووشتی ئەو رۆڵانەی کە وەك فەرمانبەرێك دەیگێڕێت. دەتوانین لە میان رۆڵی کارەکەی تاکە کەسەوە پێشوەخت پێشبینی رەفتارەکەی بکەین. بۆ نموونە پێشوەخت دەتوانین رەفتاری پزیشك و رەفتاری نەخۆش و رەفتاری جەنگاوەر جا سەربازی بێت یان ئەفسەر لەمیان رۆڵیانەوە پێشبینی بکەین.

هۆیەکانی پاڵنەر بۆ رەفتارکردن:

بە تێگەیشتن و شیکردنەوەی ڕەفتاری کۆمەڵایەتی هۆکاری پاڵنەر بۆ ڕەفتارکردن و شێوازە سەرەکیەکان تێدەگەین، لەوانەیە رەفتاری کۆمەڵایەتی سۆز یان توڕەیی یان خۆپسك بێت وەك خۆشەویستی دایك بۆ منداڵەکانی و لە باوەش گرتنی، یانیش هۆیەکەی دەگەڕێتەوە بۆ دابونەریتی کۆمەڵایەتی و ڕێورەسمییەکانی ژن هێنان یان بەڕێکردنی تەرمی مردوو ناشتنی یان ئەو ڕێورەسمیانەی لە بۆنە نیشتمانی و ئایینی پەیرەو دەکرێت.

هەندێ جار هۆیەکانی رەفتار دەگەڕێتەوە بۆ ژیریی و هۆشیاری تێڕوانین و هەستی ژیریەتی وەك رەفتاری ئەو قوتابییەی کە دەیەوێ لە ڕێگای خوێندن و هەوڵدانەوە سەرکەوتنی لە تاقیکردنەوەکاندا بڕوانامەی زانستی بەدەست بێنێ، بگاتە پلە و پیشەیەکی پایەدار لە نێو کۆمەڵدا.

- **بابەتەکانی کۆمەڵناسی :**

کۆمەڵناسی بەوە پێناسەکراوە کە تایبەتمەندە بە لێکۆڵینەوەی کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی، چونکە کۆمەڵناسی بریتییە لە لێکۆڵینەوەی کۆمەڵگە کە لەو تاکە کەسانەی سەر بە کۆمەڵە مرۆڤایەتییەکان و هەر یەکەشیان لە باری پەیوەندییکردن بە یەك و تێکەڵبوون لەگەڵ یەکتریدا پێکدێت. هەریەك لەو کۆمەڵانەش پەیکەر و فەرمان و ئامانجی تایبەتی خۆی هەیە کە بە زۆری لەگەڵ سرووشتی کۆمەڵگە گەورەکەدا دەگونجێنن و بە هێڵە گشتییەکەیدا دەڕۆن و فەلسەفە و ڕێبازەکانی ژیانی دەگرنە خۆیان. ئەو کۆمەڵە کۆمەڵایەتییانەش کە کۆمەڵگەیان لێ پێك دێت کۆمەڵناسەکان ناوی ڕێکخراویان لێ دەنێن، وەکو خێزان و مزگەوت و کڵێسا و پارتی رامیاری و قوتابخانە و کێڵگە و کارگە و فەرمانگە یان یانەی کۆمەڵایەتی یاخود وەرزشی... تاد. دەگرێتەوە.

هەروەها کۆمەڵگە لەو نیمچە کۆمەڵانە پێك دێت کە وەك کۆمەڵە جەماوەرێك دادەنرێت بۆ وەدیهێنانی چەند ئامانج و ئاواتێکی دیاریکراو تێدەکۆشێت، وەك ئەو چینە کۆمەڵایەتییانەی لە تاکە کەسی ئەوتۆ پێکدێن کە بە بارودۆخێکی ئابووریی و کۆمەڵایەتی تێدەپەڕن. وەك ئەو کرێکارانەی دەیانەوێ نەقابە یا ئەنجوومەنی کرێکارانەی تایبەت بە خۆیان پێك بهێنن، بۆ ئەوەی بەرپرسی داکۆکیکردن لە مافە کۆمەڵایەتی و پیشەیی و ئابووری و ڕۆشنبیرییەکانی بگرێتە ئەستۆ ئەو وەرزشکارانەی کە دەیانەوێ یانەی وەرزشی پێك بهێنن بۆ بەجێهێنانی مەشق و یارییە وەرزشییەکانیان...تاد. بەڵام دەتوانین ئەو کۆمەڵانەی کۆمەڵگەیان لێ پێك دێت بە پێی پێوانەی دیاریکراو پۆل پۆلیان بکەین بۆ دەستەی جیاجیا، بۆ نموونە بەپێی قەبارە یان دابەشبوونی جوگرافی یان پیشە یان ئاستی ڕۆشنبیری و زانیاری یان پەیوەستی چینایەتی.

لێرەدا دەتوانین ئاماژە بەچەند خاڵێك بکەین کە بابەتی سەرەکی کۆمەڵناسین :

١- سیستەمە گشتییە کۆمەڵایەتییەکان و گرنگی بە توێژینەوەی پێکهاتەی کۆمەڵگە و ئەو گۆڕانکاریانە دەدات کە ڕوودەدات.

٢- پەیوەندی گروپە کۆمەڵایەتییەکان و تایبەتمەندی هەریەکێکیان بەستنەوەی بە کاریگەری ڕەفتاری کۆمەڵایەتیەوە، بەم شێوەیە کۆمەڵناسی بایەخ بە پەرەسەندنی مرۆڤ دەدات.

٣- پەیوەندییە جیاوازەکانی هاوبەندییە کۆمەڵایەتیەکان کەلەوانەیە هاوشێوە بن وەك پەیوەندیە خێزانیەکان پەیوەندی فەرمی ، وەك پەیوەندی ئەندامەکانی کۆمەڵگە بەحکومەتەوە . بەم پێیە کۆمەڵناسی لێکۆڵینەوە لە ڕەفتارە کۆمەڵایەتییەکانی تاك لەگەڵ کەسانی دیکەدا هەلومەرجە کۆمەڵایەتییەکانی کەس و کۆمەڵیش دەگرێتەوە.

٤- ئاست و تایبەتمەندییەکانی جیاوازەکان ژیانی کۆمەڵایەتیی بابەتێکی دیکەی لێکۆڵینەوە و توێژینەوەی کۆمەڵناسییە لەگەڵ دروستبوونی کۆمەڵگە سەرهەڵدەدەن (کۆمەڵناسی مرۆڤۆلۆژی) یان چاکسازی کۆمەڵایەتی پێ دەگوترێ .

٥- پەیوەندی دیاردە کۆمەڵایەتییەکان و لێکۆڵینەوە لەبارەیانەوە دەکات.

٦- لێکۆڵینەوە لەبارەی تایبەتمەندیە سەرەکیەکانی کۆمەڵگە پیشەسازییەکان و کاریگەریی پێشکەوتنە خێراکانی زانست و تەکنەلۆژیا لەسەر ژیانی کۆمەڵایەتی.

٧- لێکۆڵینەوە لەبارەی هۆکاری بزاڤ و شۆڕشە کۆمەڵایەتیەکان دەکات.

٨- لێکۆڵینەوە لە بابەت و کێشە کۆمەڵایەتی، ئابووری ـ سیاسی و پەروەردەیەکان دەکات و لێکۆڵینەوە لە هۆکارە لە چوارچێوەی لەکۆمەڵگاکان و کولتوورە جیاوازەکاندا .

جۆری کۆمەڵەکان:

دەتوانین کۆمەڵ بەپێی قەبارە بەش بەش بکەین، جا ئەگەر کۆمەڵمان بەپێی ئەو پێوانەیە بەش بەش کرد، ئەوا دەبینین کە **کۆمەڵەی گەورە** لە رووی قەبارە هەن، وەك کارگە و کێڵگە و فەرمانگە یان بەڕێوەبەرایەتییەکان کە لە ژمارەیەکی زۆر ئەندام پێك دێن، **هەروەها کۆمەڵەی قەبارە مام ناوەندی** هەن وەك کارگە و کێڵگە و یانەو کۆمپانیاکان کە لە ژمارەیەك ئەندام پێك دێن، کە ژمارەیان تا رادەیەك باشن و کەم نین، دیسان کۆمەڵەی **قەبارە بچووکیش** هەن وەك خێزان، یان خزمایەتی، یان **هاوڕێیەتی** کە لە چەند هاوڕێ و دۆستێك پێك دێنن.

کەواتە کۆمەڵە پێکدێت کە کۆمەڵناسی تایبەتمەندە بە لێکۆڵینەوە و شیکردنەوە و شی دەکاتەوە و دووبارە ڕێکخستنەوەی لە کۆمەڵ و بەشە جیاجیاکان پێکهاتووە کە تاکە کەسەکانی چەندین وابەستەی کۆمەڵایەتیی هەمیشەیی، یان کاتی

بەیەکیان دەبەستێتەوە کە پشت بە بەرژەوەند و ئامانجی هاوبەش دەبەستن، ئەو بەرژەوەندی و ئامانجەی کە ئەو بنەما و رەوشت و هەڵسەنگاندنەی کۆمەڵگە بڕیاری لەسەر دەدات و دانی پیادەنێت دیاری دەکرێن. دەبێ ئەوە بزانین کە کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی پشت بەو زمانە دەبەستێ کە خەڵکەکە قسەی پێ دەکات، هەروەها بەو مێژووەی کە یەکێتییەکان قووڵ دەکاتەوە و بە یەکتریانەوە دەبەستێ و بەو چارەنووسە هاوبەشەی کە جۆری کاری تاکەکەسانی کۆمەڵ یەك دەخات و رەفتاریان بەرەو هێڵێکی دیاریکراو ئاراستە دەکات و ئەو دابونەریتانەی کۆمەڵە مرۆڤایەتییەکان رێك دەخات و کار دەکاتە سەر هەست و نەستیان و هەرەوەزی و تەبایی و خۆشەویستی لە نێوانیاندا بەدی دەهێنێ.

کۆمەڵگەی مەدەنی:

ئەم زاراوەیە تا رادەیەك بە زاراوەیەکی تازە و نوێ دەناسرێت لە کۆمەڵگەی رۆژهەڵاتیدا، کەچی لە راستییدا ئەم زاراوەیە لەمێژە لەلایەن بیرمەندان و زانایانی بواری کۆمەڵناسی شیکارکراوە و هەوڵی ئەوەیان داوە جیاوازییە بنەڕەتییەکان نێوان زاراوە هەمەچەشنەکانی وەك کولتوور و شارستانی و ژیاریی بەدیار بخەن.

هەموو ئەو زاراوانەش بە مەبەستی برەودانە بە بوارە جۆریەجۆرەکانی کۆمەڵگە و ئەو قۆناغەش کە کۆمەڵگەی لە ژیانی نەزانینە و دواکەوتنەوە راگوێزا بۆ ژیانی مرۆڤایەتی و بە شارستانیی مرۆڤایەتی ناسراوە، هەندێ لە بیرمەندانی کۆمەڵناسی بیروڕایان وایە شارستانیەت وەکو چەمك پەیوەستە بە ژیانی شارنشینی و ئەو کەسانەی کە لەنێو جەرگەی شارنیشتەجێن، بەڵام ئەم بۆچوونە تا ماوەیەك باوی هەبوو کەچی دواتر جەخت لەسەر لایەنی هەڵسوکەوت و رەفتارە شارستانییەکان کرایەوە و بایەخ بە دامودەزگا مەدەنییەکان درا، هەروەها گرنگی بە رێکخستنی

ژیــان و مــافی تاکــەکان و ڕێکخــراو و ســەندیکاکان و ڕێکخــراوە ناحکومییــەکان ئاماژەیــان پێــدرا بــۆ ڕێکخــستنی ژیــان و بــەدیهێنانی ئامانجــە مــەدەنی و ڕۆشــنبیرییەکان، لــە کــاتی ئێــستاشدا زیــاتر بــۆ بەدەســتهێنان و دەســتەبەرکردنی مافەکانی ئافرەت و منداڵان و سەربەخۆیی هۆیەکانی ڕاگەیاندن و برەودان بە بواری پەروەردە و چەسپاندنی یاسا لە دادپەروەری کۆمەڵایەتی نێو کۆمەڵگەدا، هــەروەها گرنگی بە کەمکردنەوەی توندوتیژ دژ بە ڕەگــەزی مرۆڤــ و بــۆ بــە دیمــوکراتیکردنی کۆمەڵگە هەوڵدەدات.

بۆ ئەوەی سیستەمێکی کۆمەڵایەتی تازە و جــێگیر ســەرهەڵبدات ئــەوە تــەنها ئــەوە بــەس نییــە کــە بــە شــێوەیەکی شیاو و گونجــاو لــە چــەمکی کۆمەڵگــەی مــەدەنی تێبگەین، بەڵکو دەبێ خەڵکی ئاسایی بە تامەزرۆوە بۆ چەسپاندنی ئەم سیــستەمە هەوڵبــدەن، ئــەم مەرجــە پێویــست و زەروورە لــە کاتێکدایــە کــە کۆمەڵگــە بــۆ نــاو ژیانێکی تازە و نوێ هەنگاو دەنێت، بەبێ ئەم سووربوونە کۆمەڵگە ناتوانێت بەسەر سستی و جێگیری خۆی زاڵبێت و بەرەو گۆڕان بڕوات و نەدەتوانیش خۆی لە کــۆتی دابونەریتی سواو ڕزگار بکات.

ج – ئامانجەکانی کۆمەڵناسی :

کۆمەڵناسی لە رووی فەرمان و ئامانجەکانییەوە دەکرێت بە دوو بەشی سەرەکی کە ئەوانیش ئەمانەن:

١- کۆمەڵناسی بیردۆزەیی.
٢- کۆمەڵناسی بەجێهێنان.

کۆمەڵناسی بیردۆزەیی :

ئەو زانستەیە کە بایەخ بە لێکۆڵینەوە و دۆزینەوە و بیردۆزەدانان لە کەڵەکەبوونی زانیارییانەی تایبەت بە کۆمەڵگە و رەفتارە کۆمەڵایەتیی و شارستانیی بە هەردوو لایەنی مادی و واتایی دەدات.

کۆمەڵناسی بەجێهێنان :

ئەو زانستەیە کە بایەخ بە بەجێهێنانی سەرەتا و بنەڕەتە بیردۆزەییەکانی کۆمەڵناسی دەدات بۆ چارەسەرکردن و کردنەوەی گرێکوێرەی ئەو گیروگرفتە کۆمەڵایەتییانەی رووبەڕووی مرۆڤ و کۆمەڵگە دەبنەوە، بۆ نموونە: بیردۆزەکانی پەروەردەیی بۆ قووڵکردنەوەی پەیوەندییە پەروەردەییەکانی نێوان قوتابی و مامۆستایان بەکار دەهێنرێت و هەوڵ دەدات هانی هەموو خێزانێك بدات بۆ ئەوەی منداڵەکانیان بنێرنە قوتابخانە و دەزگا فێرکارییەکان بە مەبەستی وەرگرتنی و ئەو رۆشنبیری و زانستانەی کە دەتوانرێت بۆ خزمەتکەیاندن و گەشەپێدانی کۆمەڵگە لە گشت بوارەکانی ژیاندا پشتیان پێ ببەسترێ.

لەم بوارەدا دەتوانین گرنگترین ئەو ئامانجانە دیاری بکەین کە کۆمەڵناسی دەیەوێت بۆ مرۆڤ و کۆمەڵ و کۆمەڵگە بەدەستی بهێنێت و دەکرێت ئەو ئامانجانە لەم خاڵانەی خوارەوە دیاری بکەین:

١- کۆمەڵناسی ئامانجی ئەوەیە کە پۆلێنێکی تایبەتی بە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان دابنێت، کە ئەرکی بەش بەشکردنی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان بێت، ئامانجیش لەم پۆلینکردنە ئەوەیە کە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان لە پەیوەندییەکی (خراپ) و دوژمنکارییەوە بگۆڕێت بۆ پەیوەندییەکی (چاك) و بەکەڵك.

٢- کۆمەڵناسی هەوڵی روونکردنەوەی بەشەکانی بونیادی کۆمەڵایەتی و شیکردنەوەی رەگەزەکان و پێکهێنەرەکانی دەدات، گرنگی بە دامەزراوەی ئایینی و ئابووری و خێزانی و رامیاری و پەروەردەیی دەدات، ئەو دامەزراوانەش بەیەکەوە بەستراو و تەواوکاری یەکترن و هەر گۆڕانکارییەکیش بەسەر یەکێکیاندا بێت، ئەوا بێگومان رەنگدانەوەی خۆی لەسەر دامەزراوەکانی دیکەدا بەجێ دەهێڵێت، بەمەش دەڵێن گۆڕانی کۆمەڵایەتی.

٣- هەوڵی لێکۆڵینەوەی جۆر و شێوەکانی رەفتاری کۆمەڵایەتی و پاڵنەر و کاریگەرییەکانی لە تاکەکەس و کۆمەڵ دەکات و دەیەوێت لەگەڵ رەفتاری هەڵچووندا بجەنگێت و رەفتاری ژیرایەتی پتەو بکات کە لایەنە باشەکەی یەك بگرێتەوە بۆ کاریگەریی کۆمەڵایەتی و کۆمەڵگەی مەزن.

٤- هەوڵی زانینی یاساکانی جێگیربوون و جووڵەی لەخۆوە یان گۆڕانی کۆمەڵایەتی دەدات.

٥- دەیەوێت ئەو گیروگرفتە کۆمەڵایەتییانەی کۆمەڵگەکان بە گشتی دووچار و گیرۆدەی بوونە دەستنیشان بکات و هۆیە بابەتی و خۆییەکان و کاریگەرییە دوور و نزیکەکانی بزانێت.

٦- لێکۆڵینەوەیەکی کۆمەڵایەتییانەو شیکاریانە و رەخنەگرانەی دیاردە کۆمەڵایەتییە ئاڵۆزەکان لە رووی سرووشت و هۆ و ئەنجامەکانی کە لە زەمینەی ئەو دیاردە و بارودۆخ و ئاڵۆزانەوە هەڵقووڵاون وەك لێکۆڵینەوە لە بارەی بزووتنەوەی کۆمەڵایەتی و رامیاری و شۆڕش و جەنگ و چینە کۆمەڵایەتییەکان بکات.

٧- بەستنەوەی دەزگە و سیستەمە کۆمەڵایەتییەکان لە رووی پەیدابوون و گەشەسەندنەوە لە نێوان ئەو کۆمەڵگەیەی کە تیایدان کار لە یەکتری دەکەن، چونکە ئەم دامەزراوە رژێمانە بۆ ئەوە هاتوونەتە کایەوە تا کۆمەڵگە رێکخەن و تەگەرە و ناکۆکییەکان چارەسەر بکەن و پەیوەندییەکان لەگەڵ کۆمەڵگەکانی دیکەدا پتەو بکەن.

پرسیارەکانی بەشی یەکەم

پ١ / کۆمەڵناسی چییە ؟ چۆن سەری هەڵدا ؟

پ٢/ **پەیوەندییە کۆمەلایەتیەکان** چییە؟ جۆرەکانیشی چین؟

پ٣/ **هۆکاری پەیوەندیە کۆمەلایەتیەکان چین** ؟ ئامانجەکانیشی کامانەن؟ راڤەی بکە و چەند نموونەیەکی زیندووی لە کۆمەڵگەدا بۆ بهێنە.

پ٤/ رەفتاری کۆمەلایەتی چییە و بنچینەکانی پێکهاتنی رەفتار چییە؟

پ٥/ جۆرەکانی رەفتاری کۆمەلایەتی باس بکە و وەلامەکەت بە چەند نموونەیەك ساغ بکەرەوە.

پ٦/ باسی ئەم دەستەواژەیە بکە:

کۆمەڵناسی بریتییە لە زانستی لێکۆڵینەوەی کۆمەڵگە (دراسة المجتمعات)

پ٧/ ئەو خاسیەتانە روون بکەرەوە کە نووسینە کۆمەلایەتییەکان پێش سەربەخۆبوونی کۆمەڵناسی پێی دەناسرێتەوە.

پ٨/ لەگرنگترین ئەو بیروڕا و بیردۆزانە بدوێ کە هەریەکە لە ئیبن خەلدوون و فارابی و غەزالی پێشکەشیان کردووە سەبارەت بە بەرەو پێشەوەچوون و گەشەکردنی کۆمەڵناسی لە چاخەکانی ناوەڕاست.

پ٩/ گرنگترین ئەو هۆکارانە روون بکەرەوە کە بووەتە هۆی بایەخدانی دەوڵەتە ئەوروپاییەکان بە کۆمەڵناسی لە سەدەی هەژدەهەم و نۆزدەهەمدا.

پ١٠/ بیروڕاکانی ئۆگست کۆنت بۆ بەرەو پێشەوەچوون و گەشەکردنی کۆمەڵناسی کە پێشکەشی کردووە چین؟ .

پ١١/ هربرت سبنسر بۆ بەرەو پێشوەچوون و گەشەکردنی کۆمەڵناسی چی پێشکەش کردووە؟

پ١٢/ ئەمیل دۆرکهایم بایەخێکی زۆری بە دیاردە کۆمەلایەتییەکان داوە باسیان بکە؟

پ١٣/ لە باری کۆمەڵگەی مەدەنییەوە بدوێ و خاسیەتەکانی چین؟

پ١٤/ گرنگترین ئامانجەکانی کۆمەڵناسی بژمێرە؟

بەشی دووەم :

بوارەكانی كۆمەڵناسی و
پەیوەندی بە زانستەكانی دیكەوە

پرۆگرام و بوارەکانی کۆمەڵناسی و
پەیوەندی بە زانستەکانی دیکەوە

ئەم بەشە لە بوارەکانی و بابەتە سەرەکییەکانی کۆمەڵناسی و پەیوەندییەکانی بە زانیارییەکانی دیکەوە دەکۆڵێتەوە.

أ- بوارەکانی کۆمەڵناسی:

دەتوانین بوارەکانی کۆمەڵناسی بۆ سێ بەشی سەرەکی دابەش بکەین کە بریتین لە:

١- لێکۆڵینەوەی خاسیەتەکانی کۆمەڵگە:

ئەم بوارە بایەخ بە لێکۆڵینەوە لە پەیوەندی نێوان زەمینەی کۆمەڵگە و ئاو و هەواکەی لەگەڵ دابونەریت و بەها و رەوشت دەدات، هەروەها لێکۆڵینەوە لە بارەی دابەشبوونی جوگرافی و پیشەی دانیشتوان دەکات، لەلایەکەوە گرنگی بە پەیوەندی نێوان ژمارەی دانیشتوان و قەبارەی دەرامەتی دانیشتوان دەدات لەلایەکی دیکەوە گرنگی بە قەبارەی دانیشتوان و سرووشتی ئەو پێداویستییانەی کە لە ژیانی رۆژانەی دانیشتوان پێویستیان پێیەتی دەدات. ئەمە سەرەڕای بایەخدانی ئەمجۆرە لێکۆڵینەوەیە بە تێکەیشتنی هۆکاری بابەتی و خۆیی بۆ گەشەکردنی دانیشتوان و هاوسەنگی و بزووتنەوەکەی دەدات، ئەم لێکۆڵینەوەیە کۆمەڵگەکانی مرۆڤ دابەش دەکات بۆ چەند جۆرێکی جیا بە پێی پلەی پێشکەوتنی شارستانێتییان لەگەڵ ئاماژەکردن بۆ بزووتنەوەی کۆمەڵگەکان و گوێزرانەوەیان لە قۆناغێکی شارستانێتی دیاریکراو بۆ قۆناغێکی دیکە وەک، ریزبەندکردنی کۆمەڵگەکان لە جیهاندا بۆ کۆمەڵگەی

دێنـشینی و کۆمەڵگـەی شارنـشینی و گوێزرانـەوەی بـەردەوامیان لـە قۆنـاغی دێنـشینییەوە بـۆ قۆنـاغی شارنـشینی، یـان دابەشـکردنیان بـۆ کۆمەڵگـەی دەرەبـەگی و سـەرمایەداری، و گۆڕانیـان لـە قۆنـاغی دەرەبەگییـەوە بـۆ سەرمایەداری و دوای ئەوەش بۆ سۆسیالیزمی.

٢- لێکۆڵینەوەی شیکاری بونیادی کۆمەڵایەتی :

هەموو کۆمەڵگەیەك بونیاد، یان پەیکەرێکی هەیە کە خۆی دامەزراوەی بونیـادی یـاخود پەیکەربەنـدی دەتوێنـێ تێدایـە کـە کۆمەڵگـەیان لێ پێـك دێـت. ئـەم لێکۆڵینەوانەش بایەخ بـە تێگەیشتن و شـیکردنەوەی دەزگـەی کۆمـەڵ دەدەن وەك دامـەزراوە ئـابووری و رامیـاری و ئـایینی و خێزانـی و سـەربازی و پەروەردەییـەکان. هـەموو ئـەو زانـستانە لقـێکن لـە زانـستی کۆمـەڵزانی کۆمەڵناسی، وەك کۆمەڵزانی ئابووری، کۆمەڵزانی رامیاری و کۆمەڵزانی خێزانـی لەبەر رۆشنایی گریمانە و بیردۆزە و یاساکانی کۆمەڵزانیدا، هـەوڵی تێگەیشتنی دروستبوونی کۆمەڵ دەدەن.

٣- کۆمەڵزانی گشتی :

ئەم زانستە بایەخ بە کۆکردنـەوە و پـۆلینکردنی ئـەو دەرئەنجامانـە دەدات کـە زانستە کۆمەڵایەتییە تایبەتمەندەکان پێی گەیشتوون وەك رامیاری و پەروەردە و یاسا و ئابووری و رەوشتزانی و ئایینی.

دوای ئەنجامدانی ئەم ئەرکە، کۆمەڵناسی گـشتی ئـەو راستییە کۆمەڵایەتییـە هاوبەشانە دەستنیشان دەکات کە تیایدا و ئەو یاسا گـشتییانەی کـە دیـاردە و کـردارە کۆمەڵایەتییـەکان بـە شـێوەیەکی زیرانـە و زانـستیانە راڤـە دەکـەن و لێکدەدەنەوەو ئاشکرا دەکات.

دوای لێکۆڵینەوەی بەشە سەرەکییەکانی کۆمەڵزانی کە تیایدا تایبەتمەندە بە لێکۆڵینەوە و شیکردنەوەیان، ئەوانیش:

١- چەمکی کۆمەڵزانی و سرووشت و مەیدانەکان و ئامانجەکانی.

٢- پەیوەندی کۆمەڵزانی بە زانیارییەکانی دیکەوە، وەك پەیوەندی کۆمەڵزانی بە دەروونزانی و مێژوو و ئابووری و (ئەنترۆپۆلۆژیای کۆمەڵایەتی) و یاسا و تاوانزانی و جوگرافیا و زمان و فەلسەفە و ئایین و پەروەردە....تاد.

٣- لێکۆڵینەوە لە کۆمەڵگە بەراییەکان (سەرەتاییەکان) و نابەراییەکان (پێشکەوتووەکان) لە رووی بونیاد و دروستبوون و فەرمان و پەیوەندی و بیرو ئامانجەکانیان.

٤- لێکۆڵینەوەی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان و چۆنیەتی دروستبوونی ئەم پەیوەندییانە و مەبەستەکان ئەنجامەکانیان.

٥- لێکۆڵینەوەی شێوازەکانی رەفتاری کۆمەڵایەتی و رەگەزەکانی پێك هاتن و چۆنیەتی سەرهەڵدانی لەلایەکەوە، هەروەها بەها و نموونەی باڵا و رەوشت لەلایەکی دیکەوە.

٦- لێکۆڵینەوەی گیروگرفتە کۆمەڵایەتییەکان و جۆر و هۆ و ڕێگەی چارەسەرکردنیان و پەیوەندییان بە سرووشتی ئەو کۆمەڵگەیەی تێیاندا دەردەکەون.

٧- لێکۆڵینەوە لەو دامەزراوە بونیادییانەی کۆمەڵگەیان لێ پێکدێت وەك دامەزراوە ئایینی و سەربازی و خێزانی و ئابووری و رامیاری و پەروەردەییەکان.... تاد دەکۆڵێتەوە.

٨- لێکۆڵینەوەی چینایەتی و کۆمەڵایەتییەکان و ململانێی چینایەتی و راگوێزانی کۆمەڵایەتی، لەگەڵ گرنگیدان بە هۆکارە خۆیی و بابەتییەکانی سەر بە چینایەتی و چینەکانی کۆمەڵگە و گۆڕانکاریی کۆمەڵایەتی.

٩- لە ڕێگەکانی دابینکردنی کۆمەڵایەتی ناوەکی و دەرەکی دەکۆڵێتەوە وەك رای گشتی و ئایین و دابونەریت و بەهاو ویژدان و دادگا و هێزەکانی پۆلیس و ئاسایش و هێزە چەکدارەکان.

ب - پەیوەندی کۆمەڵزانی بە زانستەکانی دیکەوە:

زانیارییە کۆمەڵایەتییەکان تەواوکەری یەکترین و ئەم تەواوکەرییەش توانای شیکردنەوەی دیاردەکانی کۆمەڵایەتی و پێشبینی پێشوەختی ڕووداوەکانی داهاتووی پێدەبەخشێ، هەرچەندە زانیارییەکانی کۆمەڵایەتی تەواوکەری یەکترین، کەچی هەریەکە لەم زانیارییانە توانیویەتی پلەیەکی سەربەخۆ بۆ خۆیان دابین بکەن و لقوپۆپیان لێ بێتەوە و گەشە و نەشونما بکەن.

لەم بوارەدا پەیوەندییەکانی نێوان کۆمەڵناسی و زانیارییەکانی کۆمەڵایەتی دەستنیشان دەکەین وەك دەروونناسی و مێژوو و ئابووری و ڕەچەڵەکناسی و یاسا و ئایین و زانیارییەکانی رامیاری و جوگرافی....تاد.

١- پەیوەندیی نێوان کۆمەڵزانی و دەروونزانی:

کۆمەڵناسی: (ئەو زانستەیە کە لە شێوەو کارو کارتێکردن و پەیوەندییەکانی نێوان کەسانی نێو کۆمەڵ دەکۆڵێتەوە، سەرەڕای پەیوەندییەکانی نێوان ئەو کۆمەڵانەی کە کۆمەڵگەیان لێی پێکدێت).

کەچی دەروونزانی: (ئەو زانستەیە کە لێکۆڵینەوە لە کارتێکردنەکانی دەروون و هەستەکی و ژیریایەتی تاکەکانی کۆمەڵگە دەکۆڵێتەوە، کە هەست و بیرکردنەوە و فێربوون و زیرەکایەتی و کاردانەوەی پاڵنەرەکان و پەیوەندییان بە کاریگەری ژینگەی کۆمەڵایەتی دەنوێنێ).

کەواتە کۆمەڵناسی لە کۆمەڵ دەکۆڵێتەوە و دەروونزانیش تاکەکان دەخاتە بەر توێژینـــەوە، ئەمـــەش ئـــەوە دەگەیـــەنێ کـــە نەکۆمەڵناســـی لـــە دەروونزانـــی جیادەبێتـــەوە و نـــە کەسـیش لـــە کۆمـــەڵ دادەبڕێت. تاکەکـەس پێویستی بـە خزمەتگوزارییەکانی کۆمەڵە بۆ بەدەستهێنانی خواستەکانی و جێبەجێکردنی ئاواتە دوور و نزیکەکانی، کۆمەڵیش بەبێ کەسەکان پێك نایەت، چونکە ئەمانە بەردی بناغەی دروستبوونی کۆمەڵن، هەرچی نیاز و ئاواتێکیان هەیە هەر لە ناو کۆمەڵدا بۆیان دابین دەکرێت کە خواست و ئاواتی گەورەن.

٢- پەیوەندی مێژوو بە کۆمەڵنزانیەوە:

مێـژوو و کۆمــەڵزانی پەیوەندییەکـەی توند بەیـەکیان دەبەستێتەوە، چـونکە کۆمــەڵزانی زۆرجــار دەڕوانێتــە واقیعــی کۆمەڵایــەتی و چـۆنیەتی گەشــەکردنی کۆمەڵگــە لــە رابــردوودا، ســەرەڕای زانینــی ئەرکــەکانی و کــاری بونیادنــانی لــە رابــردوودا و دەستنیـشانکردنی رەگــەزەکانی کــە لــێ پێکهــاتووە، ئەمانــەش هەمووی بەبێ گەڕانــەوە بـۆ لاپــەڕەکانی مێـژوو نایەتــەدی، چـونکە کۆمــەڵزانی نــاتوانی دوور لــە گێڕانــەوەی مێــژوو لێکۆڵینــەوەکانی ئــەنجام بــدات و ئــەو راســتییانەی دەربــارەی کۆمــەڵ و کۆمەڵگــە لەلاپــەڕەکانی مێـژوو دارێـژراون، کۆمەڵناس دەبێ لێکۆڵینەوەیان لـە بـارەوە بکـات و ڕاستیەکان لـە هەڵـە پـاك بکاتەوە، کە زۆربەی جار خزمەتی بە مەبەستەکەی دەگەیەنێ، کەواتە هۆکـاری و ڕاستکردنەوەی کاری مێژوونووسانە.

کۆمــەڵزانی پێویـستی بەهــەموو لقــەکانی مێـژوو هەیــە بــە تایبــەتی مێـژووی کەلەپووری شارستانییەتی، چونکە رۆشنایی دەخەنە سەر مێژووی نەتــەوەکان و دابونــەریتی و شـێوازی پــەرستن و بــیروڕا ئایینــەکان سـوود لــە بیردۆزەکــانی کۆمەڵایــەتی وەربگــرن بــۆ راســتکردنەوەی لێکۆڵینــەوەکانیان بــە پێــی ئــەو یاسایانەی کە تایبەتن بە دیاردەکانی کۆمەڵایەتی.

٣- پەیوەندی کۆمەڵزانی بە ئابوورییەوە:

زۆربەی زۆری کێشەکانی ئابووری وەك بێکاری و گرانی و هەڵاوسان (بەرزبوونەوەی نرخەکان) و خراپی باری گوزەران و داکشانەوەی ئابووری و کێبڕکێ و قرۆخکاری و گەندەڵی، پەیوەندی بەهێزی بە هۆکارە کۆمەڵایەتی و شارستانییەکانەوە هەیە، چونکە کاردانەوە چاك و خراپەکانی بە نێو کۆمەڵدا بڵاودەبێتەوە و کاریگەری گرنگ لەسەر ژیانی تاکەکانی کۆمەڵگە دەکات.

کۆمەڵزانی زانستی لێکۆڵینەوەیە لە دامودەزگاکانی کۆمەڵایەتی و ئەرکەکانی بە گشتی دەخاتە بەر لێکۆڵینەوە و کاریگەرییەکانی سەری لە ناوەوە و دەرەوە ئاشکرا دەکات، کەچی ئابووری تایبەتمەندە بە لێکۆڵینەوە لە سرووشت و چۆنیەتی دروستبوونی سامانی نەتەوەکان، هەروەها ئابووری بەو زانستە دەناسرێ کەبایەخ بە بەرهەم و چۆنیەتی دابەشکردنی سامان دەدات. پەیوەندییەکی توند کۆمەڵناسی بە ئابووری دەبەستێتەوە و کۆمەڵناسی زانیاری گرنگ لە زانستی ئابووری وەردەگرێ و دەیداتەوە.

کۆمەڵناسی بەو زانیارییە بنچینەیەی لەبارەی دیاردەکان هەیەتی یارمەتی ئەو بوارە ئابوورییە دەدات کە ئابووریزان پێیەوە تایبەتمەندە و لە هەمانکاتیشدا کاریگەری کۆمەڵایەتی و رەهەندی (أبعاد) هەموو دیاردەکان و گۆڕانکارییە ئابووری و داراییەکانی نێو کۆمەڵ بە ئابووریزان دەبەخشێت.

٤- پەیوەندی کۆمەڵزانی بە زانستی ئەنترۆپۆلۆژیا (مرۆڤناسی):

ئەنترۆپۆلۆژیا ئەو زانستەیە لە مرۆڤی سەرەتایی و چۆنیەتی پێگەیشتنی زمان و بیرکردنەوەی پیشە و دابونەریت و رەفتاری پەیرەوکراوی پەیوەندییەکانی بنەما رۆشنبیرییەکانی دەکۆڵێتەوە. هەروەها بایەخ بە کارتێکردنی باری هەرێمایەتی و ژینگە و هەلومەرجی رەخساوی کۆمەڵگە بەسەر چالاکییەکانی کۆمەڵایەتی و کەلەپووری رۆشنبیری دەدات و پەردە لەسەر هێزە

کاریگـەرەکانی لـە یەکـچوو و لەیەکنەچـووی نێـوان کیـشوەران و ژینگـەکان هەڵدەداتـەوە و لـە ڕێبازەکـانی کۆمەڵایـەتی و پلـەی پەرەپێـدانی شـێوە ساکارەکانی کۆمەڵـە سـەرەتاییەکان تـا دەگاتـە شـێوەکانی ئـاڵۆزی لـەنێو کۆمەڵگە باڵاکاندا دەکۆڵێتەوە.

ئـەنترۆپۆلۆژیا جیـاوازی لەگـەڵ کۆمەڵزانیـدا هەیـە، چـونکە تایبەتمەنـدە بـە کۆمەڵگـە و هۆزەکـانی سـەرەتایی کـەم شارسـتانییەت، ئەوانـەی پـشت بـە کشتوکاڵ و چاندن و ڕاوەنێچیر و ڕاوەماسی دەبەستن و دەزگا و ئامێری ساکار لە ژیانی ڕۆژانەیاندا بەکاردەهێنن و دەزگاکانی کۆمەڵایەتییان ساکار و بەرچاوە و پەیوەندی کۆمەڵایەتییان زۆر سادە و ئاشکرایە.

کەچی کۆمەڵزانی بایەخ و گرنگی بە کۆمەڵگـە باڵاکـان دەدات ئەوانـەی ئاسـتی گوزەرانیـان زۆر بـەرز و چـاکە و ژیـانی کۆمەڵایـەتییان ئـاڵۆزەو کێـشەکانی شارستانییەتی و مرۆڤایەتییان زۆرە.

ئەنترۆپۆلۆژیا و کۆمەڵزانی هەر یەکەیان پشت بە ئەویتریان دەبەستێ؟

کۆمەڵزانی دەتـوانێ بـە وردی زانیارییـەکانی سرووشـتی و کێشەکانی قۆناغـەکانی شارستانییەتی کۆمەڵایەتی کە کۆمەڵی سەرەتایی پێدا تێدەپەڕێ باش گۆڕانکارییە ماددی و شارسـتانیەکان بـەو کەسـە بگەیـەنێ کـە تایبەتمەنـدە بـە لێکۆڵینـەوەی ئەنترۆپۆلۆژیا بەرامبەر بەمەش، کۆمەڵناسی زانیاری بە کـەڵک لـە بـارەی چۆنیەتی پەیـدابوونی دەزگاکـانی کۆمەڵایـەتی و بـەها و دابونەریتـەکان و سـەرهەڵدانی ئایینەکان لە ئەنترۆپۆلۆژیا وەردەگرێ.. تا کۆمەڵناسی لە سرووشتی ژیانی ئـاڵۆزی کۆمەڵایەتی تێبگات و بیانخاتە بەر شیکارکردن و لێکۆڵینەوە.

٥- پەیوەندی کۆمەڵزانی بە یاساوە:

(یاسا) زانستێکە بیروباوەڕە هاوبەشەکانی رۆڵەکانی کۆمەڵ و دەرهەق بە دادپەروەری و یەکسانی دەردەبڕێت و پێویستە تاکەکانی کۆمەڵگە هەمووان پابەند بن بە بڕگەکانییەوە و جێبەجێی بکەن، ئەم پابەندییەش دەگەڕێتەوە بۆ داڕشتنی بڕگەکانی یاسا بەپێی یاساکانی رەوشتی کۆمەڵ، هەروەها یاسا بەوە دەناسرێتەوە کە کە کۆمەڵە فەرمانێکە لایەنی دەسەڵاتداریەتی یاسادانان (پەرلەمان) بۆ هاوولاتیانی خۆی دەریدەکات و لەلایەن دەسەڵاتی جێبەجێکردنەوە پشتگیری لێ دەکرێ، سزای بۆ لە رێدەرچووان و یاخیبووان لە بڕیارەکان دادەنێت.

پەیوەندی نێوان یاسا و کۆمەڵ گرنگە، چونکە کۆمەڵ سەرچاوەیەکی سەرەکیی یاسایە و یاساش بەپێی باری کۆمەڵایەتی و بەخششەکانی پەیدا دەبێت و گەشە دەسێنێت و گۆڕانکاری بەخۆوە دەبینێت.

یاسا دەسەڵات بەسەر کۆمەڵدا دەسەپێنی و شێوازی کۆمەڵ و رەوتەکانی رێبازی دیاریدەکات، چونکە هیچ کۆمەڵێك نابێ ناوی کۆمەڵی لێ بنرێ گەر کەس و رەگەزەکانی بایەخ بە یاساکانی نەدەن بۆ رێکخستنی رەفتار و جۆری کارتێکردنیان لەنێوان یەکتریدا، بەمجۆرە لە پەیوەندی نێوان ئەو دوو زانستە تێدەگەین و دەتوانین بڵێین هەموو زانستێك دەتوانێ سوود لە زانستەکانی دیکە وەربگرێ. ناتوانین زانستی یاسا و کۆمەڵناسی لە یەك جودا بکەینەوە، چونکە کۆمەڵ پێویستی بە یاسا هەیە و یاساش لە نێو کۆمەڵگەی مرۆڤایەتیدا نەبێ سەرکەوتوو نابێ.

٦- پەیوەندی کۆمەڵزانی بە خزمەتگوزاری کۆمەڵایەتی:

خزمەتگوزاری کۆمەڵایەتی تایبەتە بە چاکسازی تاکەکان بۆ ئەوەی بتوانن خۆیان لەگەڵ بارودۆخ و هەڵوێستە کۆمەڵایەتییەکان بگونجێنن کە رووبەروویان دەبێتەوەو پیشەیەکە هەوڵی بونیادنانی پەیوەندییە چاکەکانی نێوان کەسان بەپێی چەند بنچینەیەکی راست و رەوان دەگرێتە ئەستۆ و زۆر بە ورد و قووڵی لە بارەی تاکەکانی کۆمەڵگە دەکۆڵێتەوە بۆ ئەم مەبەستە سوود لە کۆمەڵ و تاکەکەس و دەزگاکانی دەوڵەت وەردەگرێ، بۆیە خزمەتگوزاری کۆمەڵایەتی چارەسەر و هەنگاو بۆ پاراستنی پەیوەندییەکانی کۆمەڵایەتی و پتەوکردنی گەشەسەندنی دەنێت.

کەچی کۆمەڵناسی بریتییە لەو زانستەی کە رژێمەکانی دەزگاکان لە نێو کۆمەڵی ئاڵۆزدا دەخاتە بەر توێژینەوە. بۆ ئەوەی زیاتر لە جیاوازی نێوان ئەم دوو زانستە حاڵی ببین، ئەوا رێبازی هەریەکەیان سەبارەت بە چۆنیەتی لێکۆڵینەوەیان لە خێزان وەك دەزگایەکی کۆمەڵایەتی دەخەینە بەرچاو..

دەبینین (کۆمەڵناسی خێزان) وەك کۆمەڵەیەك یان یەکەیەکی کۆمەڵایەتی نێوان تاکەکان هۆیەکانی گۆڕانکاری شی دەکاتەوە و هەوڵی تێگەیشتنی کاریگەریەتی نێوان خێزان و سیستەمەکانی کۆمەڵایەتی هەریەکەیان بەسەر ئەوی دیکە دەدات.. وەك سیستەمی ئایینی ، یان ئابووری یان رامیاری..

کەچی خزمەتگوزرای کۆمەڵایەتی لە کێشەکانی خێزان بە گشتی وهۆ و ئەنجامەکانی دەکۆڵێتەوە بەمەبەستی گەیشتن بە راستییەکی گشتی یارمەتی دەدات بۆ دانانی پلانێکی سەراپاگیر و یاخود دانانی پرۆگرامێکی زانستی بۆ چارەسەرکردنی کێشەکان و لابردنیان.

لەو کێشانەی خێزان کە خزمەتگوزاری کۆمەڵایەتی لەوانەیە بتوانێت چارەسەری بکات کێشەی بەخێوکردن لە خێزان بە هۆی نەمانی بەرپرسیاریەتی

خێزان لەلایەن دایك و باوكەوە بەهۆی لێك جیابوونەوەیان. هەروەها كێشەی لەڕێدەرچوونی منداڵ و لادانی لە ڕێگای ڕاست. خزمەتگوزاری لەم بابەتەوە ڕێبازی هونەری بۆ چارەسەركردنی كێشەكان بەكاردێنێ و پرۆگرام و ئامۆژگاری و چاكەكاری و لێكۆڵینەوەی زانیاری بۆ ئەم مەبەستە پەیرەو دەكات، سەرەڕای چۆنیەتی سوودوەرگرتن لە دەزگاكانی چاودێری كۆمەڵایەتی بە هەموو جۆرەكانیەوە.

ج – پرۆگرامەكانی كۆمەڵزانی:

كۆمەڵناسی پشت بە چەندین لێكۆڵینەوە دەبەستێت بۆ كۆكردنەوەی بابەتەكانی زانیاری و پۆلێن و شیكردنەوەیان، بۆیەش پرۆگرامەكان ئامرازی سەرەكی كۆمەڵزانین بۆ لێكۆڵینەوەكان، لە بارەی نەشونمای كۆمەڵایەتی و پەرەپێدانی.

ئەم زانستە وا لە كۆمەڵناسی دەكات كە لە هەموو دیاردەكان و كارەكانی كۆمەڵایەتی بە شێوەیەكی ژیر و زانیارییانە تێ بگات و پەیوەندی نێوان هۆ بە ئەنجامەكانییەوە دەكاتە بنچینە بۆ لێكۆڵینەوەكانی و گرنگترین ئەو پرۆگرامانەی كۆمەڵناسی بەكاریان دەهێنێ ئەمانەن:

١– پرۆگرامی مێژوویی.

٢– پرۆگرامی بەراوردكردن.

٣– پرۆگرامی سەیركردن و پرۆگرامی تەماشاكردنی هاوبەش.

٤– پرۆگرامی رووپێوكردن.

٥– پرۆگرامی ئەنجام و دەرەئەنجامەكان.

باسی هەریەكە لەم پرۆگرامانە دەكەین:

١- پرۆگرامی مێژوویی:

ئەم پرۆگرامە پشت بە بیروباوەڕەکانی فەلسەفەی مێژوو دەبەستێت، ئێستا و دوێنێ و دوارۆژ بە شێوەیەکی زانیاری هاوسەنگ بەیەک دەبەستێتەوە، وای بۆ دەچێ ئەگەر هاتوو لە بارودۆخی ئێستا و رابردوو تێبگەین ئەوا دەتوانین دوارۆژیش پێشبینی بکەین، دواتر دەتوانرێ هێلکاری یاساکان بکرێ کاروانی کۆمەڵگە بۆ ئەمڕۆ و سبەی دیاری دەکات، جێگەی ئاماژەپێدانە کە پرۆگرامی مێژوویی لە لێکۆڵینەوەی کۆمەڵگە و دەزگە کۆمەڵایەتی و ڕەفتار و پەیوەندیەکان و دابونەریت و نێوان ڕابردوو و ئێستا و داهاتووت ببەستێ. ئەم پرۆگرامە باوەڕی وایە کە ناتوانرێ نە لە کۆمەڵ یان خێزان یان لە دەوڵەت و دەزگاکانی ئاییینی باش تێ بگەین، گەر لاپەڕەکانی رابردوویان هەڵنەدەینەوە و باشی لێ تێبگەین، هەر کاتێ لە رابردووش گەیشتین ئەوا لە ئێستا و ئەمڕۆکە تێدەگەین و دواڕۆژیش لە بەرچاو دەبێت، کەواتە دەشێ هەر دەزگایەک یان دیاردەیەک یان زانیارییەکی کۆمەڵایەتی بخرێتە بەر لێکۆڵینەوەی مێژووی تا بنچینە و ڕەوتە و گۆڕانکارییەکانی سەر کۆمەڵگە دیاری بکرێت.

٢- پرۆگرامی بەراووردکاری:

ئەو ڕێگەیەی کە کۆمەڵزانی لە لێکۆڵینەوەی کۆمەڵگە پشتی پێدەبەستێ کە سیستەم و دابونەریت و بەهاکان لەخۆدەگرێت، پرۆگرامی بەراووردکاری توێژینەوە لە دیاردە و دەزگاکانی کۆمەڵ لەمیانەی بەراووردکردنی نێوان ئێستا و رابردوویان لە نێو یەک کۆمەڵگەدا دەکات، وەک بەراووردکردنی باری خێزانێکی عێراقی لە ساڵی ١٩٥٠ لەگەڵ باری خێزانی ئەمساڵ، هەروەها لە میانەی لێکۆڵینەوەکانیدا ئەم پرۆگرامە بەراورد لە نێوان دیاردە و دەزگاکانی نێوان چەندین کۆمەڵگەی لێک جیاواز لەیەک کات و ساتدا دەکات، وەک بەراوردی نێوان چۆنیەتی بونیادنانی خێزانێکی کۆمەڵگەی عێراقی و ئەرکەکانی

لەگەڵ خێزانێکی کۆمەڵگەی میسری یان کۆمەڵگەی بەریتانی یان فەرەنسایی لەم کات و سەردەمەدا.

پاش ئەم بەراوردکردنە کۆمەڵناس چەند یاسایەکی گشتی بۆ شیکردنەوەی دیاردە و دەزگاکان بە شێوەیەکی گشتی ئەنجام دەدات و هەموو پەیوەندییەکانی پەیوەست بەخۆیەوە روون دەکاتەوە وەك تایبەتمەندییەکانی کۆمەڵگە و کێشەکان و رەوتەکان، کەواتە پرۆگرامی بەراوردکاری پرۆگرامێکی گرنگی توێژینەوە دیاردە و دەزگاکانە بە شێوەیەکی زانیارییانەی تایبەتمەند، چونکە لە رێگەی ئەم بەراوردکردنەوە شارەزایی ئاستی پێشکەوتن و دواکەوتنی کۆمەڵگە دەبین و لایەنەکانی ژیانی دیاری دەکرێ.

٣- پرۆگرامی سەیرکردن و تەماشاکردنی هاوبەش :

پرۆگرامی سەیرکردن گرنگترین رێبازی کۆمەڵزانی بەکاری دێنێ بۆ لێکۆڵینەوە لە راستییەکان و تێگەیشتنی لە بوارە کۆمەڵایەتیەکان کە زانیاری پێویست دەبەخشێتە توێژەر تەماشاکردن شێوازێکە لە شێوازەکانی زانیاری هیچی لە چاوپێکەوتنی فەرمی و نافەرمی یان لە لێکۆڵینەوەی راستییەکان و زانیارییەکانی تاکەکەس و کۆمەڵ کەمتر نییە.

ئەم رێبازە دەرفەت لەبەردەم توێژەری کۆمەڵایەتی خۆش دەکات بۆ بینینی بارودۆخی ئاسایی و دروست نەکراوی ئەو کۆمەڵەی توێژینەوەیان لە بارەوە دەکات. یەکێك لە مەرجەکانی ئەم پرۆگرامە ئەوەیە ئەو کەسانەی دەکەونە بەر توێژینەوەکە نابێ هەست بەوە بکەن کە رەفتار و پەیوەندی و هەڵسوکەوتیان و باری ئاسایی رۆژانەیان خراوەتە ژێر چاودێرییەوە، هەر بۆیەش دەبێ توێژەرەکە هەڵسوکەوتی ئاسایی بێ پەیوەندی و تێکەڵبوونی دروست بێت و دوور بێت لە دەستکردی و بەئەرك بوون.

بەمەش کەسی توێژەر دەتوانێ لە بارەی ژیانیان بکۆڵێتەوە دوور لە دەستتێوەردانی هێزێکی دەرەوە، ئەم لێکۆڵینەوە پشت بە تەماشاکردن و سەرنجدان لە دیاردەکان و کێشەکانی بەرچاو دەبەستێ، تەماشاکردنی هاوبەشیش بە بەشداری توێژەر لە ژیانی خەڵکیدا دێتەدی و توێژەر دەست دەکات بە تێبینی کردنیان بەشێوەیەکی کاتی بەشداریش لە چالاکییەکانیان دەکات وەکو بەشداریکردن لە چالاکی ئایینی و کۆمەڵایەتییەکان.

لەم جۆرە تەماشاکردنە دەبێ توێژەر یەکێك بێ لە ئەندامەکانی ئەو کۆمەڵەی کە توێژینەوەی لەسەر دەکرێت بەبێ ئەوەی بە بارودۆخیان تێ بپەڕێ واتە (ژیانێکی ئاساییان لەگەڵ بەسەرببات) و بکەوێتە ژێر رکێفی کاریگەرییەکانی سەریان و نابێ ناسنامەکەی وەك توێژەرێك ئاشکرا بکات تا کۆمەڵەکە بە ئاسایی دوور لە دەستکردەیی و لە خۆبایی رەفتار بکەن، لە هەمانکاتدا دەبێ ئەو کەسەی کە بەم توێژینەوە هەڵدەستێ چوست و چالاك و زیرەك بێت و ئەو شتانە تۆمار بکات کە گرنگن و لەگەڵ خەڵکی بە شێوەیەکی فەرمی رەفتار نەکات تا راستییە خودی و بابەتەکی کۆمەڵەکەی بەدەست بکەوێت.

٤- پرۆگرامی روو پێوکردن:

ئەم پرۆگرامە گرنگترین و تازەترین رێبازی کۆمەڵزانییە کە بۆ لێکۆڵینەوە لە دیاردەکان و دەزگاکان و چەند رێگایەك بۆ کۆکردنەوەی زانیارییەکان و شیکردنەوەیان بەکاردێنێ و دەستەیەك بۆ ئەم مەبەستە هەڵدەبژێرێ و لە لیستەیەکدا زانیارییەکان تۆمار دەکات و چاوپێکەوتنی رووبەڕوو و راستەوخۆ بۆ بەرجەستەکردنی زانیارییەکان و ئامارکردن و شیکردنەوەیان بە شێوەیەکی ئامارگیری پەیرەو دەکات.

قۆناغەكانی پەیڕەوكراوی ئەم پرۆگرامە ئەمانەن:

أ- دەستنیشانكردنی كێشە و بابەتی لێكۆڵینەوەكە.

ب-دیاریكردنی چەمك و زاراوەكانی زانیاری تایبەت بە لێكۆڵینەوە.

ج- دیاركردنی دەستەی ئامارگیری، ئەویش لە ڕێگەی دەستنیشانكردنی جۆر و ئاست و قەبارەی ئەو ناوچەیەی كە دەستنیشانكراوە.

د- ئامادەكردنی فۆرمی زانیارییەكان وەك ئامرازێكی سەرەكی لێكۆڵینەوە و پێوانەكردن.

هـ - سازدانی چاوپێكەوتنی فەرمی و نافەرمی.

و - كۆكردنەوەی زانیارییەكانی نێو فۆرمەكە بە شێوەی هێمایەك وەك: ژمارەیەك یان بە پیتێك و پێكهێنانی چەند شەقڵێك لێیانەوە لە جیاتی ناوی كەسەكە و شوێنی نیشتەجێبوونی، دەتوانرێ هێمایەك لە خشتەی ئامارگیرییە تایبەتیەكە دابنرێ.

ز- كرداری شیكردنەوە ئامارگیری لەم قۆناغەدا زانیارییەكانی كۆمەڵ كە لە نێو خانەكاندا تۆماركراون دەخرێنە بەر شیكردنەوە تا ڕادە و ڕێژەی لێكۆڵینەوەكە دیاری بكرێ لە ڕێگەی ڕێژەی سەدی و ناوەندی و ژمێریاریكردن.

ی- لە كۆتاییدا ئەنجامەكانی لێكۆڵینەوەكە لە نێو ڕاپۆرتێكدا تۆمار دەكرێت.

٥- پرۆگرامی ئەنجام و دەرئەنجام:

ئەم پرۆگرامە لە گۆڕانكاری و هێزی كارتێكردنی بەسەر كۆمەڵ و بونیادنانی كۆمەڵ دەكۆڵێتەوە و ئەنجامی دەدات.

پرۆگرامی ئەنجامدان:

شێوازێکە لە شێوازەکانی هزرو بیری ژیرانە لە بارەی تێبینیکردنی کۆمەڵە راستییەکی سەربەخۆی لە یەك جودای تایبەت بە بابەتێك یان چەند بابەتێکی جیاجیا. کاتێ توێژەر لە کۆمەڵە راستییەکی باری ئابووری خێزان و پەروەردە و ئاین و کۆمەڵ دەکۆڵێتەوە، دەتوانێ پشت بەمجۆرە پرۆگرامە ببەستێ بۆ گەیشتن بە چەند زانیارییەکی گشتی تایبەت بە کۆمەڵ و ئەنجامەکەی دەتوانێ زۆربەی زۆری کێشەکان شیبکاتەوە و پێشبینی رووداوەکانی داهاتووی باری کۆمەڵ بکات و رادەی زیدەبوونی تاوانکاری و دیاردەی لەت لەتبوونی خێزان و لەرێدەرچوونی لاوان و جیابوونەوەی ژن و مێرد...تاد.

پرۆگرامی دەرئەنجام:

پشت بە لێکۆڵینەوەی گشت و تێکرا دەبەستێ بۆ پالاوتنی ئەو تاکە راستییانەی کە کار لە گشت دەکەن و شێوازێکی تایبەتی پێ دەبەخشن.
کەواتە دەرئەنجام لە گشتەوە بەرەو تایبەت دەست پێدەکات، کەچی ئەنجامیەتی لە تایبەتەوە روو دەکاتە گشت.

پرسیارەکانی بەشی دووەم

پ١/ گرنگترین بوارەکانی کۆمەڵناسی کە پێیەوە تایبەتمەندە دەستنیشان بکە ؟

پ٢/ باسی پەیوەندی نێوان کۆمەڵناسی و دەروناسی بکە؟

پ٣/ ئایا دەتوانین کۆمەڵناسی لە زانیارییەکانی دیکە جیا بکەینەوە؟

پ٤/ چ پەیوەندییەك مێژوو بە کۆمەڵناسی دەبەستێتەوە؟

پ٥/ باسی پەیوەندی کارتێکردنی نێوان ئابووری و کۆمەڵناسی دیاری بکە؟

پ٦/ ئەنترۆپۆلۆژیا و کۆمەڵناسی جیاوازییان هەیە، بەڵام پەیوەندیشیان بەیەکەوە هەیە؟

پ٧/ باسی گرنگترین جیاوازییەکانی نێوان کۆمەڵناسی و خزمەتگوزاری کۆمەڵایەتی بکە.

پ٨/ بۆچی کۆمەڵناسی لە لێکۆڵینەوەکانیدا چەند پرۆگرامێکی زانیاری بەکاردەهێنێ.

پ٩/ گرنگترین ئەو پرۆگرامانە بژمێرە کە کۆمەڵناسی لێکۆڵینەوەیان لەسەر دەکات و یەکێکیان باس بکە؟

پ١٠/ پرۆگرامی مێژوویی چۆن لە کۆمەڵگە دەکۆڵێتەوە؟

پ١١/ چۆن پرۆگرامی بەراوردی لە کۆمەڵ دەکۆڵێتەوە؟

پ١٢/ باسی ئەو هونەرانە بکە کە بەکاردێ بۆ پرۆگرامی تەماشاکردنی بە هاوبەشی لە بۆ کۆکردنەوەی زانیاری و راستییەکان، پ – ١٣/ باسی گرنگترین قۆناغەکانی پرۆگرامی رووپێوکردن بکە ئەوانەی کە توێژەر پێیەوە پابەندە؟

پ١٤/ جیاوازی نێوان پرۆگرامی ئەنجامدان و دەرەئەنجام چییە؟

بەشی سێیەم

دەزگا کۆمەڵایەتییەکان

دەزگا کۆمەڵایەتییەکان

هـەموو کۆمەڵگەیـەك بنەمایـەکی کۆمەڵایـەتی هەیـە کـە لـە چـەند دەزگایـەکی کۆمەڵایەتی بونیادگەری پێك هاتووە، ئەو دەزگایانەش مەبەست و ئامـانجی خۆیـان هەیە وەك دەزگاکانی ئاینی و خێزانـی و پـەروەردەیی و کۆمەڵایـەتی و رامیـاری و سـەربازی. دەتـوانرێ بـەم شـێوەیە دەزگاکـان پێناسـە بکرێـت: **دەزگـا کۆمەڵایەتییەکان لە هەندێ رێسا و رێوشوێن و چەسپێنەر پێکهاتوون کە رەوشـتی کەسەکان و پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان لەناو کۆمـەڵ یـان رێکخراوەکانـدا دیـاری دەکات وەك خێزان و سوپا و مزگەوت و کارگە و کێڵگە و یانە...تاد.**

هەر دەزگایەکی کۆمەڵایەتی لە چـەند رۆڵێکـی کۆمەڵایـەتی پێکـدێت و هەریەکـەیان سەبارەت بە پایـە و گرنگییـان و لێپرسـراویەتی سەرشـانیان لـە یـەکتری جـودان و هەندێکیان رۆڵی رابەرێتی یان مامناوەندی یان رۆڵی سەرەتایی بە خـۆوە دەبیـنن.. بـاوك رۆڵـی رابەریـەتی لـە خێـزان دەگێرێـت کەچـی کـوڕە گـەورەکانی رۆڵـی مامناوەندییان بەردەکەوێ، کوڕە بچووکەکانی رۆڵێکـی سـادە لـە خێـزان دەبـین، ئەمانە هەموویان بە تێکڕا تەواوکەری یەکترین و هەر رۆڵێك تەواوکەری ئەویترە چ لە بارەی گرنگییەکان و چ لە بارەی ئەرکی سەرشانیان.

هەریەك لەم رۆڵانەی ژیان و مافی کۆمەڵایەتی خـۆی هەیـە و دەبـێ بـۆ دابینکردنـی دادپەروەری کۆمەڵایەتی نێو دەزگاکان هاوسـەنگی لـە نێـوان ئەرکـەکان مافـەکانی پەیڕەو بکرێت، چونکە هەموو ئەندامێکی نێودەزگا کۆمەڵایەتییەکان چەند ئەرکێکی لەسەرە و لە بەرامبەریشدا پێویستە مافەکانی بۆ دابین بکرێت. لە پێناو بەدیهێنانی ئەم مەبەستە لەم چەند دەزگایانە دەکۆڵینەوە.

یەکەم: دەزگای خێزان

خێزان بریتییە لە بچووکترین دەزگای کۆمەڵایەتی کە لە چەند کەسێك پێکهاتووە و پەیوەندییەکی کۆمەڵایەتی و رەوشتی و خوێنی و گیانی بەیەکەوەیی بەستاون، هەر ئەم پەیوەندییانەیە کە خێزانی مرۆڤایەتی لە خێزانی ئاژەڵ جیا کردۆتەوە، خێزانی ئاژەڵ هیچ جۆرە دیاردە و مەرجێکی رەوشتییان تێدا نییە و ملکەچن بۆ هەموو جۆرە رەمەك (غریزة) و ئارەزوویەکی بایۆلۆژی سروشتی. جۆری پەیوەندی نێوانیان زۆر ساکارە، کەچی خێزانی مرۆڤایەتی یاسا و پەیوەندی و رەوشت و نەریتی پێشکەوتووانەی هەیە کە کۆمەڵگە بریاری لەسەر دەدات و باوەڕی پێیەتی.

ئەم دابونەریت و پەیوەندییەش دەورێکی باڵا دەگێڕێت لە پێشکەوتنی مرۆڤ و هەموو دەستە و تاقمێکی کۆمەڵگە. هەوڵیش دەدات کە ئەو خواستانە بێنێتە دی کە بە دوایدا وێڵن بەبێ جیاوازی جۆری چینایەتی و نەتەوایەتییان. مرۆڤ سرووشتێکی کۆمەڵایەتیی هەیە، چونکە هەمیشە ئارەزووی لەوەیە لەگەڵ کۆمەڵگەدا بژی و ناتوانی بە تەنیا و دوور لە خەڵك هەڵبکات، حەزیشی لەوەیە کە پەیوەندی لەگەڵ هاوجۆرەکانیدا دروست بکات، بەم کارەش دەستە و کۆمەڵی کۆمەڵایەتی جیاواز و بەیەکداچوو پێکدەهێنێت کە سادەترینیان لە شێوەی خێزانە و فروانترینیانیش خۆی لە شێوەی مرۆڤایەتییەکی بەربڵاو و جیاواز دەبینێتەوە.

خێزان ئیمرۆ پلە و پایەیەکی دیار و گرنگی لە کۆمەڵگەدا هەیە و بەشێکی بنەڕەتییە لە بوون و قەوارەی کۆمەڵگەی نوێ، بەم جۆرەیش بیروهەست و هۆشی کەسانی کۆمەڵگە فراوان دەبێ و بەرەو پێشکەوتن هەنگاو دەنێ، دوای ئەوەی کە دابی کۆمەڵایەتی پەرەدەسێنێت و گەشە دەکات بەو جۆرەی کە پێویستییەتی، بەرگریشی لێدەکات لەو گیروگرفت و دژوارییانەی کە لە کۆمەڵگەئاڵۆزە بە یەکداچووەکەیدا رووی تێدەکات.

خێزان بریتییە لە یەکەیەکی کۆمەڵایەتی پتەو لە ناو جەرگەی نەتەوە و کۆمەڵگە دروست بووە، بەڵکو بەو پەڕی بەهێزی پەیوەندیی بە قوتابخانە و پەیمانگە و کارگە و مزگەوت و یانە و دەزگا رامیاری و سەرجەم دەستە و تاقمە کۆمەڵایەتییەکانەوە هەیە، کۆمەڵگەی گەورە بەرپرسیارە بەرامبەر بە خێزان و هەموو جۆرە پەیوەندییەکی نەپساوییان لەگەڵدا هەیە. دوو جۆر خێزان هەیە خێزانی بچووک و خێزانی گەورە لە خوارەوە باسیان دەکەین:

خێزانی بچووک:

خێزانی بچووک پێکهاتووە لە دایک و باوک و منداڵەکانی لە ماڵێکدا بە یەکەوە دەژین، بە هۆی پێداویستی و بارودۆخی ئابووری و کۆمەڵایەتی و تەنگژەی نیشتەجێبوون بچووک دەبنەوە ئەمجۆرە خێزانە زۆرتر لە کۆمەڵگەی شارستانی نوێ بەرچاو دەکەوێ.

خێزانی گەورە:

ئەم جۆرە خێزانە جگە لە دایك و باوك و منداڵەكان و داپیر و باپیر و منداڵەكان و كەسانی دیكە پێك دێت، ئەم شێوە خێزانەش زیاتر لە كۆمەڵگەی كۆن و كشتوكاڵییەكان بەرچاو دەكەوێ، بەهۆی گرنگی كار و كردەوەكان و شێوازی سادەی گوزەرانیان.

ئەم خاڵانەی خوارەوەش چەند فەرمانێكن كە خێزان پێشكەشی تاكەكان و كۆمەڵگەی دەكات:

١- دابینكردنی خانووبەرە و شوێنی حەوانەوە بە كەلوپەلی پێویستەوە.

٢- پێگەیاندنی منداڵ لەسەر پێگەیاندنێكی كۆمەڵایەتی و ئایینی و رەوشتی و بەهای پیرۆز و راهاتنیان لەسەر ئەو ئیش و كارانەی كە لە رێگەیەوە خزمەتی كۆمەڵگەی پێدەكەن.

٣- بەرگریكردن لە ئەندامەكانی خێزان و پاراستنیان لە هەموو جۆرە مەترسییەكی دەرەوە كە بەرەو روویان دەبێتەوە.

٤- رێكخستنی پەیوەندییەكانی ژنهێنان و هاوسەرگیری تا منداڵان لەدایك ببن، چونكە ئەمانە ئاواتی ئەمڕۆ و سبەی نەتەوەن.

٥- راهێنانی ئەندامەكان بە دابونەریت و خووڕەوشت و بەها چاكەكان لە كاتی پەروەردەكردنی منداڵ بۆ ئەوەی كولتوور و شارستانێتی كۆمەڵایەتی نەگۆڕێ و لەناو نەچێت.

٦- دەبێ خێزان بە ئەركی ئابووری رۆڵەكانی خۆی هەڵبستێ و خەرجی رۆژانەیان بۆ دابین بكات، جگە لەوەش خێزان كار بە ئەندامانیان دەسپێرێ تا پێداویستی رۆژانەیان بۆ دابین بكرێت.

٧- خێزان و قوتابخانە بە دوو قۆڵی و شانبەشانی یەکتر لە ئەرکی پەروەردەیی و فێرکاری بەشداری دەکەن. ئەرکی خێزانە منداڵەکانی لە قوتابخانە و خوێندنگا دابنێ و ناویان تۆمار بکات بۆ فێربوونی خوێندن و نووسین، جگە لەوەش پێداویستی فێربوونیان بۆ دابین بکرێت و هانیان بدات بۆ فێربوون.

٨- پێویستە ئاگاداری باری تەندروستی رۆڵەکانی بێت و خۆراك و خواردەمەنی چاکیان بۆ ئامادە بکات تا باری تەندروستیان لەو پەڕی چاکیدا بێت، ئەویش بە تەرخانکردنی جێگای چاك و پاك و خاوێن بۆ نەخۆشی ناومالّ و خزمەتکردنی.

٩- پێویستە خێزان کردار و چالاکی چاك بۆ رۆڵەکانی ئامادە بکات، تا کاتیان بەفیڕۆ نەچێت و فێری چاکە و کاری باش ببن بەشێوەیەك کە خزمەتی کۆمەڵگەیان پێ بکرێت.

١٠- دەبێ خێزان لە رێگای زاوزێوە ئەندامی پێویست بۆ کۆمەڵگە دابین بکات، چونکە ئەمانە بەردی بناغەی سەرەکی کۆمەڵن چ لە بارەی بەرهەمهێنان یان پێشکەشکردنی خزمەتگوزاری و بەرگریکردن لە نیشتمان و نەتەوە و پاراستنی خاکەکەی.

دووەم: دەزگاکانی ئابووری

دەزگای ئابووری بریتییە لە: (کۆمەڵێ یاسا و رێوشوێن و چەسپێنەر کە رەوشتی کۆمەلایەتی و پەیوەندییە کۆمەلایەتییەکانی مرۆڤ لە رێکخراوە بەرهەمداری و کارگوزارییەکاندا دیاری دەکات وەك کارگە و کێلگە و کۆمپانیا و شوێنە بازرگانییەکان و بانك).....تاد.

دەزگا ئابوورییەکان لە چوار کەرتی سەرەکی پێکدێن کە بریتین لە (کەرتی کشتوکاڵی و کەرتی پیشەسازی و کەرتی بازرگانی و کەرتی کارگوزاری) ئەم

کەرتانەش مولکی کەرتی گشتی یان کەرتی سۆسیالیستی و کەرتی تێکەڵاو و کەرتی تایبەتین.

دەوڵەت کە خاوەنی کەرتی گشتیی ئابوورییە سەرپەرشتی سەرجەم کەرتەکانی دیکە دەکات و چاودێری لە چالاکییەکانی ئابووری دەکات کە لە خزمەتی کۆمەڵدا بێت و ئامانجە سەرەکییەکانی کۆمەڵ بەدی بهێنێت، بەو واتایەی کە دەوڵەت زۆر بایەخ بە قازانج نادات، بەڵکو گرنگی بە دابینکردنی شتومەکی جۆراوجۆر و چاک و نایاب دەدات، لەهەمان کاتیشدا نرخی شتەکان بەپێی داهاتی هاوولاتیان بە یەکسانی دیاری دەکات و چاودێری لە بەرووبووم دەکات تا فروفێڵی تێ نەکەوێت پێش ئەوەی بخرێتە نێو بازاڕ سەرباری ئەوەی دەوڵەت کاری هەڵگرتنی کەرستە بە ئەنقەست بەمەبەستی تەماعکاری و قازانجی زیاتر قەدەغە دەکات.

رەگەزە سەرەکییەکانی کارگەیەك لە دەزگای ئابووری لەم بەشانە پێکدێت:-

١- هەر کارگەیەك چەند بەشێکی جیاجیای لێ دەبێتەوە و هەریەکە لەم بەشانەش بە جۆرە پیشە و فەرمانێك تایبەتمەندە وەك بەشی بەروبووم و بەشی کڕین و بەشی فرۆشتن و بەشی دارایی و بەشی پروپاگەندە و راگەیاندن و بەشی ژمێرکاری و بەشی لێکۆڵینەوە..تاد.

هەرچەندە ئەم بەشانە لەیەك جیاوازن، بەڵام لەکاردا بە تێکڕای تەواوکەری یەکترین بۆ وەدەستهێنانی بەرهەم و جێبەجێکردنی ئامانجەکانی دەزگاکەیە.

٢- هەڵوەشاندنەوەی هەر بەشێك لە بەشەکانی کارگە بۆ نموونە - بەشی بەرهەمهێنان - چەند رۆڵێکی گرنگی هەیە و هەموو رۆڵەکانیش تەواوکاری یەکترین وەك رۆڵی بەڕێوەبەر و رۆڵی یاریدەدەر و رۆڵی ئەندازیار و رۆڵی سەرپەرشتیکار و رۆڵی کرێکار و رۆڵی شارەزا و رۆڵی کرێکاران...تاد.

٣- هەریەکە لەم ڕۆڵانە ئەرك و مافی تایبەتی خۆیان هەیە بۆ نموونـە بەڕێوەبـەر و ئەندازیار بەپێی یاسا ئەرکیان لەسەرە و لە هەمانکاتیشدا مـافی دابینکـاری و داراییان هەیە دەبێ هاوسەنگی لە نێوان مافەکان و ئەرکەکان پـەیڕەو بکـرێ و نابێ لاسەنگ بێت، بەمجۆرەش دەبێ فەرمانبەر لە کارەکەیدا بە وەفا و دڵسۆز بێ و خۆی بۆ خزمـەتکردنی دەزگاکـە و جێبـەجێکردنی ئامانجـەکانی تـەرخان بکات، لە هەمانکاتیشدا پێویـستە کارگـە هـەموو مـافێکی دارایـی و دابینکـاری کۆمەڵایەتی بۆ دابین بکات.

ئامانجەکانی دەزگای ئابووری:

١- زیادکردن و فەراهەمکردنی بەرهـەمهێنان وکەرستەی بەرهەمـداری و بـەکاربردن کە کۆمەڵگە پێویستی پێیەتی لە بارەی چەندێتی و جۆری دیاریکراو.

٢- دابەشکردنی کەلوپەل بەسەر بازاڕدا بەمەبەستی فرۆشتنیان بە بازرگانـەکان تـا بگاتە دەستی کڕیار، و دابینکردنی پێداویستییەکان.

٣- هەوڵدەدات چەند بنچینەیەکی دارایی بەسەر پیشەسازی و کشتوکاڵی ئاڵوگۆڕ و بازرگانیەتی پەیڕەو بکرێت.

٤- ڕێکخـستن و چـاودێریکردنی خزمەتگوزارییـەکانی بـەپێی پێداویـستییەکانی تاکەکەس و کۆمەڵ و دەزگاکان.

٥- هەوڵدەدات هاوسەنگی نێوان داهاتی هاووڵاتی و بەهای کەلوپەل ڕەچاو بکرێت تا ئاستی گوزەران لاسەنگ نەبێ و توانای کڕین لەلای هاووڵاتیان لاواز نەبێ.

٦- ڕاهێنانی کارمەند و کارگێڕان لە دەزگاکانی ئابووریدا بەو شێوەیەی کە ئاسـتی بەرهەمەکە زیاد بکەن و جۆرەکەی چاك بکەن.

٧- پاراستنی بەهای دراوی نیشتمانی بەرامبەر بە نرخ و بەهای دراوی بیانی، ئەم هاوسەنگیەش لە نێوان داهات و دەرامەت و هاوسەنگی نێوان بەرهەم و وەبەرهێنانی نێوان کڕین و فرۆشتنی کەلوپەل دێتە دی.

٨- هەوڵدانی بەردەوام بۆ وەدەستهێنانی باری ئابووری و خۆشگوزەرانی هاوڵاتیان لەمیانەی زێدەکردنی بەرووبوم و چاککردنی باری گوزەران و تەرخانکردنی مووچەی پێویست لەگەڵ جێگیرکردنی نرخ و بەهای کەلوپەل.

٩- زیادکردنی ڕێژەی بەرووبوومی ئابووری جا چ کشتوکاڵ بێت یان پیشەسازی، ئەم ئامانجەش بە بەکارهێنانی ئامێری تازەی کشتوکاڵ و پیشەسازی دێتەدی.

١٠- ڕووبەڕووبوونەوەی کێشەکانی ئابووری و چارەسەرکردنی بێکاری و تەشەنەکردنی گرفتی دارایی و کەمی بوودجە و بێ پارەیی و کێشەی هەڵاوسان و گرانی بازاڕ.

سێیەم: دەزگا رامیارییەکان:

دەزگای رامیاری بە گرنگترین دەزگاکانی بنەما کۆمەڵایەتییەکان دادەنرێت لە کۆمەڵگەی نوێدا، چونکە بەرپرسیاری چارەسەرکردنی کرداری حوکمڕانییە لە کۆمەڵگەدا کە دەبێتە مایەی سەرفرازی و ئاشتی و ئاسوودەیی لە نێو هەموو ئەندامانی کۆمەڵگەدا.

دەزگا رامیاریش بریتییە لە:

(کۆمەڵی یاسا و رێسا کە پەیوەندی چۆنیەتی رەفتار و هەڵسوکەوتی تاکە کەسان دیاری دەکات لە سیستەمە رامیارییەکاندا وەك پارت و دەسەڵاتی سیاسی و بەشەکانی دەوڵەت بە هەموو جۆر و پسپۆرییەکانیەوە).

شایانی باسە دەزگای رامیاری تەواوکاری دەزگاکانی دیکەیە کە کۆمەڵگەی لێ پێکدێت، وەك دەزگای ئابووری و دەزگای پەروەردەیی و دەزگای ئایینی. دەتوانرێ بەشەکانی دەزگای رامیاری شی بکرێنەوە، بەپێی ئەو بەشانەی لێی پێکهاتووە، هەروەها ئەو وەزارەتانەی کە حکومەت پێکدێنن بۆ نموونە وەك شیکردنەوەی وەزارەتی بەرگری بۆ چەند لقێك یان چەند بەشێك و شیکردنەوەی لقێکیش بۆ چەند دەورێك و هەر رۆڵێکیش بۆ چەند ئەرك و مافێك شی دەکرێتەوە. کاری ئەم دەزگایە پاراستن و رێگرتنە لە کاری دوژمنکاری دژ بە کۆمەڵگە و نەهێشتنی مەترسی دەرەکی و ناوەخۆیە.

گرنگترین ئەو فرمانانەش کە دەوڵەت وەك دەزگایەکی رامیاری پێشکەش بە تاك و کۆمەڵگەی دەکات ئەمانەی خوارەوەیە:

١- بەرگرییکردن لە وڵات بە بەکارهێنانی هێزی سەربازی چەکدار لە هەر دەستدرێژکارییەکی داگیرکاران و پاراستنی شکۆمەندی نیشتمان و هێمنی و ئاسایشی هاوڵاتیان لە هەر دوژمنکارییەکی بەرامبەر .

٢- ئاسایش و ئاسوودەیی ناوخۆ لەئەستۆ دەگرێت، بۆ ئەوەی کەسانی دەروون لاواز و لەرێدەرچووان ئاسایشی ناوخۆ تێك نەدەن و ئەمکارەش دەزگاکانی ئاسایشی ناوخۆ و دەزگاکانی دادوەری پێی هەڵدەستن.

٣- دەزگای رامیاری خزمەتگوزاری ئابووری رێکدەخات وەك دابینکردنی کارو رێکخستنی کاری بەرهەمهێنان و دابەشکردنی بەرهەم و دابینکردنی هاوسەنگی

لـه نێوان داهـاتی هـاوولاتی و نرخـی شـتومەك و چارەسـەركردنی كێشەكانی ئابووری و بونیادنانی بناغەیەكی بەتینی ئابووری بۆ هەموو كەرتەكانی ئابووری و چوست و چالاككردنی بازرگانی ناوخۆ و دەرەوە.

٤- گرنگیدان بە فەلسەفەی پـەروەردەیی و فێركـردن لـە نێو چینەكانی گـەل لـە رێگـای دروسـتكردنی قوتابخانـە و زانكـۆ و پـەیمانگاكان و كردنـەوەی خـولی زانستی و زانیاری و راهێنانی هونەری و هاندانی قوتابییان بـۆ سـوود وەرگـرتن لە كتێبخانەكاندا.

٥- بایەخـدان بـە بـاری تەندروسـتی تاكـەكانی كۆمەڵگـە لـە رێگـەی كردنـەوەی نەخۆشخانە و بنكەكانی تەندروستی و دەرمانخانـەكان، سـەرەڕای دامەزرانـدنی كۆلیـژی پزیـشكایەتی بـۆ قەلاچـۆكردنی هـەموو جـۆرە نەخۆشـییە مەترسیدارەكان، هەروەها دابینكردنی پێداویستییەكانی تەندروستی گشتی.

٦- تەرخانكردنی خزمەتگوزارییەكانی كۆمەلایەتی بـۆ چارەسـەركردنی كێشەكانی كۆمەلایەتی و كۆمەڵ و ئەو كەسانەی رووبەرووی گرفتی كۆمەلایەتی دەبنەوە و دۆزینەوەی رێوشوێنی لەبار بۆ گرفتەكانیان.

٧- پڕكردنەوەی كاتی بەفیڕۆچووی هاوولاتیان بە جموجۆڵ و چالاكی بەسـوود تـا كاری داهێنان و تواناكانیان لـە بـارەی چـالاكییەكاندا گەشـە بكـات و كەسـانی شیاویان لێ دروست بێ و ئەم چالاكییانەش خۆیان لە وەرزش و هونەر و وێژە و زانیاری ...تاد. دەنوێنن.

٨- نەهێـشتنی كـاری رەگەزپەرسـتیی و جیـاوازی نەتەوایـەتی هاوولاتیـان و پەرچدانەوەی ئەوانەی لایەنگیری و پشتگیری ئەم بیروڕایانە دەكەن.

٩- لە پێناو دابینكردنی بارودۆخێكی هاریكاری لە نێوان رۆڵەكانی گـەل و دەوڵـەت كار دەكات، دابینكردنی كاری خزمەتگوزاری چاك بۆ هاوولاتیان دێتـەدی دەبـێ

لایەنی کارمەند و کارگێڕان بۆ خزمەتکردنی بەسەرکەوتووی بەڕێوەببات و بەرگری لە پرۆگرامەکانی پەرەپێدان و خزمەتگوزاری و ئاسایش بکات.

١٠- دەوڵەت بە رووی شاڵاوی رۆشنبیری بیانی دەوەستێت کە مەبەست لێیانەوە شێواندنی ناسنامەی هاووڵاتیانە و لاوازکردنی کاری بونیادنان و وەستانی کاروانی ئاوەدانکردنەوەیە، جگە لە نەهێشتنی دابونەریتی کۆمەڵایەتی و شێواندییەتی بۆ ئەوەی کولتووری نەتەوایەتی لەکەدار و ناشرین بکات.

چوارەم: دەزگا ئایینییەکان :

ئایین دیاردەیەکی مرۆڤایەتی گەردوونییە هیچ کام لە کۆمەڵگاکانی لێ بێبەش نەبووە، فەرهەنگی (لاروس)ی سەدەی بیستەم لەوە دواوە کە بیروباوەڕی ئایینی شتێکی هاوبەشە لە نێوان تێکڕای مرۆڤ و تەنانەت مرۆڤە بەراییەکانیش لێی بێبەری نەبوون و خاوەنی بیروڕا و باوەڕی ئایینی تایبەتی خۆیان بوون، بایەخدان بە واتای خواوەند و ئەو شتانەی کە لە پشت سرووشتەوەن یەکێکە لە بیروباوەڕە جیهانییە زیندووەکان لەلای مرۆڤ.

بەڵام بیروباوەڕی ئایینی خوویەکی دەروونی مرۆڤایەتییە، چونکە بەڵگە لە ئارادایە و سرووشتی مرۆڤیش ئەم راستییە دەسەلمێنێ، بەم پێیەی ئایین جێگە و داڵدەی مرۆڤایەتییە لە کارەسات و ناخۆشیدا و قەڵایەکی پنەوە کە لە هەموو جۆرە خراپی و ناخۆشی و نەهامەتی و ئارەزوویەکی تایبەتی دەیپارێزێ. سەرەتا و کۆتاییەکەیشی لەوەدا کۆدەبێتەوە کە ئایین پێویستییەکە و مرۆڤایەتی ئێستا و دوارۆژ ناچارێتی.

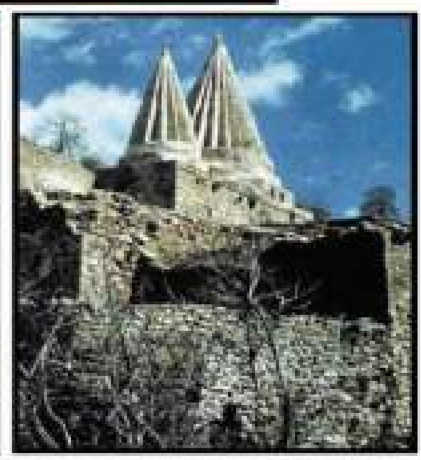

ئایین چەند رووخسار و خاسیەتێکی تایبەتی هەیە کە دەتوانرێت لەم خاڵانەی خوارەوەدا دیاری بکرێن:

١- ئایین کۆمەڵێك باوەڕ و بەهای پیرۆز و نەریت و رەوشت لەخۆ دەگرێت کە پەیوەندییەکی کاریگەرییان بە بوونەوەر و هێز و مەڵبەندە پیرۆزەکانەوە هەیە، لە رووی سرووشتییەوە لە هەموو ئەو شتانەش بالاترە کە مرۆڤ بتوانێت دەستگیری بکات و بڕیاری لەسەر بدات.

٢- ئایین کاریگەرییەکی دەروونی و کۆمەڵایەتی قووڵی هەیە لە ناو دڵ و دەروونی ئەو کەسانەدا کە باوەڕدارن دەستیشیان بەو شتانەوە گرتووە کە پەیوەندییان بە بەجێهێنانی ئەرکە ئایینەوە هەیە.

٣- ئایین رەوشتی مرۆڤ دیاری دەکات و نەخشەی ژیانی دەکێشێ و باری دەروونی پاك دەکات و کاروباری تایبەتی و گشتی رێکدەخات.

٤- ئایین دژ بە زۆرداری و کۆیلەیەتی دەوەستێ و لە هەوڵیشدایە کە مرۆڤ بگەیەنێتە جیهانێکی بەختەوەری خۆشگوزەرانی و رێز و خۆشەویستی.

٥- ئایین وا لە باوەڕدار دەکات دەستی بە بەها پیرۆزەکانەوە بگرێت و بەردەوامیش باوەڕی بەو ئایینە هەبێت و لێی لانەدات.

٦- ئامانج و بەها ئایینییەکان بەلای کەسانی باوەڕدار بە چەند شتێکی پیرۆزی دروست دەژمێردرێت، جا لەبەر ئەو کارتێکردنەیە دەبێتە مایەی یەکێتی کۆمەڵ و پابەندیەتی بێ سنوورانە بە دابونەریتەکانی ئایین.

کەسێکیش کە باوەڕی بە ئایینەکەی هەبێ ناتوانێ بە راستی پەیڕەوی بکات گەر لە کۆمەڵگەدا گۆشەگیر بێ و تێکەڵی کەسانی تر نەبێت. بەم پێیە دەردەکەوێ کە تێکەڵاوی و گونجان چاکترین رێگەن بۆ تازەکردنەوەی باوەڕ و گشت بەها ئاسمانییەکان کە مرۆڤ باوەڕی پێیان هەیە، تێکەڵاویی و گونجانی بە کۆمەڵیش لە نێو مزگەوت و مەزارە ئایینییەکان و کڵێسە و شوێنگەکانی ئایینی پەیڕەو دەکرێت، چونکە لەم شوێنانەدا بیروهۆش و ویژدانی باوەڕداران یەك دەروون دەنوێنن و بە یەك بیروباوەڕ و بەها دەبەسترێتەوە، بەم چەشنە ئایین دەبێتە ئامرازێکی پشتگیریکردن و یەکێتی و پشتبەستن بەیەکبەستن لە نێوان تاکە کەسان و کۆمەڵان.

ئامانجەکانی ئایین:

ئایین چوار ئامانجی بنەڕەتی بەدی دەهێنێت کە بریتین لە:

١- ڕوونکردنەوەی ئامانجی دەستە و چینەکان و شیکردنەوەیان لەگەڵ ئاشکراکردنی بناغە و هەموو ئەو شتانەی کە رایان گرتووە.

٢- نوێکردنەوە و گەشەپێدانی سۆز و هەستی هاوبەشی لە نێو تاکەکانی کۆمەڵگە لە رێگەی دابونەریتەوە دروست دەکات.

٣- دیاریکردن و چەسپاندنی سەرجەم ئەو بەها پیرۆزانەی کە خەڵك دەستبەرداری نابن.

٤- دیاریکردنی هۆی دابینکاری کۆمەڵایەتی لە رێگەی پاداشتدانەوەی ئەوانەی روو لە کاری چاك دەکەن و سزای ئەو کەسانەش دەدات کە ئاینیان کاری خراپ و ناپەسەند ئەنجام دەدەن.

فەرمانە کۆمەڵایەتییەکانی ئایین:

ئایین چەند فرمانێکی کۆمەڵایەتی مەزن و پیرۆز بۆ تاکە کەس و کۆمەڵگە بەجێ دەهێنێ، بۆ ئەو کەسانەی کە باوەڕیان پێیەتی هەرچەند کۆمەڵگە لە بواری زانست و تەکنەلۆژیادا پێشکەوتوو بێت.

چەند فرمانێکی کۆمەڵایەتی هەیە کە دەتوانرێت لەم خاڵانەدا کۆبکرێتەوە:

١- پاڵپشتی لە رەوشتی پەسەند و چاکەخوازی دەکات و هۆیەکیشە بۆ پتەوبوونی یەکگرتنی کۆمەڵایەتی لە نێوان رۆڵەکانی یەك کۆمەڵگەدا.

٢- ڕوونکردنەوەی دیاردەکان و شیکردنەوەی ئاڵۆزییەکانی ژیان، ئەویش لە رێگەی بەجێهێنانی کاروباری ئایینی کە دەبێتە هۆی ئارامی دەروونی مرۆڤ بە تەواویش هەست بە توانا و غیرەت و کۆششی نەبڕاوەی مرۆڤ دەکرێت.

٣- ئایین بەهێزترین هۆی دابینکاریی کۆمەڵایەتییە، چونکە هەر ئایینە کە مرۆڤ لە کاروفرمانی خراپ و توندتیژی دوور دەخاتەوە و هانیان دەدات بۆ کاروفرمانی چاکەخوازی و پەسەند کە ئەمیش ئەبێتە مایەی پێشکەوتنی کاروانی کۆمەڵگە لە گشت بوارەکاندا.

٤- ئایین ئاڵۆزی و هەڵچوونەکانی دەروونی مرۆڤ رێکدەخات و پاکییان دەکاتەوە لە کاتی کە گیروگرفت و تەنگرچەڵەمەیەك بەرەو روویان دێت دەبێتە مایەی بەرزبوونەوەی ورە و توانای مرۆڤ.

٥- ئایین دەبێتە هاتنەکایەی کۆمەڵی بیروڕای گیانی و رەوشتی و بەهای سەرجەمیانە، ناوەڕۆکی ئەم بیرباوەڕییانە دەبێتە هۆی یەککرتنی کۆمەڵگە و نزیکبوونەوە لە ئاژاوە و پەرتەوازەیی و بڵاوی و جیابوونەوە.

٦- ئایین ئەو پەیوەنییە مرۆڤایەتییانەی کە لە نێوان کەسانی کۆمەڵگەدا هەن پتەوتریان دەکات لە رێگەی ئامۆژگاری و پەیڕەوی و هاندان و نزیکبوونەوە لە کاری چاکە و دوورکەوتنەوە لە کردەوەی ناشیرین، بایەخیش دەدات بە رێزگرتنی کردەوەی باش و سزادانی ئەوانەی کە روو لە کاری خراپە دەکەن.

٧- ئایین لە بەهێزکردنی پایەی خێزان و زاڵبوونی بەسەر هەڵسوکەوت و رەفتارەکانی رۆڵەکانیدا دەورێکی گرنگی هەیە، چونکە ئایین پاڵپشتی دەسەڵاتی باوك و دایك دەکات و هێزی کارتێکردنیشیان بەسەر رۆڵەکانیاندا زیاتر دەکات، گشت ئایینەکان بە تایبەتی ئاییني ئیسلام داوای ئەوە دەکات کە پێویستە رۆڵەکان گوێڕایەڵی باوك و دایکیان بکەن و پەیڕەوی فەرمان و ئامۆژگارییەکانیان بکەن.

پێنجەم: دەزگا پەروەردەییەکان:

دەزگای پەروەردەیی بریتییە لە: (کۆمەڵێ یاسا و ڕێسا و فەلسەفەی دیاریکراو سەبارەت بە ڕەفتار و هەڵسوکەوتی و پەیوەندی پەروەردەیی کە لە ڕێکخراوە فێرکارییەکاندا هەن وەك باخچەی ساوایان و قوتابخانە و پەیمانگەو کۆلیژ و زانکۆکان).

جگە لەوەش بایەخ بە ڕێکخراوە پەروەردەییەکان و هۆیەکانی بوون و گەشەکردن و قۆناغە مێژووییەکانی گۆڕانیش دەدات کە پێیدا تێپەڕ بووە.

لێرەشدا کە لەم باسە دەکۆڵینەوە پێویستە ئەو فەلسەفە پەروەردەیی و مەبەستە بیردۆزی و زانستی و ڕێگا فێرکارییانەمان لەیاد نەچێت کە متمانەیان دەکرێتە سەر و ئەو بابەتانەش کە دەخوێندرێن و ئەو پەیوەندییانەی کە بە کۆمەڵگەوە دەیانبەستێ، تا چەند لەگەڵ ئامانجەکانی کۆمەڵگە و ئەو هەلومەرجە سەردەمیانە دەگونجێ کە پرۆسەی فێرکردن بەکاری دێنێ.

هەروەها سرووشتی ئەو پەیوەندییە پەروەردەیی و کۆمەڵایەتییانەی کە مامۆستا و قوتابی بەیەك دەگەیەنێ.

ناتوانین بە تەواوی لە دەزگا پەروەردەییەکان تێبگەین ئەگەر تەنیا وەك لێکۆڵینەوەیەکی ئاسایی بەکارمان هێنا و جیامان کردەوە لە مرۆڤ و کۆمەڵگە، چونکە دەتوانین لە سرووشت بوونی و گرنگی و کاریگەرێتی ئەم دەزگایانە تێبگەین گەر بەسترا بە لایەنەکانی کۆمەڵایەتی و کۆمەڵناسییەوە.

پەیوەندییەکی بەهێز لە نێوان دەزگا پەروەردەییەکان و کۆمەڵگەدا هەیە ، ئەمیش لە رێگەی دیاریکردنی ئەو ئەرك و فەرمان و بەرپرسیارانە کە کۆمەڵگە پێشکەشی دەزگا پەروەردەییەکان دەکات، دەتوانرێت لە ناوەرۆك و لایەنە پیشەییە کۆمەڵایەتییەکانی بکۆڵدرێتەوە و لێی تێبگەین، هەروەها دیاریکردنی ئەو ئەرك و فرمان و بەرپرسیارانە کە دەزگا پەروەردەییەکان پێشکەش بە کۆمەڵگەی دەکات.

لەم خاڵانەی خوارەوەش چەند خزمەتگوزارییەك کە کۆمەڵگە پێشکەش بە دەزگا پەروەردەییەکانی دەکات دەخەینەڕوو:

١- کۆمەڵگە کەسانی پیشەیی و هونەری و داهێنەر و بەتوانا دەخاتە دەزگا پەروەردەییەکان وەکو مامۆستا و کادیری بواری وانەبێژی و سەرپەرشتیاران بواری پەروەردە و فێرکردن.

٢- کۆمەڵگە لە رێگەی دەوڵەتەوە کە بە گەورەترین دەزگا هاوچەرخەکان دەژمێردرێت سەرپەرشتی پرۆگرامی ئەم دەزگا پەروەردەییانە دەکات و ئەو فەلسەفەیەش دەستنیشان دەکات کە پێویستە پەیرەو و پاڵپشتی بکرێن و بەدواداچوون بۆ جێبەجێکردنی پرۆژە و بەرنامەکانی بکات.

٣- کۆمەڵگــە کەلوپــەل و پێداویــستییە مــاددی و نامادییــەکان بــۆ دەزگــا پەروەردەییەکان ئامادە دەکات.

٤- کۆمەڵگە لە ڕێگەی خێزانەوە قوتابیان لـە قوتابخانەکانـدا نـاونووس دەکـات و چاودێری ڕەوتی وانە خوێندنیان دەکات و هانیان دەدا کە هەمیشە لـە چـوونە قوتابخانـــەدا کەمتەرخـــەمی نەکـــەن و پارێزگـــاری لـــە کەلوپـــەلی دەزگـــا پەروەردەییەکان بکەن.

٥- کۆمەڵگە لە ڕێگەی دەوڵەتەوە ئەو ئایدیۆلۆژیا و بیروهزرانە دادەنێت کە دەزگا پەروەردەییەکان پەیڕەوی دەکەن ، چونکە ئـەم دەزگایـە تـەواوکاری دەزگا کۆمەڵایەتییەکانی دیکە دەبێت کە بونیادی کۆمەڵایەتی لێ پێکدێت.

گرنگترین ئامانجەکانی دەزگا پەروەردەییەکان

١- پەروەردەیەکی بنەڕەتی و سەرەکی بە ئەوەی نوێ بدرێ، کەبتوانێ بنووسێ و بخوێنێتەوە و لە کرداری ژمێریاری ئاگادار بێت و کەسێکی نەزان و دواکەوتووی لێ دەرنەچێ.

٢- شارەزایی وەربگرێت لـە پەروەردەیـەکی ژیـاری کـە مێشکی فـراوانتر بکـات و ئاسۆی بیری گەشتر و ڕۆشنبیری فراوانتر بێت.

٣- هـەوڵ دەدات تاکـەکان خـاوەنی کەسـایەتی خۆیـان بـن و بتـوانن لـە ژینگـەی خۆیاندا بسرەوون و بە باشی بحەوێنەوە.

٤- تێرو تەسەلکردنی کەسانی کۆمەڵگە بە شارەزایی و پسپۆڕی زانستی و ئەدەبی و هونەری کە کۆمەڵگەی نوێ پێویستییان پێی هەیە.

٥- راهێنان و مەشقپێکردنی کەسانی دەزگاکان لەسەر هەموو لایەنە پسپۆڕی و هونەرییەکان، دیارە ئەو کەسانەیەش پێویستە کە کۆمەڵگە متمانەیان پێ دەکەن بۆ راپەڕاندنی پلان و پرۆژەکان.

٦- چەسپاندنی گیانی چاکەخوازی و شارەزایی لەلای کەسانی کۆمەڵگە و بەرەنگاربوونەوەی کاری ناپەسەند لە رێگەی پەروەردە و فێرکردنەوە.

٧- رێکخراوە پەروەردەیی و فێرکارییەکان سەرچاوەی بنەڕەتی وەبەرهێنانی سامانی ئابووریین، چونکە هەر لە رێگەی ئەم دەزگایانەوە شارەزایی و توانای پسپۆڕی تاکەکانی کۆمەڵگە دروست دەبن و لەدواییدا دەتوانن بەکاربێنن بۆ بیناکردنی کۆمەڵگە و زیادکردنی بەرهەمداری و کارگوزاری.

پرسیارەکانی بەشی سێیەم

پ١/ دەزگا کۆمەڵایەتییەکان چییە و جۆرەکانی چین و گرنگیان چییە؟

پ٢/ گرنگترین ئەو فرمانانە روون بکەرەوە کە خێزان پێشکەشی تاکە کەس و کۆمەڵی دەکات.

پ٣/ دەزگا ئابوورییەکان چییە و گرنگی بۆ کۆمەڵگە چییە؟ بە نموونە وەڵامەکەت روون بکەرەوە.

پ٤/ ئامانجە بنەڕەتییەکانی ڕێکخراوی رامیاری بژمێرە؟

پ٥/ قۆناغەکانی شیکردنەوەی دەزگا رامیارییەکان چین؟

پ٦/ گرنگترین ئەو فرمانانە کە دەوڵەت پێشکەشی هاووڵاتیانی دەکات بژمێرە؟

پ٧/ ئەو رووخسار و خەسڵەتانەی کە ئایین وەك سیستەمێکی گیانی کۆمەڵایەتی دەینوێنێ کامانەن؟

پ٨/ ئەو ئامانجانە چین کە ئایین بەدی دەهێنێت؟

پ٩/ گرنگترین ئەو فرمانانەی کە ئایین پێشکەشی کۆمەڵی دەکات بژمێرە؟

پ١٠– دەزگا پەروەردەییەکان چییە و ئەو خزمەتگوزاریانەش کە کۆمەڵگە پێشکەشی ئەم دەزگایەی دەکات چییە؟

پ١١/ گرنگترین ئامانجەکانی دەزگا پەروەردەییەکان بژمێرە؟

چالاکی وانەی تایبەت:

((لەلایەن مامۆستا و فێرخوازانەوە گفتوگۆ لەسەر یەکێك لەو دەزگا گرنگانە بکرێت))

بەشی چوارەم

کێشە کۆمەڵایەتییەکان

کێشە کۆمەڵایەتییەکان

١- پێناسەی کێشەی کۆمەڵایەتی:

کێشەی کۆمەڵایەتی (دیاردەیەکە هەڕەشە لە قەوارەی تاکە کەسان و کۆمەڵەکان دەکات، بۆیە پێویستە کاری هەرەوەزی ڕێکوپێك بۆ چارەسەرکردن و نەهێشتنی کۆسپ و تەگەرەکان ئەنجام بدرێت تا ئاکامە خراپەکانی وەك تاوان و تاوانکاری و خۆکوشتن و تەڵاقدان و ئالودەبوون بە مەی خواردنەوە و بە مادە هۆشبەرەکان سەرهەڵنەدا و نەبنە هۆکارێك بۆ تێکدانی بەها جوان و چاکەکانی کۆمەڵگە).

کێشەی کۆمەڵایەتی پێویستە دوو مەرجی هەبێت ئەوانیش بریتین لە:

یەکەم: مەرجی (بابەتەکی)یان واقیعی واتە (پێویستە کێشەیەك لەناو کۆمەڵگە هەبێت وەك بوونی تاوان و هەژاری و ناکۆکی و ناتەبایی نێوان کۆمەڵانی جیاوان).

دووەم: مەرجی (خۆیەتی) واتە پێویستە کەسەکان هەست بە بوونی کێشەکە بکەن لە ناو کۆمەڵگەدا، بەو مانایەی مەرجی بابەتی کێشەیەکی راستەقینە بۆ کۆمەڵگە دێتەکایەوە دەبێ چارەسەری بکرێت.

بۆ چارەسەرکردنی کێشەکان پێویستە پێشوەختە کێشەکە دەستنیشان بکرێت و گەر بەو پەڕی ئاگایی و هۆشیارییەوە باری هەستەکی دیاری نەکرێت، ئەوا هەرگیز هەست بەو کێشەیە ناکرێت و بوون و نەبوونی وەك یەکە، بۆ نموونە لە کۆندا لە عێراق دەربەگایەتی باو بوو جووتیاری دەچەوساندەوە، کەچی جووتیاری بەدبەخت هەر ئەوەندەی دەزانی کە زەویوزار هی ئاغایە و مەسەلەکەشی مەسەلەیەکی تاکەکەسییەوە بۆی نییە بە تەنیا لە دژی ئاغاکەی بوەستێ و داوای مافی خۆی بکات. بەمجۆرە جووتیار بیری لە هۆی کێشەکە و سەرچاوەی سەرهەڵدانی نەدەکردەوە و ئەوەندە هۆشیار نەبووە تا بتوانێ بە شۆڕش باری

گـوزەرانی کۆمەڵایـەتی و رامیـاری و ئـابووری بگۆڕێـت، کەواتـە هۆشـیاری و هەسـتکردن بـە گرفـت و کێشەکانی کۆمەڵگـە نـەبێت ئـەوا نـاتوانیٚ چارەسـەرێکی گونجاوی بۆ بدۆزرێتەوە.. سەبارەت بـە مـەی خواردنـەوەش مرۆڤـ یـان تاکـەکانی کۆمەڵگە بە هۆیەکان و زەرەر و زیانەکانی مەی خواردنەوە نازانن یـان هەوڵنـەدەن بەنەخشەکێشان و کـاری بێوچـانی کۆمەڵایـەتی ئـەو رەفتـارە لاببـەن و بیر لـەوە ناکەنەوە کە ئەمەیان کارێکی ترسناکە ئەوا هەرگیز هەسـتێکی ئـەوتۆ بـە کێشەکە ناکـەن و بەرەبـەرە کێـشەکە پەرەدەسـێنیٚ و توندوتیـژی بڵاودەبێتـەوە. رادە و رێژەی بوونی کێشەکان لە کۆمەڵگەیەکەوە بۆ کۆمەڵگەیەکی تر بەپێی شوێن و کات و پلەی شارستانێتی جیاوازە بۆ نموونە لە هەندیٚ کۆمەڵگەکانـدا لێدانی منـداڵ بـە کێشە دەزانن و لە هەندێکی دیکە بە پێچەوانەوە، هـەروەهاش سـەبارەت بـە مـەی خواردنەوە لای هەندیٚ کۆمەڵگە ئاساییە و لای هەندێکی دیکە گەورەترین کێشەیە.

رۆبـرت میرتـۆن (Robert Merton) کـە زانایـەکی ئەمەریکییـە دەڵێت:

کێشەی کۆمەڵایەتی (بۆشاییەکی گەورەی نێوان پێوەرەکانی کۆمەڵایەتی و واقیعـی کۆمەڵایەتی یاخود رەفتاری کۆمەڵایەتییە و کە ژمارەیەك لە تاکەکەسانی کۆمەڵگـە بە بارێکی پەسەندی دانـانێن پێویستە کـاری بێوچـان بـۆ چارەسـەرکردنی ئـەنجام بدەن یـان هەنـدێکی دیکـە بڕوایـان وایـە کـە (کێشەی کۆمەڵایـەتی بارێکـە لەگـەڵ بەهاکانی کەسانی نێو کۆمەڵگە ناگونجیٚ، ئەنجام تێکڕا لەوە حاڵی دەبن کـە دەبـیٚ کارێك بکریٚ بارەکە بگۆڕدرێت).

کەواتە دەتوانین پێناسەیەکی سـەرەکی بـۆ کێشەی کۆمەڵایـەتی ئـەنجام بـدەین و بڵێین:

(کێشەی کۆمەڵایەتی بارێکە بە شێوەیەکی ناپەسەند کاردەکاتە سەر ژمارەیەکی زۆر لە خەڵکی و دەتوانرێ کارێك بە تێکڕای کۆمەڵایەتی بۆ چارەسەرکردنی ئەنجام بدرێت).

ئەم پێناسەیەش چوار رەگەز دەگرێتەوە:

١- بوونی بارودۆخ (بارێکە، واقیعێکە) کە هەلومەرج و کاریگەری زۆری لەسەر تاکە کەسان دەکات.

٢- بارودۆخ بە چەند رێگایەکی ناپەسەند کاری تێ دەکات.

٣- لەوانەیە تەنها رێگەیەك بەکار بێت بۆ چارەسەرکردنی حالەتەکە.

٤- لەوانەشە خەڵکی بە تێکڕا بە شێوەیەکی هاوبەشی چارەسەری کێشەکە دەکەن.

٢- هۆیەکانی کێشەی کۆمەڵایەتی:

کێشەی کۆمەڵایەتی زۆر هۆکاری تێکەڵاوی هەیە لەوانە هۆکاری سەرەکی راستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ بەرلەوەی باسی هۆکارە ڕاستەوخۆکانی کێشە بکەین، پێویستە ئاماژە بە لێکدانەوە سەرەکیە جیاوازەکان بکەین، کە بە هۆکاری سەرهەڵدانی کێشەی کۆمەڵایەتی دەزانن و لێرەدا ئاماژە بۆ چەند لێکۆڵینەوەیەکی سەرەکی زانایان دەکەین، لەم لێکدانەوانەش:

أ- **لێکدانەوەی مێژوویی:** ئەمەشیان وای بۆ دەچێت کە کێشەکان لە ئەنجامی کەڵەکەبوون و ناقیکردنەوەی کۆمەڵایەتییەوە بە درێژایی مێژوو بەهۆی ئەو خراپەکارییەکی کە هاوشانی گۆڕانە کۆمەڵایەتی یاخود بارودۆخی و کارەساتی مێژوویی لەسەر یەکتری و کاریگەرییەکەی تا ماوەیەکی دوور و درێژ هەر دەمێنێتەوە.

ب–لێكدانەوەی زیندەگی بایۆلۆژی: ئەمە وای بۆ دەچێت كە كێشەكان لە ئەنجامی كەموكورتی بایۆلۆژی یان وەك پاشماوەیەك لە كۆمەڵگە ماونەتەوە بەجێ دەمێنێت و هەندێكیان بۆ كاری تاوانكاری و لادان هان دەدات.

هۆكارە سەرەكییەكانی كێشە كۆمەڵایەتییەكان:

١– **لێكهەڵوەشانەوەی كۆمەڵایەتی:** واتە لاوازی لە پەیڕەوی دابینكاریی كۆمەڵایەتی و بێهێزی كاریگەری بەها و یاسا و لاوازبوونی دەزگاكان بەرامبەر بە دابینكاریی كار و رەفتاری تاكە كەسان و بەیەكەوە گونجانی نێوان پەیڕەو و دابونەریت و كۆمەڵ و كۆمەڵگەكانی ناوخۆ لەیەكتر دادەبڕێن و كاتێ كە دەسەڵاتداری دەزگاكان لاواز دەبێ ئەوا كەسان و رەفتاریان شێواو ناڕێك دەبێت، كرداری خراپ و نەشیاو ئەنجام دەدەن و پەیوەندی نێوانیان كز و لاواز دەبێت و بە تایبەتی لەكاتی تێكەڵاوبوونی كۆمەڵگە بە كۆمەڵگەیەكی دیكە و هاتنە ناوەوەی بەها و نەریتی نوێ كاریگەری راستەوخۆ دەكاتە سەر لێكهەڵوەشانەوەی كۆمەڵگە و تێكچوونی باری ئارامی ناو كۆمەڵگە، جگە لە كاریگەری ناهۆشیاری كۆمەڵایەتی كە كاریگەری راستەوخۆی لە سەرهەڵدانی هەندێ كێشەی كۆمەڵایەتییەوە هەیە.

٢– **گۆڕانی كۆمەڵایەتی:** گۆڕانكاری كۆمەڵایەتی بۆ كۆمەڵگە ئەرێی و بەكەڵكە، بەڵام هەندێك كێشە سەرهەڵدەدات كاتێ كە بەهاكانی كۆن ڕووبەڕووی بەهاكانی نوێ دەبنەوە ئەم بەیەكداچوونە جۆرە لەتبوونێكی كۆمەڵایەتی جێ دێڵێت لەوانەیە ململانێ لە نێوان نەوەی نوێ و نەوەی كۆن دروست بكات. هەروەها گۆڕانی كتوپڕ بە خێرایی ماددی و سستی هەنگاوەكانی لایەنی مەعنەوی لە بەرامبەریدا حاڵەتێك دروست دەكات و زانا (ئۆگبرن – OGBURN) بە پاشەكشێی شارستانیەتی ناوی دەبات.

بۆ نموونـە شۆڕشـی پیـشەسازی بـووە هـۆی پێـشکەوتنی لایـەنی مـاددی بـە هەنگاوی خێرا و تا وایلێهات زۆر لە ئافرەتان شانبەشـانی پیـاوان کەوتنـە کـار، ئەمـەش بـووە هـۆی جـۆرە گۆڕانکارییـەك لـە ژیـانی خێـزان و شـیرازەی پەیوەندییەکانی بووە هۆی گۆڕانی کۆمەڵایەتی و راگوێزانی کۆمەڵگە لە بـارێکی دیاریکراوی کۆمەڵگە بۆ بارێکی نوێی کۆمەڵایەتی کە پێویستی بە خۆگونجانـدن لەگـەڵ بـارودۆخی تـازەی ژیانیـان هـەبوو، ئەمـەش دەبێتـە هـۆی (دواکـەوتنی شارسـتانێتی) و لێکهەڵوەشـانەوەی کۆمەڵگـە، چـونکە کـاتێ کـە لایــەنی کۆمەڵایەتی ناتوانێ خۆی بە هەمان خێرای گۆڕانکـاری لایـەنی مـاددی بگۆڕێت ئەوا پاش دەکەوێت، لەبەرئەوەی لایەنی مادی زۆر بە پەلە و خێـرا روودەدات و کەچی لایەنی کۆمەڵایەتی زۆر سست و لەسەرخۆ روودەدات.

٢- لێکهەڵوەشانەوەی خێزان:

خێزانی هەڵوەشاوە یا هەندێ جار پێی دەگوترێ ماڵی وێران بریتییە لەو خێزانەی کە وابەستەی کۆمەڵایەتیان نەماوە واتە نەمان یـان کزبـوونی پەیوەنـدی نێـوان ئەندامـــەکانی خێـــزان و پەرتـــەوازەبوونیان جـــا چ بەهۆی جیابوونەوەی دایك و باوکان یان مردنی یـەکێکیان بێت، ئەوا خێزان لەبەر یـەك هەڵدەوەشێتەوە و لەت لەت دەبێـــت، ئەمـــەش ئـــەوە ناگەیـــەنێ، کـــە هـــەموو حاڵەتێکی جودابوونەوە یـان

مردن دەبێتە هۆی تێکدانی خێزان، جاری وایش هەیە باوک یان دایک مافەکانی خێزان پێشێل دەکەن و بەئەرکی سەرشانی خۆیان هەڵناستن و هەر خەریکی قومار و مەی خواردنەوە یان کاری بەدڕەوشتی ناشایستە دەبن و خێزانەکەیان لە نێو کۆمەڵیْ کێشە نقووم دەکەن و دەسەڵات لەماڵدا مایەپووچ دەبێت و هەریەکە لە ئەندامان بەلایەکدا دەچێت و تووشی بەرەڵایی و لە ڕێ لادان دەبنەوە.

٤- کۆچکردن:

کۆچکردن یەکێکە لەو کێشە سەرەکییانەی زۆربەی کۆمەڵگە جۆربەجۆرەکان بە تایبەتی کۆمەڵگە رۆژهەڵاتی و گەشەکردووەکان بە دەستییەوە دەناڵێنن و دەبێتە سەرچاوەیەکی زۆری کێشەکان، چونکە ئەوانەی کۆچ دەکەن بە ئاسانی لەگەڵ بار و ژیانی نوێ و دابونەریت و بەهاکانی کۆمەڵەکە واتە ئەو

کۆمەڵگەیەی کە کۆچیان بۆ کردووە ناگونجێن، یان پەناهەندەکان دووچاری جێگای ناخۆش و کەمیی ئاو و نەبوونی کارەبا و خراپی باری تەندروستی یان هۆیەکانی گەیاندن و باری گوزەرانی شڵەژاو دەبنەوە.

٥- بێتوانایی هەندێ لە دەزگاکان:

بونیادی کۆمەڵگە لە دەزگاکانی پەروەردە و ئابووری و تەندروستی و چەندین دەزگای دیکە پێکدێت، هەر دەزگایەك بە خزمەتگوزاری تایبەت هەڵدەستێ و لە میانیانەوە خزمەتی کۆمەڵ دەکات و هەر کەموکورتییەك لە خزمەتگوزاریی و پێداویستییەکانی کۆمەڵ کێشە دروست دەکات. وەکو نەبوونی کارەبا و خراپی ڕێگاوبان و نەبوونی ئاوەڕۆ و کەمی ئاو و نزمی باری گوزەران و زۆری قوتابی و کەمی قوتابخانە و چەندین کەموکورتی دیکە.

٦- بەیەکدادانی بەهاکان:

بەهاو ڕێساکانی ڕەفتارکردن ڕێکخەری مامەڵە و کارتێکردنی نێوان خەڵکین و خەڵکی لە لەڕێدەرچوون و لادان دەپارێزن، بەڵام هەندێ بەهای نوێ سەرهەڵدەدەن دەبێتەهۆی گۆڕانی کۆمەڵایەتی، چونکە بەها کۆنەکان پێداویستییەکانی خەڵك و نوێکاری ژیان دابین ناکات یاخود بەهۆی کاریگەریە شارستانیەتی کۆمەڵگەی دیکە، یاخود و بەهۆی کۆچکردنیش یان کارتێکردنی شارستانییەتی کۆمەڵانی دیکە ئەوا بەهای نوێ سەرهەڵدەدا و بەها کۆنەکان و هی نوێکان ناتەبا و ناڕێك دەبن و ناتەبابییەکەش هاودژیەتی لە ڕەفتار و هەڵوێست و خوو و ڕەوشت و گوێڕایەڵی و ڕاستی دابونەریتە کۆمەڵایەتییەکانی دیکەش دەگرێتەوە کە لە ئەنجامدا ڕەفتاری هاودژ و جۆرەها ناتەبایی کۆمەڵایەتی دێتە کایەوە، زۆر جاران بە (پێکدادانی شارستانیەتی) دەناسرێت. واتە جیاوازی شارستانیەتی کۆمەڵگەیەك لەگەڵ شارستانیەتی کۆمەڵگەیەکی دیکە لە یەکتر جیاواز و ناگونجاوە.

٧- جیاوازی نێوان واقیع و خواستی تاکەکان:

لەوانەیە کەسەکان پێویستیان بە جۆرە ئاستێکی بەرزی گوزەران هەبێت بۆ دابینکردنی پێداویستییەکانیان، کەچی ئەم ئاستە لەبەر هەندێ بارودۆخی کەمدەرامەتی و کەمی داهات بۆیان نالوێ، یان پێداویستی ژیان پێویستی بە بارێکی دارایی رەهایە و کەسەکان ناتوانن پێی رابگەن، بۆیە هەندێ لەوانەی بە باری نالەباری پەروەردەیی کۆمەلایەتی تێدەپەڕن لاواز دەبن و رێگەی نایاسایی و نەشیاو دەگرنەبەر بۆ وەدەستهێنانی نیاز و خواستەکانیان کاری گەندەڵی دەکەن بە رێباز وەك هەوڵدان بۆ دەسکەوتنی سامانی زۆر و دەوڵەمەند بوون، ئەویش لە رێگەی دزی و فرتوفێل و بازرگانیکردن بە مادەی خراپ و هۆشبەر و تێکدانی باری کۆمەلایەتی کۆمەلگە.

٣- رۆڵی کۆمەڵناسی لە چارەسەرکردنی کێشە کۆمەلایەتییەکان:

کۆمەڵناسی بە شێوەیەکی زانستی و واقیعیانە دەڕوانێتە کێشەکان و بە دیاردەیەکی کۆمەلایەتی گرنگی لێکۆڵینەوەی لە قەڵەم داوە و ئەوەی سەلماندووە کە دەبێت هۆکاری کێشەکان و چۆنیەتی چارەسەرکردنی بە شێوەیەکی زانیارییانە دیاری بکرێن.

رۆڵی کۆمەڵناسی لە چارەسەرکردنی کێشەکانی کۆمەلایەتی بەم چەند هەنگاوە دەبێت:

١- دەست نیشانکردنی سرووشت و سنووری کێشەکە و رادەی بڵاوبوونەوەی.

٢- زانینی هۆکارە جۆراجۆرەکانی کێشەکە.

٣- دەبێ ئەوە رەچاو بکرێ کە کێشەی کۆمەلایەتی زیاتر لە یەك هۆکارێکی هەیە و هەر هۆکارێکیش هێزی کاریگەری لە هۆیەکەی دیکە زیاترە.

٤- نابێ کێشەی کۆمەڵایەتی لە چوارچێوەی تێکڕای کۆمەڵگە دابڕێت، چونکە کێشەکە بەشێکە لە واقیعی کۆمەڵایەتی و هەر کەموکورتییەکی ئەم بونیادە یان گۆڕانکارییەکانی سەری و کار دەکاتە سەر چۆنیەتی چارەسەرکردنەکە.

٥- بەکارهێنانی شێوازی لێکۆڵینەوەی کۆمەڵناسی کە خۆی لە چاوپێکەوتن و پرسیارکردن لە خەڵکی سەبارەت بە کێشەکە دەنوێنێ.

٦- توێژەر پاش لێکۆڵینەوەی لە کێشەکە و سرووشت و هۆیەکانی ئامۆژگاری و پێشنیارەکانی دەخاتە بەردەم لێپرسراوانی، ئەوانیش بە ڕێبازی تایبەتی خۆیان چارەسەری دەکەن.

کۆمەڵناسی بە هەموو لقەکانیەوە هەوڵی چارەسەرکردنی کێشە کۆمەڵایەتییەکان دەدات و بایەخی بەم بوارانە داوە:

أ- بواری تاوانکاری:

تاوانزانی هەنگاوی فراوانی بەرەوپێشچوونی بەخۆوە بینیوە و توانیویەتی لە ڕەفتاری تاوانکار و سرووشتی تاوانکاری بگات و چۆن چارەسەری بکات، جگە لە دانانی ڕێبازێك بۆ گەڕاندنەوەی تاوانباران بۆ سەر ڕێی ڕاست (واتە چۆن تاوانبارێك لە دەزگای چاکسازیدا) والێبکات کە ببێتە مرۆڤێکی ئاسایی و بگەڕێتەوە نێو کۆمەڵ).

ب- بواری خزمەتگوزاری کۆمەڵایەتی:

بریتیە لە لێکۆڵینەوە لە کێشەی ناوچە جیاجیاکان و کێشەکانی لاوان و خێزان و کۆمەڵ و کەسانی بەتەمەن دەکۆڵێتەوە و پێشنیاری و ڕێنمایی بۆ چارەکردنیان دەکات، تا کەسەکان لە کۆمەڵدا ببنە تەواوکار و ڕۆڵی خۆیان لە سیستەمی کۆمەڵایەتیدا ببینن.

ج- بواری لادێیەکان:

ئەنترۆپۆلۆژیای کۆمەڵایەتی بریتیە لە یەکێکە لە پسپۆڕایەتی کۆمەڵایەتی کە گرنگی و بایەخ بە لێکۆڵینەوەی کۆمەڵانی لادێ دەدات و لە کێشەکانی لادێ و کێشەی بەرووبوومیان دەکۆڵێتەوە و جگە لە چۆنێتی چارەسەرکردنی کێشەکانی ئابووری و کۆمەڵایەتی دانیشتوانی دێهاتەکان دەکۆڵێتەوە.

د- کۆمەڵناسی لە هەندێ بواری دیکەی وەك کێشەکانی چالاکی پیشەسازی وەکو کێشەی کرێکاران و نیشتەجێکردن و کێشەکانی پەروەردەیی دەکۆڵێتەوە.

گرنگترین کێشە کۆمەڵایەتییەکان و ڕێگاکانی چارەسەرکردنیان:

لە سەرانسەری جیهاندا کۆمەڵگە جیاوازەکان ڕووبەڕووی چەندین کێشە و گیروگرفت دەبنەوە وەك کێشەکانی منداڵ و لەتبوونی خێزان و کێشەی لاوان و پیران و کێشەی کۆچکردن و بێکاری و مەی خواردنەوە و تلیاك کێشان و خۆکوشتن و دەربەدەربوون و تاوانکاری، جگە لە کێشەکانی سرووشتی وەك زەمینلەرزە و لافاو وشکەساڵی لەبەر کەمی باران، بەڵام لێرەدا چەند کێشەیەك دەخەینەڕوو.

یەکەم: تاوانکاری

تاوان دەستدرێژییە بۆ سەر یاسا و سەرپێچیکردنە لە مافەکانی تاك و کۆمەڵگە، یاسا سزا بۆ تاوانکاران دەبڕێتەوە، تاوانیش زۆر جۆری هەیە لەوانە:

١- **تاوانی کوشتن:** یەکێکە لەو تاوانە گەورانەی کە دەرحەق بە کەسێك یان کۆمەڵێ خەڵك ئەنجام دەدرێت.

٢- **تاوانی دارایی:** (دزین و گەندەڵی و رفاندن و ساختەکاری لە دراو و تاوانەکانی بازاڕی ڕەش کە بە تاوانی ئابووری لە قەڵەم دەدرێن و هەندێجار لەم تاوانانەدا

کاری توندڕەویش دەکرێت وەك دزین و ڕێگرتن و لێدان و شکاندنی دەرگا و پەنجەرە و سووتاندنی دوکانەکان بۆ ئەنجامدانی خراپەکاری.

٣- **تاوانی جنسی (سێکسی)**: ئەو جۆرە تاوانە واتە دەستدرێژیکردنە سەر ڕەگەزی مرۆڤ و پێشێلکردنی مافە تایبەتییەکانی تاکە کەسەکان. هەندێ جار بە ڕفاندن و زۆرلێکردن ئەنجام دەدرێت و ئەویش دوو جۆرن:

أ- **تاوانی تاکەکەسی**: کە تەنها کەسێك دەستدرێژی دەکاتە سەر ڕەگەزی مێینە یان هاوڕەگەزی خۆی و، بەها ڕەوشتەکانی کەسێکی دیکە لەکەدار دەکات.

ب- **تاوانی ڕێك**: کۆمەڵێك، یان دەستەیەك پێی هەڵدەستن و هەریەك لە بەشداربووان لە کاری تاوانەکە ڕۆڵێکی تایبەتیان هەیە و هەموویان لەسەر شێوازە جێبەجێکردنەکەی ڕێك کەوتوونە و ئەمانیش ڕێبازی تایبەتیان لە تاوانکاری پەیڕەو دەکەن.

هۆکار و چارەسەرییەکانی تاوانکاری:

تاوانی زۆر و جۆربەجۆر لە کۆمەڵگەی جیهانەوە بڵاوبۆتەوە وەکو کێشەی منداڵ و لێك هەڵوەشانەوەی خێزان و کۆچ کردن و ئالوودەبوون بە مەی و مادە هۆشبەرەکان و خۆکوشتن و پەرتەوازەیی و تاوانکاری

١- بێکاری یەکێکە لە هۆیە گرنگەکان کە تاکەکەس بەرەو تاوان پەلکێش دەکات، چونکە نەبوونی کارو کردەوەیەك کە خۆیانی پێوە خەریك بکەن وا دەکات تاکەکان کاتی دەستبەتاڵیان زۆر بێت و باری ئابوورییان خراپ بێ، بۆیە دەبێت دەرفەت بۆ کارکردن ساز بکرێت.

٢- ڕێبازی جۆراوجۆر بۆ بەفیڕۆنەدانی کاتی لاوان دابینبکرێت وەك یانە و پەرتووکخانە، ڕێکخستنی بەرنامەکانی تەلەفزیۆنی و ڕادیۆ و پێشکەشکردنی بەرنامەی بەسوود.

٣– دابینکردنی پاسەوانانی چاك بۆ پاراستنی دوکان و ماڵ و موڵکی خەڵکی لە دزین و دانانی پاسەوانی تایبەتی سەرەڕێ تا دەرفەت بە نیاز و خواستی دزین و دەستدرێژییکاری سەر ماڵ و ژیانی خەڵکی نەدرێت.

٤– بایەخدان بە ڕێبازی (چاککردنەوەی تاوانباران) واتە پەرەوکردنی ڕێبازی چاکەسازی لە بەندیخانەکاندا بەو شێوەیەی کە تاوانبار فێر بکرێت و ڕەفتاری خۆی چاك بکات و بەشێوەیەك رابهێنرێ تا ببێتە مرۆڤێکی بە سوود و بە کەڵك بۆ کۆمەڵگەکەی، دەبێ فێری جۆرە پیشەیەك بکرێ تا لە دەرەوەی بەندیخانە کار بکات و ڕەنجی ماندووبوونی خۆی بخوات و کەس ئەشکەنجە و ئازار نەدات و پەنا نەباتە بەر دزی و جەردەیی.

دووەم : هەڵوەشانەوەی خێزان :

مەبەست لە هەڵوەشانەوەی خێزان تێکچوونی پەیوەندییەکانی نێوان ئەندامانی خێزانە ئەویش بەهۆی مردنی دایك و باوك یان جیابوونەوەیان بەهۆی گیران، یان بەدیل گرتنی باوك و هەندێجار بەهۆی ستەمی دایك و باوکان یان ناتەبایی و ناکۆکی نێوانیان، لە ئەنجامدا ناخۆشی باڵی ڕەشی دەکێشێتە سەر خێزان و منداڵ لە سۆز و خۆشەویستی بێبەش دەبێ و خۆراك و خواردەمەنی و جلوبەرگی دەست ناکەوێ و ناچار لە سنووری دەرەوەی خێزان بە دوای پێداویستییەکانی دەگەڕێت، ئەمەشیان بۆی دەبێتە سەرەتای بەرەڵابوونی و پەرتەوازە بوونی ئەندامانی خێزانەکە.

چارەسەرکردن:

١- دەبێ بەر لە پرۆسەی هاوسەگیری مرۆڤ لەو کەسە تێبگات کە دەیەوێ هاوسەرگیری لەگەڵ ئەنجام بدات و لەسەر بناغەیەکی راست و دروست پەیوەندییەکە ببەسترێ بەوەی دەبێ ئاستی ئابووری و رۆشنبیری و تەمەن و بیروبۆچوونیان لەیەك نزیك بێت.

٢- نابێ مارەیی ئەوەندە زۆر بێ و ژنهێنانەکە پارەیەکی زۆری تێبچێ و ژن و مێرد قەرزار ببن و ژیانیان لێ تاڵ ببێت تا ماوەیەکی زۆر هەر خەریکی قەرزدانەوە بن.

٣- دابینکردنی شوێنێك بۆ ژیان و گوزەرانیان (شوێنی نیشتەجێبوون) واتە خانوویێك بۆ حەوانەوەیان کە ئەمە ئەرکی دەوڵەتە شوێنی حەوانەوە بۆ هاوولاتیانی دەستەبەر بکات.

٤- دابینکردنی دەرفەتی کارکردن بۆ تاکەکان لە پێناو بەرزکردنەوەی ئاستی داهاتیان و خۆشگوزەرانی ئەندامانی.

٥- پێویستە دامودەزگاکانی خزمەتگوزاری دیکە بە رۆڵی هاریکاری لەگەڵ خێزان هەڵبستن تا ئەرکی سەرشانیان کەم بکەنەوە ئەم دەزگایانەش وەك:

أ- قوتابخانە: دەبێ لە کێشەکانی قوتابیان و پەیوەندییەکانیان بە خێزان بکۆڵێتەوە.

ب- وەزارەتی کاروباری کۆمەڵایەتی دەبێ لە باری خێزانانی لێکهەڵوەشاوە بکۆڵێتەوە و چارەسەری کێشەکانی لە رێگای توێژەرەکانەوە بکات.

ج- باخچەی منداڵان دەبێ بە رۆڵی تایبەتی خۆیان هەڵبستن و منداڵان بەوپەڕی سۆزەوە پەروەردە بکەن.

د- دەبێ رێکخراوەکانی ئافرەتان و ژنان رۆڵیان لە رۆشنبیرکردنی خێزان هەبێت و کێشەکانیان چارەسەر بکات و رۆڵیان هەبێت لەرۆشنبیرکردنی ئافرەت و ژنان.

سێیەم : کۆچکردن:

کۆچکردن دیاردەیەکی کۆمەڵایەتییە و لەناو زۆربەی کۆمەڵگەکان بەرچاو دەکەوێ، بەڵام لە کۆمەڵگەی رۆژهەڵات و دواکەوتوودا زیاتر بەرچاو دەکەوێت، کۆمەڵان لە ناوچەیەکەوە بۆ ناوچەیەکی دیکە کۆچ دەکەن و کۆچیش دوو جۆرە:.

١- **کۆچی ناوخۆ:** ئەمەیان کۆچی ناوخۆی ناو دەوڵەت و کۆمەڵگەیە لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی دیکە دەگرێتەوە واتە لە شارێکەوە بۆ شارێکی دیکە، یاخود لە گوندەوە بۆناو شار یان لە هەرێمێکەوە بۆ هەرێمێکی دیکە لە سنووری یەك دەوڵەت تێناپەرێت.

٢- **کۆچی دەرەوە:** ئەمجۆرە کۆچکردنە لە نێو کۆمەڵگە جۆربەجۆرەکانی مرۆڤایەتی لە کۆنەوە هەیە و بۆتە دیاردەیەکی جیهانی. بریتییە لە کۆچکردن بۆ دەرەوەی سنووری کۆمەڵگە و وڵات واتە بۆ وڵات و کۆمەڵگەیەکی دیکەیە.

کۆچکردنی ناوەخۆ چەند هۆکارێکی هەیە:

١– باری گوزەرانی خراپ لە گوند و دێهاتەکان و سیستەمی دەرەبەگایەتی زۆردار و ئەشکەنجە و ئازاردانی جووتیار و کرێکاران، جگەلە کەمی دەرفەتی کارکردن لە گوندەکان و زۆری کار لە شارەکان و خزمەتگوزاری باش وەك شەقامی پان و بەرین و قیرتاو کراو و قوتابخانە و نەخۆشخانەکان.. ئەمانە هەموو هۆی هاندەری کۆچکردنن.

٢– کارەساتە سرووشتییەکان وەك لافاو و بومەلەرزە و نەهاتی بەهۆی کەمی باران کەمی ئاو و نەبوونی کارەبا دەبنە هۆی کۆچکردنی کتوپڕ لە گوندەوە بۆ شار.

٣– زۆر لە جووتیاران گوند جێ دێڵن وکۆچ بۆ لای کەسوکاریان لە شارەکان دەکەن.

کاریگەری کۆچی ناوخۆ:

١- کۆچکردن بۆ شار دەبێتە مایەی کەمی بەروبوومی کشتوکاڵ لە دێهاتەکان و کەمی داهاتی نەتەوەیی.

٢- ئەوانەی کۆچ بۆ شار دەکەن دووچاری تەنگ و چەڵەمەی جۆراوجۆر دەبن وەک جێگای خراپ لەبەر گرانی کرێی خانوو و نەبوونی ئاو و کارەبا لەو شوێنەخراپانەی کە تیایدا جێگیر دەبن.

٣- دووچاری بارێکی دەروونی خراپ دەبنەوە، بەهۆی سەختی گونجانیان لەگەڵ کۆمەڵی نێو شار بەهۆی ئەو بەها و دابونەریتانەی هەیانە لەگەڵ شار لە یەک ناچن دەبێتە مایەی نارەحەتییان.

٤- دانیشتوانی ناو شارەکان روو لە زۆر بوون دەکات و جۆرە پاڵەپەستۆیەکی دانیشتوان روو دەدات و دەبێتە هۆی کەمی خزمەتگوزاری و خانوویەرە بۆ نیشتەجێ بوون و کەمی شێوازەکانی گەیاندن تەنانەت وزەی کارەبا و ئاویش لە کورتی دەدات.

چارەسەرکردن:

١- چاککردنی زەویوزاری کشتوکاڵی و دابەشکردنی بەسەر جووتیاران و دابینکرنی ئاوی ئاودێری و گرنگیدان بە بەرهەمی ناوەخۆیی.

٢- دەستەبەرکردنی تۆ و پەینی کیمیاوی و ئامێری جووت و چاندن بۆ جووتیاران، سەرباری قەرزپێدانیان بۆ گەشەپێدانی بەرهەمی کشتوکاڵی.

٣- دابینکردنی خزمەتگوزاری چاک بۆ دێهاتەکان وەک ئاو و کارەبا و قوتابخانە و نەخۆشخانە و گەیاندن و چاککردنی رێگاوبان.

٤- دامەزراندنی پیشەسازیی تایبەت بە بەروبوومی کشتوکاڵی لە گوندەکان، جگە لە پیشەسازیی دەستکرد بۆ خەڵکی گوندەکان.

هۆیەکانی کۆچکردنی دەرەکی:

١- خراپی باری ئابووری کۆمەڵگە و کەمی دەرامەت و خراپی گوزەران.

٢- نائارامی باری سیاسی و کۆمەڵایەتی کۆمەڵگە، بەتایبەتی لە کۆمەڵگە دواکەوتووەکان بۆ خۆرزگارکردنی لە بارودۆخی نائارامی و پەشێویی.

٣- چاولێکەری و لاساییکردنەوە، هەندێ کەس لاسایی خەڵکی دیکە دەکەنەوە بۆ کۆچکردن وەکو چاولێکەری دراوسێ یان برا یان خزم و کەسوکار.

٤- بۆ مەبەستی خوێندن و بەدەستهێنانی بڕوانامەی بەرزتر.

چارەسەرکردنی کۆچکردنی دەرەکی:

١- هەوڵدان بۆ دابینکردنی کار و دەرفەتی کارکردن بۆ لاوان.

٢- دابینکردنی خانوو و شوقە بۆ ئەو لاوانەی لە نوێ هاوسەرگیری دەکەن.

٣- پێدانی پێشینەی هاوسەرگیری بە ڕێژەیەکی گونجاو و لێ خۆشبوونیان لەلایەن حکوومەتەوە.

٤- گرنگیدان بە توانا و بەهرەکانی کەسانی بە توانا و داهێنەر.

٥- دامەزراندنی تاکەکان لە دامودەزگا میرییەکان بەپێی پسپۆڕییان و بە مووچەیەکی شیاو کە لەگەڵ بارودۆخی ژیانی بگونجێ بەبێ جیاوازیکردن.

چوارەم : کێشەکانی منداڵ

زۆربــەی زۆری وڵاتــانی جیهــان دووچــاری کێــشەکانی منداڵان دەبنەوە و لە هەموو کێشەکان گرنگتر کێشەی کەمی خۆراك و کەمی دەرمان و بڵاوبوونەوەی نەخۆشی کوشندەیە، بـە تایبـەتی ئـەو نەخۆشییانەی کـە دەبنـە هۆی کەمهۆشی منداڵان و دواکەوتنی نەشونمایان وەکو ئێسکە نەرمـە و تالاسیما، جگـە لـەو کێشانەی کـە لـە ئــەنجامی هــەژاری وهەڵوەشــاندنەوەی خێــزان وەك بەرەڵابوون ، وا رێکدەکەوێت هەندێ لـە دایکـان بـەهۆی بـاری ژیانیانــەوە کاردەکـەن و لـە پـەروەردەی منـداڵ کەمتەرخــەم دەبـن و سـۆز و خۆشەویستی بـە منـداڵ نابەخشن. یاخود بـە هەڵـە پـەروەردەیان دەکـەن وەکو بــەکارهێنانی توندوتیــژی ولێــدان و قــسەی ناشــرین، ئەمەش کاریگەری خراپی لەسەر باری دەروونیان هەیە.

چارەسەرکردن :

کێشەکانی منداڵان کێشەیەکی ئاسان و ساکار نین، چونکە ساڵانی منداڵیەتی تیایدا ناســنامەی مرۆڤــ دەچەســپێنێت و گــەر منــداڵ ســەبارەت بــەباری کۆمەڵایــەتی وتەندروستی چاك پەروەردە بکرێت، ئەوا بە هۆشمەندی و ساغ و سەلامەتی لەش و مێشك گەشە دەکات و دەبێتە ئەندامێکی سوودبەخش و چاکی کۆمـەڵ، ئـەگینا بـە پێچەوانەوە مرۆڤێکی کەم عـەقل و لـەش نەخۆشـی لـێ هەڵدەکـەوێت و لەوانەشـە ببێتە مایەی ئەشکەنجە و ئازاردانی خەڵك و کۆمەڵەکەی، کەواتە کۆمـەڵ پێویستی بە گەلێکی خاوەن لەشی بەهێز و هۆشمەند و هۆشیار هەیە.

بۆیەش دەبێ کێشەکانی منداڵان چارەسەری بکرێت و ئەم چەند ڕێگایەش بۆ چارەسەرکردنی پەیڕەو دەکرێت:

١- دەبێ خێزان چاودێری منداڵەکانی بکات و خواردن و خواردنەوەی چاك و ڕێگەی پەروەردەی باشیان بۆ دابین بکەن و ئاگاداری باری تەندروستییان بن.

٢- دابینکردنی دەرمانی پێویست و چارەسەرکردنیان لە دەزگاکانی تەندروستی وەك نەخۆشخانە و دەزگاکانی دیکەو کوتانی منداڵان دژ بە هەموو نەخۆشییەکان.

٣- ئامادەکردنی خۆراکی باش بۆ منداڵان وەك شیر و سەوزە و میوە و ئەو مادانەی پرۆتینیان تێدایە.

٤- دامەزراندنی باخچەی منداڵان تا هاریکاری دایکان بکەن لە کاری پەروەردەکردن و فێری شتەکانی بەر لە قوتابخانە بکرێن.

٥- دەبێ پەروەردەکردن لەقوتابخانە بەپێی نەخشەیەکی دیاریکراو بێ و بایەخ بە لایەنی ژیرایەتی و پەروەردە و بونیادی لەش و شێوازی توندوتیژی لە پەروەردە بدات.

پێنجەم: هەرزەکاری و کێشەکانی :

هەرزەکاری یەکێکە لە قۆناغە زۆر هەستیارەکانی تەمەنی مرۆڤ کە دوای تەمەنی منداڵی دەست پێ دەکات، چەندین گۆڕانی جەستەیی و دەروونی لە ژیانی مرۆڤ روودەدەن، بەپێی بیروڕای کۆمەڵناسان تەمەنێکی دیاریکراو نییە بۆ هەرزەکاری، بەڵام بە شێوەیەکی گشتی هەر لە تەمەنی (٩) ساڵییەوە دەستپێدەکات تا تەمەنی (١٦) ساڵی، بەڵام هەندێ بیرمەندان بیروڕایان وایە کە لە تەمەنی ١٢ ساڵییەوە دەستپێدەکات تاوەکو تەمەنی ١٨ ساڵی، بەڵام مەرج نییە ئەم تەمەنە بۆ هەموو تاک و هەموو کۆمەڵگەیەک شیاو بێت پێوەرێکی سەداسەد بێت، چونکە چەندین هۆکاری جۆربەجۆر کاریگەرییان لەسەر پێگەیشتن و گەشەکردنی باری دەروونی و جەستەیی مرۆڤ هەیە، وەکو پلەی گەرمی و باری ژینگەی خێزان و کۆمەڵگە، لە شوێنە گەرمەکان کچ لە

تەمەنی ٩ ساڵی هەرزەکاری دەستپێدەکات، بەڵام لە ناوچە ساردەکان لە تەمەنێکی درەنگتر گەشە دەکات.

تایبه تمەندییەکانی هەرزەکاری :

ئەم تەمەنە چەندین تایبەتمەندی خۆی هەیە وەکو گۆڕان و گەشەکردنی باری جەستەیی و لەشولار و دەنگ و گۆڕان لە ئەندامانی سێکسی. مرۆڤ لەم قۆناغەدا ڕاڕا و پەشۆکاو و لەبارێکی دەروونی ناجێگیر دەژی، ئەویش بەهۆی ئەو گۆڕانەی کە بەسەر ژیانی دادێت، سەرەڕۆ و هەوڵی لادان لە بەها و دابە کۆمەڵایەتییەکان دەدات و دژایەتی نەریتە باوەکانی کۆمەڵگە دەکات و لەگەڵ کەسانی دەوروبەری دەکەوێتە کێبڕکێ و نارەزایی دەربڕین، حەز بەدەرچوون لە پێوەرە گشتییەکانی کۆمەڵگە دەکات.

پێداویستی ئەم قۆناغە :

ئەم قۆناغە پێویستی بە ڕێنمایی و ئامۆژگاری لەسەرخۆی دایک و باوکان هەیە و چاودێری هەڵسوکەوتی تاکەکان بکرێ و هەوڵبدرێ هاوڕێ وبرادەرەکانی بزانرێ و ڕۆژانە ئاگاداری کار وکردەوە و هەڵسوکەوتەکانی بکرێ، چی دەکا و هاوڕێکانی کێن؟.

باوک و دایک ببنە دوو هاوڕێی نزیکی منداڵەکانیان، چونکە بەمجۆرە دەتوانرێ متمانە لەلای یەکتر دروست بکەن وکێشە و گرفتەکانی منداڵەکانیان بزانن، دووریان بخەنەوە لە کاری خراپە و ڕەفتاری ناڕێک و نەشیاو، بەمەش منداڵەکانیان بە پەروەردەیەکی باش و زانستیانە پەروەردە بکەن... شتە شاراوە و نهێنییەکان بۆ یەکتر باس بکەن و لە یەکتر تێبگەن.

شەشەم : ئاڵوودەبوون بە مەی و مادە هۆشبەرەکان (الادمان على المخدرات):

ئــاڵوودە بــوون واتــە (ڕاهــاتن لەســەر ڕەفتارێکی دیاریکراو، کە تاك ناتوانێ بە ئاسـانی وازی لێ بێنــێ). ئـالوودەبوون بــە مــادە هۆشــبەرەکان یەکێکــە لــەو کێـشە بەربڵاوانەی ئەمڕۆی جیهان بایەخێکی زۆری پێدراوە.

جۆرەکانی ئاڵوودەبوون :

١- ئاڵوودەبوونی هەمیشەیی:

وەکو ئاڵوودەبوون بە مادە هۆشبەرەکان کە مەترسیدارترین کێشەیە و زۆربەی کۆمەڵگەی جیهان ڕووبەڕووی بوونەتەوە، لە ئەنجامی ئەم خووە کارەساتێکی گەورە بەسەر کەس و خێزان و کۆمەڵگە دێنێت. کەسی ئاڵوودە بوو تەندروستییەکەی بەرەو خراپی دەچێ و ڕەفتاری شلەژا و ناڕەوا دەبێ و خەڵك ڕەخنەی زۆری لێ دەگرن و ناتەبایی ئەندامانی خێزانی دەگرێتەوە و ناکۆکی دەکەوێتە نێوان ژن و مێردەکەی و کەسی سەرخۆش دەسەڵاتی بەسەر ژن و خێزانەکەی نامێنێ، هەندێ جار سەرخۆشان تاوان و دزی دەکەن و تەنانەت لە کوشتنیش دریغی ناکەن. لە هەموو ڕەوشت و ڕەفتارێکی مرۆڤایەتی، بەڵام لە بارەی کۆمەڵگەوە، کۆمەڵگە ئەندامێك لەدەست دەدات کە چالاك و بەتوانابوون کەچی بەهۆی مەی خواردنەوە یاخود بەکارهێنانی مادەی هۆشبەرەوە بوونەتە کەسانی لەکارکەوتووی کۆمەڵایەتی، سەرخۆش یاخود بێهۆش و ڕەفتارەکانیان خراپە و ناتوانن بە کارەکانیان هەڵبستن و کارێکی باش پێشکەش بە کۆمەڵگە بکەن، هەروەها لەوانەیە سەرچاوەی ئازار و نەهامەتی بن بۆ کۆمەڵگە بەهۆی ئەو ڕەفتارانەی لەوانەیە دوژمنکارانە یان ناشیرین بن وەکو دزی و کوشتن.

٢- ئاڵوودەبوونی کاتی:

لە ئەنجامی کارەساتێك یاخود گرفتێك یان بە ڕێکەوت تووش دەبێت و دواتر وازی لێ دێنێت. بەمجۆرە کۆمەڵگە ئەم کەسانەی لە کیس دەچێ و ئەمانە دەبنە بارێکی گرانی سەرشانی کۆمەڵگە و سوودیان بۆ خۆیان و خێزان و کۆمەڵگە نابێت.

هۆیەکانی ئاڵوودەبوون :

١- بێکاری و دەستبەتاڵی پاڵ بە تاکەکانی کۆمەڵگەوە دەنێت خوو بدەنە ئەم ڕەفتارە نەشیاوە.

٢- هاوڕێی خراپ و لەڕێلادراو کاریگەری لەسەر کەسەکان دەکات و فێری خوو ڕەفتاری خراپی دەکات.

٣- چاولێکەری کەسانی دەوروبەری خۆی وەکو باوك یان برا یان کەسێکی نزیك.

٤- باری ئابووری و بوونی سەرمایە و پارەی زۆر تاکەکان بەرەو ئەم ڕەفتارە دەبات.

٥- بێهێزی بیروباوەڕی ئایینی وا دەکەن لاوان گوێ بە هیچ خراپە و چاکەیەك نەدەن.

٦- بەهەڵە تێگەیشتن لە ئازادی و شکاندنی هەموو پێوەرێکی مرۆڤایەتی لە پێناو حەز و ئارەزووەکان.

٧- کەسانی ویژدان مردوو بەمەبەستی بازرگانیکردن و خۆ دەوڵەمەندکردن ئەم ماددە بێهۆشکەرانە لەنێو کۆمەڵگە بڵاوبکەنەوە.

چارەسەرکردن :

١- پێویستە بە ڕێگای پزیشکییەوە پشکنین و چارەسەریان بۆ بکرێت و دەرمان و دەرزی تایبەت بەم مادانە هەبێ.

٢- دەستنیشانکردنی هۆکارەکانی ئەم کردارە.

٣- چارەسەری کێشەی دەروونیان بۆ بکرێت.

٤- چارەسەری کێشەکانی خێزان و کێشەکانی کارکردن بکرێت بەوەی بۆ سەر کارێکی دیکە و شوێنێکی دیکە بگواسترێتەوە.

٥- سزای توند بۆ ئەو کەسانە دابنرێ کە تلیاك و مادەی هۆشبەر دەهێنن و ئەو کەسانەش کە یاریدەیان دەدەن و چاودێری کارەکانیان بکرێت.

٦- باجی زۆر بسەپێنرێتە سەر مەی و شوێنەکانی فرۆشتنی مەرج دابنێ لەسەر ئەو کەسانەی دەچن بۆ کرینی تەمەنیان لە(١٨) ساڵ کەمتر نەبێت.

٧- داخستنی شوێنەکانی مەی خواردنەوە لەکاتێکی زوودا.

حەوتەم – کێشەی کەتنکاری نەوجەوانان:

کەتنکردن جیایە لەگەڵ کرداری تاوانکاری، تاوانکاری ئەو کەسانە پێی هەڵدەستن کە تەمەنیان نەوجەوانیان تێپەڕاندووە، کەچی کەتنکردی ئەمانە تەمەنیان لە (١٨) ساڵ تێنەپەڕیوە و هەرچەندە هەمان تاوانی وەك دزی و تاوانەکانی دیکە ئەنجام دەدەن، بەڵام تاوان هەژمار ناکرێت بەڵکو کەتنکردن و زاراوەی تاوانباری پێ ناگوترێ، بەڵکو بە کەتنکار دادەنرێ، کەتنکار لە داداگای نەوجەوانان دادگایی دەکرێ دیاردەی کەتنکاری نەوجەوانان دیاردەیەکی ترسناکە و لە منداڵییەوە بەهۆی کێشەکانی خێزان و کۆمەڵ دەستپێدەکات، لەرێدەرچووان بەهۆی بێسەرپەرشتی و پەرتەوازەیی فێری دزی و قۆڵبڕی و دەستدرێژیکردنە سەر خەڵکی دیکە دەبن و ژیانی خەڵکی دەخەنە دڵەڕاوکێ و مەترسییەوە و هەندێکیان دەستەیەك بۆ ئەنجامدانی تاوانەکانیان لەگەڵ یەکتری پێکدێنن و کۆمەڵگە نارەحەت دەکەن.

هۆیەکانی کەتنکردن:

١- **هۆکاری بایۆلۆژی:** هەندێ لە زانایان ئەم رەفتارە وا لێکدەدەنەوە کە پاشماوەی بایۆلۆژییە و تاوانێکی خۆڕسکە، یانیش لە ئەنجامی کەموکورتی مێشك و ناشارەزایی هەندێ کەسانە بە تایبەتی ئەوانەی لە یاسا و ریسایی بنچینەیی کۆمەڵ ناگەن و ناتوانن پەیرەوی بکەن.

٢- **هۆکاری دەروونی:** هەندێ لە کۆمەڵناسی دیکە دەڵێن ئەم رەفتارە دەگەڕێتەوە بۆ نالەباری باری دەروون و گرێی دەروونییەکان کە لە ژیانی هەندێ کەس هەر لە منداڵییەوە و هەندێ جار لە قوتابخانە یان لە خێزان و ژینگەی کۆمەڵایەتی

سەرهەڵدەدەن، قوتابی گوێ بۆ ئامۆژگاری شل ناکات و کەمتەرخەمە بەرامبەر ڕێنماییەکان و حەز لە کاری توندڕەوی دەکات.

٣-**خێزان:** خێزان ڕۆڵێکی گرنگ لە پەروەردەکردنی منداڵان دەبینێ کە گرنگترین قۆناغی ژیانی مرۆڤە، بۆیە هەر کەموکورتییەکی کاری پەروەردەکردن لە بارەی زانیاری و ڕێنمایی و بایەخ نەدان بە هەڵسوکەوت و ڕەفتاری منداڵ و پەیوەندی بە کۆمەڵگەوە، دەبێتە مایەی لاوازی منداڵ لە تێگەیشتنی برگە سەرەکییەکانی هەڵسوکەوتی کۆمەڵایەتی و نەزانینی بەها و واتا باڵاکانی. هەروەها ڕێبازی توندوتیژی و لێدان و داپلۆسین و سووکایەتی دەرهەق بە منداڵ ناسنامەی ئەو منداڵە تێکدەدات و بروای بەخۆی و بە کەسانی بەرامبەری لاواز دەکات و ڕێز نە لە خۆی و نە لە کەسانی دیکە دەنێت. تێکچوونی خێزان پەیوەندیەکی هێزی لەگەڵ کەتنکار هەیە، چونکە خێزان و ژیانی نێو خێزان وەك دۆزەخیان لێدێت بەهۆی زۆری کێشە و ناتەبایی و نەمانی دڵسۆزی لە خێزان دوورەپەرێز دەبن و نەوجەوان لە ماڵەوە دەردەچێت و لە هاوشێوەی خۆی دەگەرێت و تووشی کاری خراپ دێ.

٤-**بارودۆخی قوتابخانە:** قوتابخانە یان خوێندنگا جیهانێکی نوێیە دووەم جێگای منداڵە پاش خێزان و گەر هاتوو منداڵ لە خێزانەکەیدا بە خۆشی و شادی پەروەردە کرا بێ، دەبێ قوتابخانەش ببێتە تەواوکەری قۆناغی یەکەم و نەك ببێتە مایەی مەینەت و ئەشکەنجەدانی دەروونی، گەر هاتوو قوتابی لە نێو خێزانەکەشیدا نارەحەت بوو ئەوا دەبێ لە قوتابخانە ئەو کەموکورتییەی پڕ بکاتەوە و چارەسەری بۆ بکات و ببێتە دەزگایەك بۆ ئارامی قوتابی و مایەی بەختەوەری و ئامۆژگاری.

٥-**ژینگە:** زاراوەی (ژینگەی سروشتی) گەر مەبەست لێی زەوی و ئاو و هەوا و ڕووەك بێت کەچی لە هەمان کاتدا بە مانای شوێنی نیشتەجێ بوون و ئەو ناوچەیە یاخود یاخود ئەو جێگانەی تێیدایە بەکاردێت، هەروەها زاراوەی ژینگەی کۆمەڵایەتی کە مەبەست لە ژینگەی ئەو ناوەندە سرووشتی و کۆمەڵایەتی کە مرۆڤ تێیدا دەژیت، چونکە لەوانەیە شوێنی گوزەرانی خراپ بێ چ لە باری تەندروستی و چۆنیەتی جێگەی

ژیانی، یان بوونی کارگە و دوکانی پیشەیی لە دەوروبەری شوێنی گوزەرانەکە، جگە لە بڵاوبوونەوەی شێوەکانی رابواردن وەك سینەما و مەیخانە لە نێو کۆمەڵگەدا.

ژینگەی کۆمەڵایەتی کارێکی راستەوخۆ دەکاتە سەر پەروەردەکردنی منداڵ، چونکە گەر هاتوو ئەو ناوەندەی کە تیایدا دەژی ناوەندێکی خراپ و خاوەن رەفتار و هەڵسوکەوتی ناشرین بن ئەوا کاریگەرییەکی گرنگ دەکاتە سەر منداڵەکە رەنگدانەوەی بەسەر رەفتار و هەڵسوکەوتەکانی دەبێ.

جا وا هەڵدەکەوێ کە ئەم ناوەندە کۆمەڵایەتییە کەسانی جۆراوجۆری خاوەن دابونەریت و خووڕەوشتی جیاجیای تیادا گوزەران دەکات و نەوجەوان هەرچی لەسەر زمانی ئەمان هەیە فێری دەبێ و رەفتاری کرێکار و خاوەنکار و ئەوانەی شەیدای سینەما و مەیخانەن کاری تیادا دەکەن و لەرێگەی راست لای دەدەن.

چارەسەرکردن:

لەبەرئەوەی کێشەی کەتنکاری چەندین هۆکاری هەیە، بۆیە لایەنەکانی چارەسەرکردنی جۆراوجۆرت، وەك ئەوانەی خوارەوە.

١- **چارەسەرکردنی پزیشکی:** گەر هاتوو کەتنکار کەم عەقل و کەمهۆشی بەهۆی کەموکورتی لە دەمارەکانی مێشك یان دووچاری نەخۆشی دەروونی بێت، ئەوا دەبێ پزیشکی پسپۆر لەم بوارە چارەسەری بکات.

٢- **چاودێریکردنی دروستی خێزان:** دایکان و باوکان دەبێ ناکۆکی و ناتەباییەکانی نێوان خۆیان بخەنە لایەکەوە لەبەردەم منداڵەکانیاندا، دەمەقاڵێ نەکەن و دژایەتی یەکتر نەکەن و بە سووك ناوی یەکتر نەهێنن و پێداویستییەکانی منداڵەکانیان دابین بکەن و کاتی بەفیرۆچووی بۆ بکەن بە کاتێکی سوودبەخش و هاریکاری قوتابخانە بکەن لە چۆنیەتی پەروەردەکردنیاندا.

٣- **قوتابخانە:** تا رادەیەکی قوتابخانە دەتوانێ رۆڵی خۆی بگێرێ لە کەمکردنەوەی دیاردەی کەتنکاری لە رێگەی ئەم شێوازانەی خوارەوە:

أ- پەیرەوکردنی شێوازەکانی پەروەردەی راست و دروست.

ب– کرداری توندوتیژی لەگەڵ قوتابیانی منداڵ پەیرەو نەکرێت.

ج – جیاوازی نەکردن لە نێوان قوتابیان.

د– ڕێزگرتن لە دەسکەوتیان و پشتگیری کردنیان.

هـ– دەستنیشانکردنی ئەو قوتابیانەی کە دووچاری تەنگو چەڵەمەی دەروونی بوونەتەوە لە نێوان خێزانیاندا نارەحەت و ناهەموارن و کاری پێویست بۆ چارەکردنی کێشەکە ئەنجام بدەن.

و– دەست نیشان کردنی سەرەتای کەتنکاری لای هەندێ لە قوتابیان و بە هاوکاری خێزان هەوڵبدرێت ڕێنمایی بکرێن.

ز – دیاری کردنی باری نەخۆشیە جەستەیی و دەروونیەکان بە مەبەستی چارەسەر کردنیان.

٤– **جێبەجێکردنی یاسای چاودێریکردنی نەوجەوانان:** ئەو یاسایەیە کە بە شێوەیەکی ورد دانراوە لەپێناو کردنەوەی دەزگاکانی چاکسازی کۆمەڵایەتی بۆ نەوجەوانانی کرێکار وەردەگرێت و دەخرێتە بەر چاودێری پاش برانەوەی سزا بۆ کەتنکاران تا جارێکی دیکە ببنە ئەندامێکی بەسوود بۆ کۆمەڵگە.

٥– **لێکۆڵینەوەی کۆمەڵایەتی:** ئەنجامدانی لێکۆڵینەوەی بەردەوام تایبەت بە دیاردەی کەتنکاری ئامۆژگاری و ڕێنمایی پێشکەش بکەن.

٦– **بەشداری ڕێکخراوە مەدەنییەکان:** سەندیکای ئافرەتان و ژنان و شانەشانی ڕێکخراوەکانی قوتابییان و خوێندکاران دەبێ بە تەنگ کێشەکانی قوتابییانەوە بێن و پەیوەندی لەگەڵ خێزانیان ببەستن.

هەشتەم: خۆکوشتن (الانتحار) :

یەکێك لەو دیاردە کۆمەڵایەتییانەی کە ئەمڕۆ لە جیهان و لەناو کۆمەڵگەی ئێمەشدا بەرچاودەکەوێ، دیاردەی خۆکوشتنە.

دیاردەی خۆکوشتن دیاردەیەکی دەروونی – کۆمەڵایەتییە و مرۆڤ خۆی بڕیار لەسەر کوشتنی خۆی دەدات، ئەم بڕیارەش کارێکی زەحمەت و گرانە و لە ئەنجامی چەندین

هۆکاری کۆمەڵایەتی و دەروونی و ئابووری و بۆچوونی تایبەتەوە پەنا بۆ ئەم کارە دزێوە دەبرێ، خۆکوژی دەرئەنجامی داخرانی دەرگاکانە بە رووی مرۆڤەکان و مرۆڤ کاتێ هەست بە دۆڕانی ژیان و لەدەستدانی بەها جوانەکانی ژیانە، یان لە ئەنجامی ئەو پەڕی بێزاربوونە لە ژیانی خۆی و لاوازی لە بەرامبەر پێشهاتەکانی ژیان و دوارۆژی، بڕیاردان لەسەر خۆکوشتن کارێکی وا ئاسان نییە، ئەگەر پاڵنەر و هۆکاری زۆر مەزنی لە پشتەوە نەبێت، ئەنجام نادرێت، بۆیە مرۆڤ پێویستە بەرامبەر کێشە و ئاستەنگەکانی ژیان بەهێز بێ و وا بە ئاسانی دانەڕمێ و خۆی نەخاتە ژێر فشاری مەرگەوە..

یەکێك لەو هۆکارە سەرەکیانە شکست خواردنی مرۆڤە لە کار و ژیاندا، واتە مرۆڤ نەتوانێ بە شێوەیەکی تەواو سوود لە هۆشمەندی و تواناکانی خۆی وەربگرێت، بۆیە سەرکەوتنی مرۆڤ هیچ پەیوەندییەکی بە پایەی کۆمەڵایەتی یاخود توانای دارایی و هەژاری و دەوڵەمەندییەوە نییە، باشترین هۆکار و پاڵنەری سەرکەوتن خودی کەسەکەیە بۆ ئەوەی لە ژیان بەختەوەر و ئاسوودە بێت، وەك لای هەمووان ئاشکرایە دیاردەی خۆکوشتن بۆتە یەکێك لە کێشە کۆمەڵایەتییە بڵاوەکانی کۆمەڵگە نوێیەکان و زۆربەی چین و توێژەکانی کۆمەڵگە گرتۆتەوە بە تایبەتی لە کۆمەڵگە دواکەوتووەکاندا، یەکێك لەو کۆمەڵگەیانەی کە رووبەرووی ئەم دیاردە نەشیاو و نامۆیە بۆتەوە کۆمەڵگەی کوردەوارییە، بە تایبەتی زۆرتر لە نێو ئافرەت و کچان بەرچاو دەکەوێ، هەندێك لە ژنان یان کچان بەهۆی گیروگرفتەوە پەنا بۆ ئەم شێوازە نەخوازراوە دەبەن.

گرنگترین هۆکارەکانی خۆکوشتن:

١– تێکچوون و ئاڵۆزبوونی باری دەروونی و کۆمەڵایەتی کەسەکە، بەهۆی گیروگرفتی ئابووری و گرانی ژیان و گوزەران.

٢– بێ هیوابوون و رەشبینی بەرامبەر بە ژیان و ئایندە، ئەمەش بەهۆی لاوازی کەسێتی و ناهۆشیارییەوە.

٣– زۆر لێکردن و فشاری کۆمەڵایەتی لەلایەن کەسە نزیکەکانی وەك باوك و برا و خێزان.

٤– بەهاو دابونەریتەکانی کۆمەڵگە کاریگەری سەرەکی لەسەر کەسەکە هەیە، بەهۆی رەفتار و هەڵسوکەوتی هەڵەوە.

٥– پشتگوێخستنی لەلایەن خێزان و کۆمەڵگە و بە کەم سەیرکردنی وا لە کەسەکە دەکات هەست بە نامۆبوون بکات.

جۆرەكانی خۆكوشتن:

خۆكوشتن چەندین جۆر و شێوازی تایبەتی هەیە:

١- **خۆكوشتنی بزواندن:** ئەمجۆرە خۆكوشتنە بۆ ئەوەیە هەستی دەوروبەرو كەسانی نزیكی خۆی ببزوێنێ و كاریگەریان لەسەر بەجێبهێڵێ، وەك خۆسووتاندنی كەسێك لە پێناوی خۆشەویستەكەی كە ئەمەش لێكدانەوەی هەڵە و ناڕاستە.

٢- **خۆكوشتنی نموونەیی (گیانفیدایی):** ئەمجۆرە بریتییە لە خۆكوشتنی سەربازێك لە پێناو نیشتمانەكەی یان پێشمەرگەیەك بۆ كوردستان بە ویستی خۆی ئەم گیانفیداكاریە هەڵدەبژێرێ خۆی رادەستی دوژمن ناكات ئەمە جۆرێكە لە خۆكوشتن لە پێناو بیروباوەڕێك.

٣- **خۆكوشتنی ناچاری:** كەسێك تووشی دارمان و بێئومێدی دەبێت وەك ئەو سەرمایەدارەی لەناكاو ئیفلاس دەكات لە داخان خۆی دەكوژێت.

٤- **خۆكوشتنی بێئومێدی:** واتە ئەو كەسەی لە هەموو ژیان بێئومێد دەبێ دونیای لەلا رەش دەبێ و ئەم رێگەیە بە باشترین رێگە دەزانێ و هیچ رێگەچارەیەكی دیكە بەدی ناكات.

چۆنیەتی چارەسەركردن:

١- چارەسەركردنی باری دەروونی كەسەكان لە رێگەی بنكەی تەندروستی و پسپۆڕانی بواری دەروونی.

٢- بڵاوكردنەوەی هۆشیاری لە رێگەی بوارەكانی راگەیاندن و رۆژنامە و تەلەفزیۆن و رادیۆ لەمەڕ خراپی بە ئەنجامگەیاندنی ئەمجۆرە كردارە.

٣- نەهێشتن و كەمكردنەوەی گرفتە دارایی و نیشتەجێكردن و پێداویستییە خێزانییەكان.

٤- گرنگیدان بە لاوان و كەموكورتییەكانی ژیانیان بۆ ئەوەی هەست بە بێئومێدی و نامۆبوون نەكەن.

پرسیارەکانی بەشی چوارەم

پ١/ بەپێی بیروبۆچوونی زانایان و پێناسەکانیان کێشەی کۆمەڵایەتی دیاریی بکە؟

پ٢/ کێشەی کۆمەڵایەتی دوو مەرجی هەیە چین؟

پ٣/ رۆڵی کۆمەڵناسی لە چارەسەرکردنی کێشەکانی کۆمەڵایەتی؟

پ٤/ رێبازەکانی کۆمەڵناسی راڤە بکە لە چارەسەرکردنی کاری تاوانکاری بدوێ؟

پ٥/ لێکهەڵوەشانەوەی خێزان چییە و چۆن چارەسەر دەکرێت؟

پ٦/ کۆچکردن کێشەیەکی کۆمەڵایەتییە، جۆرەکانی کۆچکردن چین؟ چارەسەرکردنیان ئاماژە پێ بکە؟

پ٧/ گرنگترین کێشەکانی منداڵ دیاری بکە و چارەسەرکردنەکانی دەستنیشان بکە؟

پ٨/ ئاکامەکانی مادە هۆشبەرەکان و مەی خواردنەوە و چۆنیەتی چارەسەرکردنی باس بکە.

پ٩/ لەرێدەرچوونی لاوان چییە و هۆیەکانی چین؟

پ١٠/ خۆکوشتن دیاردەیەکی دەروونی – کۆمەڵایەتییە، هۆکارەکانی چین؟

چالاکی:

((کێشەیەکی لاوان بکرێتە تەوەر و قوتابییان و مامۆستای بابەت گفتوگۆی لەسەر بکەن))

بەشی پێنجەم

کۆنترۆڵی کۆمەڵایەتی

ڕێککاریی کۆمەڵایەتی (الضبط الاجتماعي)

مەبەست لە (ڕێککاریی کۆمەڵایەتی) ئەو شێواز و ڕێبازەیە کە کۆمەڵ پەیڕەوی دەکات تا ئەندامانی ملکەچی ڕێساکانی کۆمەڵایەتی ببن و خۆیانی لەگەڵ بگونجێنن.

پێناسەیەکی تری ڕێککاریی کۆمەڵایەتی وای لێك دەداتەوە کە: ئەو شێوازەیە کە کار لەسەر ڕێکخستنی قەوارەی کۆمەڵایەتی دەکات و دەپارێزێت و هاوسەنگییەکەی لەکاتی هەر گۆڕانێك جێبەجێ دەکات. هەروەها ڕێککاریی کۆمەڵایەتی بە شێوەیەکی بێ ئاگایی جێبەجێ دەکەین، چونکە ئێمە لەسەری ڕاهێنراوین و بوونەتە بەشێك لە ئێمە و ئێمەش کە لەدایك دەبین، دەبینین یاساکانی ئەم دابینکارییە پێش ئێمە هەبووە و لە ئەنجامی پەروەردەی خێزان و فێربوون لە کۆمەڵدا شارەزاییمان لێ پەیداکردووە، کەواتە ئێمە بە پێی ڕێبازی خێزان هەڵسوکەوت دەکەین. پێش چوونە قوتابخانەمان بێتەوەی بیری لێ بکەینەوە لە ڕێگادا ڕێبازەکانی ڕەوشتی گشتی جێبەجێ دەکەین، وەك چاك و چۆنی لەگەڵ هاوڕێکانماندا دەکەین و پێی دەڵێین (ڕۆژ باش).

ئامانجەکانی ڕێککاریی کۆمەڵایەتی:

ئامانج لە ڕێککاریی کۆمەڵایەتی ئاراستەکردنی ڕەفتاری تاکەکانە و ڕێککارییە سەرباری ئەوەش کاریگەری هەیە لەسەر تاکە کەسان و کۆمەڵان لەکاتی کارو کردەوەی ڕۆژانەیان بۆ ئەوەی کە یاسا و دابونەریت و بەهاکانی ئایینی و ڕەوشتە باوەکان و بنچینەکانی کارکردن و پێڕەوی کۆمەڵایەتی لانەدەن، تاوەکو کەسەکان دەستدرێژی نەکەنە سەر یەکتر جا چ بە ئاخافتن یان بە لێدان یان کوشتن یان دەستدرێژیکردنە سەر کەلوپەل وەك دزیکردن و وێرانکردن، کەواتە ڕێککاریی

کۆمەڵایەتی ڕێبازێکە کۆمەڵگە بەرگری لە ڕێکخراو بوون و بەردەوامی بەها و یاسا و شوێنی پیرۆز و کەلوپەل گشتییەکان دەکات و گیانی تاکە کەسان و ئاسایش و ماڵ و سامانیان دەپارێزێت.

یەکێ لە ڕێبازەکانی ڕێککاریی برینەوەی سزایە بۆ ئەوانەی ڕێی چەوت دەگرنە بەر و پاداشیشە بۆ ئەو کەسانەی دەستوورەکان جێبەجێ دەکەن، ڕێبازەکانیشی بریتین لە خێزان و دەستوورەکانی و دەوڵەت و یاساکانی و ئایین و سەرکردایەتی و داب و رەوشت و رەفتار و رای گشتی، بۆ نموونە ئامۆژگارییە دەزگا کۆمەڵایەتییەکان دەستووری رەخساوە پەیڕەو تێیدا بریتییە لە دەستوورەکانی ڕێککاریی.

ئەرك و فرمانەکانی ڕێککاریی کۆمەڵایەتی:

١- پاراستنی هاوسەنگی ژیانی رۆژانە بە شێوەیەکی ڕێکوپێك.

٢- هاوسەنگکردنی بونیادی کۆمەڵایەتی لەمیانەی ڕێکخستنی پەیوەندییەکان و دانانی بناغە و بنچینەکانی کارو کارتێکردنی نێوان کۆمەڵان و دەزگاکانی کۆمەڵایەتی وەك (خێزان، قوتابخانە، فەرمانگەکانی دارایی و یاسایی، نەخۆشخانەکان، بنکەکانی تەندروستی).

٣- بەرگریکردن لە پەیڕەوی کۆمەڵایەتی و دەزگاکانی و یاساکانی شوێنە پیرۆزییەکانی و پاراستنی لەو کەسانەی کە ڕووبەڕووی دەبنەوە یان هەوڵی تێکدانی دەدەن.

٤- پشتگیریکردنی هەنگاوەکانی هەندێ لەو دەزگا کۆمەڵایەتیانەی کە لە چاو دەزگاکانی تر دواکەوتوون، تا بگەنە ئاستی ئەو دەزگا کۆمەڵایەتییانەی کە لە چاو دەزگاکانی تر دواکەوتوون بە تایبەتی لەکاتی گۆڕانکاری کۆمەڵایەتی کتوپڕ و خێرادا: بۆ نموونە لە کاتی بەرپابوونی شۆڕشە میللییەکانی وەك شۆڕشی فەرەنسا ساڵی ١٧٨٩ و شۆڕشی (١٤)ی تەمموزی ساڵی ١٩٥٨ لە

عێراق کە هەندێ لە دامودەزگاکانی دەوڵەت کاروباری خۆیان هەر لەسەر ڕێبازی کۆن بەڕێوەدەبرد، بۆیە دەوڵەت یاسای نوێی دەرکرد تا ئەم دامودەزگایانە بەپێی یاسا کار بکەن و پێشکەون و ئەوەی سەرپێچی بکات سزای بۆ دەبڕێتەوە.

٥- زاڵبوون بەسەر ڕەفتاری تاکە کەسان بەو شێوەیەی کە لەگەڵ بەهاو خووڕەوشت و یاساکان و شتە پیرۆزەکانی کۆمەڵایەتی بگونجێ و ڕێککەوێ.

٦- پاراستنی ژیان و شکۆمەندی هاووڵاتییان هێرشکردنە سەری، ئەویش لە ڕێگەی پاراستنی ماڵ و سامانی تاکە کەسان و کۆمەڵ بە گشتی، لەگەڵ پاراستنی دامودەزگاکان و پرۆژەکانی هەمەجۆر و ئامێر و شێوەکانی گەیاندن لە کاری خراپەکاری تێکدان و دزین و تاڵانکردن.

گرنگی ڕێککاری کۆمەڵایەتی:

هەموومان هەست بە گرنگی ڕێککاریی کۆمەڵایەتی دەکەین لە ژیانماندا وەك سیستەمێکی ژیانی کۆمەڵیش دەرکی پێدەکەین بەوەی:

١- ڕەفتارەکانی نێوان کەسانی نێو کۆمەڵگە ڕێکدەخات.

٢- ڕێکخستنی پەیوەندی لە نێوان دەزگاکان بە یەکتریەوە دەگونجێنێ بە شێوەیەك کە کاروبارەکانیان بەیەکدا نەبێ.

٣- دەستەبەرکردنی هێمنی و ئاسودەیی بۆ وەدەستهێنانی بەرهەمی چاك و زۆر.

٤- دەستەبەرکردنی بواری پێشکەوتنی زانیاری و کۆمەڵایەتی تا ببێتە مایەی خۆش و شادی کۆمەڵ.

شتێکی ئاسایی و سرووشتییە هەریەکە لە ئێمە پێویستی بەم شێوازانەی ڕێککاریی کۆمەڵایەتی هەیە و دەبێ برگەکانی لەگەڵ خۆی و بەرامبەر بە خەڵکی جێبەجێ بکات و بەرووی لەرێدەرچووان و لەخشتەچووان بوەستێ تا ئەم بەیرەوە پێشێل نەکەن و پشتگوێی نەخەن، دەبێ ئەوەش بزانین کە سزا

دەبێتــە بەشــی ئــەو کەســانەی لــەم شــێواز و رێبــازە لادەدەن و لــە کۆمــەڵ دادەبڕێن.

هەر کەسێك سەرپێچی بنچینەکانی دابینکاریی کۆمەڵایەتی بکات دەبێتــە هـۆی ســزادانی، کۆمەڵگــەش بــە چــاوێکی ســووکەوە ســەیری دەکــات یــان دووری دەخاتەوە لە کۆمەڵگەدا.

شێوازەکانی رێککاریی کۆمەڵایەتی:

جـاران بـە چـاوێکی خراپـەوە سـەیری رێککارییـەکانی کۆمەڵایـەتی دەکـرا بـەوەی بریتییە لە کۆمەڵە بەها و یاسایەك کە بەسەر خەڵکی سـەپێندراون، هاوولاتییـان لـە ترسی سەپاندنی سزا و لێپێچینەوە ملکەچی دەبن، بـەڵام پـاش لێکۆڵینەوەیـەکی قـووڵی زانایـان بـۆ ئـەم بابەتـە ئـەوەیان سـەلماند کـە خـەڵکی زۆر بـە ئاسـایی رێککارییـەکان لـە ژیانـدا پـەیڕەو دەکـەن، چـونکە بۆتـە بەشـێك لـە ناسنامەیان و لەلایان پەسندە و هەندێکیش پاداشتی دارایی و کۆمەڵایەتی لێیەوە رەچاو دەکەن.

ئـەوەی شـایانی باسـە رێککـاریی کۆمەڵایـەتیش لەسـەر دوو بنـچینە دامـەزراوە: یەکێکیان سزایە و ئەوەی دیکە پاداشتە، لەمەودوا باسی چەند رێبازێکی رێککاریی جۆراوجۆر دەخەینە بەرچاو.

أ- مەشقکردن و راهاتن:

ئەم شێوازە بە رێبازێکی چاك دەناسرێ، چونکە لەسەر گوشار و بەرپەرچدانەوە و سزا دانەمەزراوە کە ئەم شێوازە بە شێوازێکی نەگەتیف دادەنرێ، چونکە کۆمەڵگـە لە رێگەی مەشقکردن و راهاتنەوە هاوولاتییان فێری رێککاریی کۆمەڵایـەتی دەکـات بۆ ئەوەی بیکەن بە بەشێك لە کەسایەتی تاکـەکان و لـە ژیـانی رۆژانەیانـدا، رۆژانـە بەبێ بیرکردنەوەو هەستپێکردنی جێبەجێی دەکـەین، بەمـەش **کۆمەڵگـە رێککـاریی ناوخۆ پێك دێنێت کە ئەمانە دیارترین لایەنە باشەکانیەتی:**

١- خەڵکی هەر لە خۆیانەوە بەبێ بیرکردنەوە و بە ئاسانی جێبەجێی دەکەن نەك لەترسی سزادان یان دەسەڵات، بەڵکو بە رەزامەندی خۆی و خۆشەویستی بۆ رێساکانی کۆمەڵایەتی ملکەچی دەبێت، ئەمەش چاکترین جۆری رێککارییە.

٢- جۆرە گونجانێك لە نێوان خەڵك و تاکەکەس و کۆمەڵاندا دێنێتە کایەوە و جۆرە گونجاندنێك لە شێوازی چالاکییە کۆمەڵایەتییەکانەوە دروست دەکات.

٣- ئەرکی سەرشانی کۆمەڵگە سووك دەکات و دەبێتە هۆی کەمکردنەوەی ئەو ئەرکەی کە بۆ چاودێری لەرێدەرچووان تەرخانی دەکات، جگە لەو برە پارەیەی کە بۆ دامودەزگاکانی چاودێری دادوەری وەك دەزگاکانی پۆلیس و دادگا و بەندیخانەکان تەرخان دەکرێت کەم دەبێتەوە.

ئەو رێگایانەی کە کۆمەڵگە بۆ کاری مەشق و راهێنان پەنای دەباتە بەر ئەمانەن:

١- پێگەیاندنی کۆمەڵایەتی:

ئەو شێوازە پەروەردەکردنە خێزانییە دەگرێتەوە کە لە رێگایەوە رۆڵەکانی کۆمەڵگە ئاراستە دەکرێن و فێردەبن و رادەهێنرێن و بەهۆی هاندانی خێزانەوە بەهاکانی کۆمەڵ و رەفتار و ئایینی کۆمەڵ و خووڕەوشتی چاك پەسەند دەکەن و لەکاری ناڕەوایە دوور دەکەونەوە و پەیڕەوی کارە پەسەند و بەجێیەکانی نێو شارستانییەتی کۆمەڵ دەکەن و قۆناغەکانی پەروەردەکردنی بە درێژایی ژیان لە قۆناغی قوتابخانە و زانکۆ و بوارەکانی دیکەی ژیان درێژەی بۆ هەیە.

٢- فێرکردن:

فێرکردن لە قوتابخانە و خوێندنگە و پەیمانگە و لە زانکۆکاندا بە ڕێبازێکی چاکی فێرکردنی دابونەریت و یاساکان و بنچینەکانی کارتێکردن دادەنرێت و بە هۆیەوە قوتابییان لە میانەی قۆناغەکان خوێندن فێری برگە سەرەکییەکانی ڕێککاریی دەبن و پێی ڕادێن.

٣- پاداشت:

منداڵ یان مرۆڤێکی گەورە، گەر هاتوو لە نێو کۆمەڵ یان لەناو خێزان یان لە شوێنی کارکردنی پابەند بوو بە خووڕەوشتی چاك و ڕەفتاری باش، ئەوا دەبێتە مایەی ڕێزلێنانی کۆمەڵ و پلە و پایەی چاکی بۆ دابین دەکرێت یان هەندێ جار پارەی وەك پاداشتێك بۆ پێشکەش دەکرێت تا بۆ بەردەوام بوون لەسەر ئەم ڕەوت و ڕێبازە بەردەوام بێت.

٤- بیروباوەڕەکان:

بیروباوەڕ چەندین بنەما و بابەتی ڕەوای یاسایی و شتە بەهادارەکانی نێو کۆمەڵ دەگرێتەوە و هەموو ئەم لایەنانەش پیرۆزدار دەبن، چونکە بە بەها پیرۆزەکانەوە بەستراونەتەوە ئەمە لەلایەکەوە و لەلایەکی دیکەوە خەڵکی بە پەیوەندییەکی سۆزداریەتی بە ئایین و بیروباوەڕە پیرۆزەکانیان بەستراونەتەوە، بۆیەش هەر شتێکی کۆمەڵایەتی لەناخیاندا هەبێت لەلایان خۆشەویستە و بە گرنگی جێبەجێی دەکەن.

٥- بڕواپێهێنان:

کۆمەڵگە لە ڕێگای لێکۆڵینەوە و گفتوگۆکردن لەسەر بنچینەکانی ڕێککاریی کۆمەڵ ڕەزامەندی هاوڵاتیانی بەدەست دێنێ بەوەی کە ئەمانە بە کەڵکن و لە بەرژەوەندی کۆمەڵدان.

٦– چاولێکەری و لاساییکردنەوە:

خەڵکی وا راهاتوون ئەو رەفتارانە دووپاتکەنەوە کە باوك و دایك یان مامۆستایان و خەڵکی دیکە لێی فێربوونە، ئەم رەفتارە جۆرە چاولێکەرییە بە تایبەتی کاتێ کە بە هەمان رێگا دووبارە دەبێتەوە و خەڵکی بەم شێوەیەش لاسایی دەکەنەوە.

ب- گوشار و بەرپەرچدانەوە:

ئەمجۆرە کردارە بە رێبازێکی چاك و لەبار دانانرێ، هەرچەندە ئەم وەسفە مانای هەڵە یان خراپێتی ناگەیەنێ، چونکە رێککاریی کۆمەڵایەتی لە بنەڕەتدا پشت بە دوو بنەمای سەرەکی دەبەستێت کە بریتین لە پاداشت و سزا، هەرکاتێ کە رێبازی مەشق و راهاتن لەگەڵ کەسێك سوودی نەبوو، ئەوا کۆمەڵ بە توندی بەرەنگاری دەبێتەوە و لێناگەرێ زەرەر و زیان بە کۆمەڵگە بگەێنێ و ناوبراو قەدەغە بکات و دەستدرێژی بکاتە سەر یاسا و پێشێلی بکەن و هەڕەشە لە ژیانی و لە شکۆمەندی کەسان و ماڵ و سامانیان بکەن بۆ ئەوەی پەلاماری دەزگاکانی کۆمەڵگە و پەیرەو و بەها پیرۆزەکانی نەدەن.

لەمجۆرە رێککارییانەدا کۆمەڵگە هێز و سزا بەکاردەهێنێ بە (رێککاریی دەرەکی) ناودەبرێت گەر هاتوو لەگەڵ رێککاریی ناوەکی بەراورد بکرێت، وەك چۆن ئاماژەمان بۆ کرد بەوەی کە گوشار لە کۆمەڵگە یان لە دەسەڵاتەوە یان لەلایەن هۆز و دەوڵەتەوە دەخرێتە سەر تاکە کەسان لە ترسی سزادان و لە رێ لانادەن.

جۆرەکانی گوشار و بەرپەرچدانەوە:

١– رێبازی توندوتیژی:

لەم جۆرە رێبازەدا سزای جەستەیی بە لێدان و سزای بەندیخانە یاخود سزای لە سێدارەدانی بۆ تاوانبار دەبرێتەوە.

٢- ڕێبازی نا توندوتیژی:

ئـەمجۆرە لێکدابڕانـدنی کۆمەڵایـەتی دەگرێتــەوە و کۆمــەڵ خــۆی لــە کەســی خراپــەکار دادەبــڕێ و سەرزەنـشتی دەکــەن و بــە چــاوێکی ســووك و کەمــەوە سەیری دەکەن، پاداشتی دارایی لێدەبڕن و سزای کارکردنی بەسەر دەسـەپێنن و کرێی پێ نادەن هاریکاری ناکەین.

هۆیەکانی ڕێککاریی کۆمەڵایەتی :

ئەو شێوازانەی کە بە هۆیەوە کۆمەڵگە ڕەفتاری هاووڵاتییـانی بـەپێی یاسـا و بـەها پیرۆزەکــان و بنــچینەکانی ڕەفتــاری ڕەوا دەگــونجێنێ و دەتــوانێ پەیوەنــدی و چــالاکییەکانی کۆمــەڵان و پــەیڕەوەکانی کۆمەڵایــەتی ڕێکبخــات. هۆکارەکــانیش ئەمانەن:

یەکەم: خێزان

خێزان لەم ڕێگەیانەوە ڕۆڵی لە ڕێککاری کۆمەڵایەتیدا هەیە:

١- یەکەم قوتابخانەیە بۆ فێربوون:

یەکـــەم کۆمــــەڵی بەراییـــە، پەیوەندییـــەکانی نێـــوان ئەنـــدامانی خێـــزان پەیوەندییەکی سرووشتی و ئاسابیە نەك دەستکرد، دڵسۆزی و هاوکاری و بڕوا بەیەکتر بوون لە نێوان ئەندامانی باڵی بەسەر پەیوەندییەکان دەپۆشێ، خێزان بە قوتابخانەی یەکەمی پەروەردە و فێرکردن دادەنرێ؛ تیایدا تاکەکەس فێـری بنچینەکانی ڕێککاریی ڕەفتارەکان دەبن و بە دڵێکی فـراوان ئەنـدامانی خێـزان گوێڕایــەڵی بـۆ ئامۆژگـاری و ڕێنماییــەکان دەکــەن، چــونکە ئەمانــە بــە یەکــەم خانەی کۆمەڵایەتی دادەنرێن لە نێو کۆمەڵگە و لێك نزیکن.

٢-فێرکردنی چەمکی ڕێککاری شێواز و هێماکانی:

منداڵ لە خێزانەکەیدا بەهۆی پەروەردەکردن و ڕاهێنان فێری جۆرەکانی ڕێککاریی و بنەماکانی دەبێت و لەم فێربوونەش پشت بە هەردوو بنچینە سەرەکییەکە کە (سزا)و(پاداشت)ە، دەبەستێت.

گەرهاتوو منداڵ کاری چاك و رەفتاری چاك و راست و رەوان ئەنجام بدات، ئەوە دیاری و پاداشتی پێشکەش دەکرێ، ئەگەر هاتوو لەسەر رێوشوێنی خێزان نەڕۆیشت ئەوا دووچاری سزا و لێپرسینەوە دەبێت و هەڕەشە و گوڕەشەی لێ دەکرێت.

٣- فێرکردنی چەمکی بەئەندامبوون لە کۆمەڵگەدا:

مرۆڤ بەبێ ئەوەی ببێ بە یەکێك لە ئەندامانی کۆمەڵگە ئەوا ناتوانێ لە مانای ڕێککاریی بگات و ملکەچی بەهاکانی کۆمەلایەتی و بنچینەکانی رەفتار و یاساکان بێت، لە سەرەتادا مرۆڤ لە نێو خێزانەکەیدا هەست بە ئەندامیەتی خۆی دەکات و دوابەدوای ئەوەش لەوە دەگات کە خێزانەکەی بەشێکی بچووکە لە کۆمەڵگەیەکی گەورە و فراوان و پابەندە بە یاسا و بەهاکانی و هەموان گوێڕایەڵی بۆ بنچینەکانی دەکەن، کەواتە ئەویش ئەندامێکە لەو کۆمەڵگەیە.

٤- مەشق کردن لەسەر بیرۆکەی هاوکاری کردن:

خێزان منداڵەکان فێر دەکات چۆن هەستی هارکاری لەلا دروست بکات و چۆنیش یارمەتی ئەندامانی خێزانەکەی بدات، لە بەڕێوەبردنی باری ژیانیان و کاروباری ناو ماڵی پێ دەسپێرن، ئەوساتە باش لە کاری هاریکاری حاڵی دەبێ، ئەمەشیان بۆ ژیانی کۆمەلایەتی و بۆ کارکردن زۆر گرنگە و یارمەتی دەدات تا باش لە چەمکەکانی ڕێککاریی کۆمەلایەتی بگات و ملکەچی بۆ بکات.

٥- فێرکردنی بیروباوەڕەکان:

مرۆڤ لە ڕێگەی خێزانەوە فێری بیروباوەڕەکانی نێو کۆمەڵگە دەبێت، کە بەبنچینەیەکی گرنگی ڕێککاریی کۆمەڵایەتی دادەنرێت، وەك یاساکان و دادوەریەتی و رەفتار و چۆنیەتی مامەڵەکردن و پەند و خووڕەوشتەکانی ناو کۆمەڵگە.

٦- فێرکردنی بەها و نەریتەکان:

بەها و دابونەریتەکانی کۆمەڵگە بنەڕەتی ڕێککاریی کۆمەڵایەتی دەبێت، خێزان یەکەم دەستەیە کە مرۆڤ فێری ئەم بەها و دابونەریتانە دەکات کە کۆمەڵانی خەڵك پەیڕەوی دەکەن و جێبەجێی دەکەن، نابێ لێی لابدەن.

٧- خێزان پەیوەستی نێوان کەس و کۆمەڵگەیە:

خێزان بەکاری گەیاندنی یاساکان و بیروباوەڕەکانی کۆمەڵ هەڵدەستێ و ڕێنمایی پەیوەستبوون بە کۆمەڵگە لەلایان بەهێز دەکات، ئەرکی (ئەندامانی خێزان) دەگرێتە ئەستۆ و لێپرسراوە بەرامبەر بە راهێنان و فێرکردنیان، خێزان هەڵدەستێ بە ناردنی ئەندامانی بۆ قوتابخانە و ڕێنماییە رەسمی و یاساکان جێبەجێ دەکات و دامودەزگاکانی کۆمەڵایەتی بەسەر دەکاتەوە.

دووەم: دەوڵەت

ڕێکخراوێکی کۆمەڵایەتییە و خاوەنی بەرزترین پلەی دەسەڵاتە کە دەتوانێ دەسەڵات بەسەر هەموو ئەندامانی کۆمەڵگە بسەپێنێ. بنەما سەرەکییەکانی دەوڵەت ئەمانەن:

١- گەل.

٢- خاك.

٣- دەسەلات.

دەوڵەت کەسێکی مەعنەوی یان یاساییە کە بریتییە لە بە یاساییبوونی گەلێك لە گەلان لەسەر خاکێك، بە مانایەکی دیکە دەربڕینێکی یاساییە بۆ بوونی گەلێك لە گەلان لەسەر زەوی کە تایبەتمەندی خۆی و دەسەڵاتێکی تایبەتی هەیە.

دەوڵەت دەسەڵاتداریەتی لە ڕێگای ئەندامەکانییەوە (ئەندامی حکومەت) کە ڕەگەزی هێزە وەکو هێزی دەستوور و یاسا و دەزگاکانی ڕاپەڕاندنەوە جێبەجێ دەکات.

دەوڵەت هۆکارێکی ڕێککارییە:

دەوڵەت بە هۆکارێکی ڕێککاریی دادەنرێت و بەم ڕێگایانەی خوارەوە:

١- دەوڵەت لە سەرانسەری جیهاندا و لە نێو کۆمەڵگەکاندا مافی فشاری هەیە بۆ جێبەجێکردنی یاساکان.

٢- دەوڵەت سەرپەرشتی جێبەجێکردنی یاساکانی لە دامودەزگاکانی پەروەردە و دارایی و تەندروستی و هەموو دەزگاکانی دیکە دەکات.

٣- دەوڵەت یاساکان دادەڕێژێت و هەمواریان دەکات.

٤- دەوڵەت دەتوانێ خێزان وەك هۆکارێکی جێبەجێکردنی ڕێککاریی بەکاربێنێ بۆ ئەم مەبەستە بەجێگەیاندنی ڕێنماییەکان و یاساکانی قوتابخانە و دەزگاکانی دیکە بەکاردێنێ، هەروەها لە کاتی پێویست هێزەکانی پۆلیس دەخاتە کار.

٥- دەوڵەت ئاسایش و ئارامی دەپارێزێ و بەرپەرچی ئەوانە دەداتەوە کە ژیانی هاووڵاتییان و ماڵ و سامانیان و شکۆمەندییان دەخەنە مەترسییەوە.

٦- دەوڵەت پارێزگاری لە شوێنە پیرۆزەکانی کۆمەڵگە و دەزگا و شوێنەوارە ئاینییەکان دەکات.

٧- دەوڵـەت هەنـدێ لـە کەموکورییـەکانی نـاو کۆمەڵگـە پـڕ دەکاتـەوە، وەکـو ڕێکخـستنی کـاری هاتوچۆکردن کـە بـۆ یەکـەم جـار وەك سیـستەمێك بـەکار دەهێنرێت، هەروەها سەبارەت بە سیستەمی ڕێنمایی و بڵاوکردنەوەش.

٨- دەوڵـەت لـەکاتی تـەنگ و چـەڵەمە و بـاری نالـەباری کتـوپڕی وەك لافـاو یـان زەمینلـەرزە و شـەڕ و بڵاوبوونـەوەی نەخۆشـی کوشـندە ئـەوا یاسـای نـوێ و ڕێنمایی نوێ دەردەکات تا خەڵکی بۆ بەرژەوەندی خۆیان کاری پێی بکەن.

سێیەم: ئایین :

ئایین لە گـرنگترین هۆیـەکانی ڕێککاریـە لـە کۆمەڵگـەدا سەرچـاوەی داد و دادوەری یاسـا و کـار و ڕەفتـاری چـاکە و راسـتی و راسـتگۆیی و کـاری راسـتەقینە و خووڕەوشتی چاك دابین دەکات و خـەڵکی لـە دەسـتدرێژی سـەر یـەکتری و مـاڵ و سامانیان دەپارێزێت.. ئایین بە گـرنگترین شـێواز لـە شـێوازەکانی دابینکـاریی نێـو کۆمەڵگەکان دەژمێردرێت، ئایین ڕێنمایی پاداشتی چاك لـە دونیـا و لـە دوارۆژدا بـۆ کاری چاك و راست و ڕەوان دەکات، ئاگاداریەکە سەبارەت بە ڕەفتـاری خراپـە لـەم دونیایە و لە دونیای دیکـەدا بـەوەی کـە سـزا دەبێتـە بەشـی ئـەو کەسـانەی کـاری خراپە ئەنجام دەدەن و هەمیشە هەڕەشە لە خراپـە و خراپـەکاری دەکـات و کـاری راستەقینە پەسەند و پەیڕەو دەکات، هەروەها سزا و پاداشت دەستنیشـان دەکـات ئەمانیش بنچینەی سەرەکی کاری دابینکارییـن.

پیرۆزیەتی ئایین لەوەدایە کە سەرچـاوەکەی خـوای گەورەیـە و هێزێکـی توانـاداری ئەوتۆی ڕێککاریی پێدەبەخشێ و خـەڵکی بـە دڵسۆزییەوە ملکەچـی ڕێنماییـەکانی دەبن تا خوای گەورە لێیان رازی بێت، بەم چەشنەش شێوازەکانی ڕێککاریی لە نێو کۆمەڵگەدا دێتەدی.

چوارەم: ئایدۆلۆژیەت (بیروڕا) :

ئایدۆلۆژییەت وشەیەکی لاتینییە و لە دوو برگە پێکدێت (Ideo) مانای بیر و (Logy) مانای زانست دەگەیەنێت کە واتای هزر و بیر دەگەیەنێ، کۆمەڵان و تاکە کەسەکان هەردەم حەز دەکەن بزانن سرووشتی بوون و ماناکەی چییە و پەردە لەسەر نهێنییەکانی لابدەن و لە مانای ژین بگەن و ئامانجەکانی چاکی ژیان بزانن و چاکترین ڕێگا بۆ وەدیهێنانی ئەم ئامانجانە چین؟ هەروەها دەیانەوێ ڕێبازە باڵاکانی کارتێکردن و هۆی بوونی مرۆڤ بزانن، بەم پێیە هەر کۆمەڵێك بیروبۆچوونی خۆی دەرهەق بە گێتی و گەردوون و بە کۆمەڵ و ڕێبازە چاکەکانی ژیانی کۆمەڵایەتی هەیە ئەمەشیان بە (Ideology) ئایدۆلۆژییەت ناوی دەبەن لە وشەی idea ی واتە بیر وەرگیراوە و شێوازی ئایدۆلۆژی چەندین بیروباوەڕی سیستەمەکانی ژیان و کارتێکردنەکان دەگرێتەوە، کەچی ئایدۆلۆژییەکانی رامیاری بوونەتە بنەڕەت بۆ دامەزراندنی دەوڵەت و یاساکان و فەلسەفەی سیاسی وەك سەرچاوەیەکی یاساکان و ڕێککاریی و ڕەوشتی گشتی کۆمەڵگەکان.

بۆ ئەوەی شێوازی ئایدۆلۆژی ببێتە ڕێبازێکی سەرکەوتووی ڕێککاریی ، پێویستە شێوەی تەواوی هەبێ نەك شێوەیەکی بەشەکی یان دابڕاو، تاکو لایەنەکانی ژیان و دوارۆژ نیشانبدات، بەڵکو دەبێ وێنەی دوارۆژ بە جوانی و ئاسانی بۆ خەڵکی بەدەر بخات و ئەوە بسەلمێنێ کە جێبەجێ دەکرێت.

ئایدۆلۆژیا هۆکارێکی ڕێککارییە :

دەتوانرێ لەم خاڵانەی خوارەوە پوخت بکرێ:

١- کاتێ کە ئایدۆلۆژی دەبێتە بیروباوەڕی رامیاری و سەرچاوەی رژێمی دەوڵەت ئەوا لە ڕێگای ناساندنی پەیڕەوی کۆمەڵایەتی و رامیاری و دەستنیشانکردنی فەلسەفەکەی دەبێتە ڕێبازێکی دابینکاریی.

٢- هۆکارێکە بۆ ئەوەی کۆمەڵ و تاکەکان بە یەک ببەستێتەوە و کاروباریان سەبارەت بە ئەرکەکان و دەسەڵات و جموجۆڵیان لەناو کۆمەڵگەدا رێکدەخات.

٣- لە قۆناغی خەباتگێڕیدا بۆ سەرکەوتنی ئایدۆلۆژی و دامەزراندنی سیستەمێکی نوێ، ئەوا کەسانی لایەنگیر وزۆر لە کەسانی دیکە ملکەچی فەرمانەکانی رابەرانی بزووتنەوەکە دەبن و قوربانی بە گیان خۆیان دەدەن لە پێناوی ئایدۆلۆژیەکە و فەرمانی رابەرانیان بەجێ دێنن.

٤- ئایدۆلۆژییەت یەکگرتنی کۆمەڵگە نوێ دەکاتەوە لە رێگەی نوێکردنەوەی خۆی لە بۆنەکانی نیشتمانییەکاندا.

٥- ئایدۆلۆژیا یارمەتی یەکێتی و یەکگرتنی کۆمەڵایەتی دەدات دەرئەنجامێکە بۆ کۆبوونەوەی خەڵک لە چواردەوری دروشم و راگەیاندنەکانی.

پێنجەم: سەرکردایەتی :

سەرکردایەتی: پێویستییەکی کۆمەڵایەتییە بۆ هەموو کۆمەڵگەیەک و هەموو کۆمەڵێک، چونکە نابێ و ناشێ قەوارەی کۆمەڵگەیەک هەروا بەبێ سەرپەرشتی و رێنمایی بەڕێوەبچێ و کاروباری بەڕێوەببات، جگە لەوەی دادپەروەری دەپارێزی و ماف پاراستن لە ئەستۆ دەگرێت و بەتوندی دژی دوژمنان دەوەستێ.

لەهەمانکاتدا هەر کۆمەڵێك جا گەورە بێ یان بچووك گەر رابەرێکی نەبێ فەرمانیان لەسەر بکات بۆ رێکخستنی ژیانیان ئەوا هەرکەسە یان هەر دەستەیەکی نێو کۆمەڵ بە ئارەزووی خۆی رەفتار دەکات و دەستدرێژی دەکەنە سەر یەکتری و ئاژاوە لەناو کۆمەڵگە بڵاودەبێتەوە و یاسا و رێساکانی کۆمەڵگە پێشێل دەکەن، هەموو کۆمەڵگەکە دەگرێتەوە، بۆیە سەرکردایەتی پێویستییەکی کۆمەڵایەتییە دەبێ هەبێ تا ژیانی کۆمەڵگە رێکبخات و فەرمان بەسەریانا بسەپێنێ، وەکو هۆکارێکی دابینکاریی و رێکخستن.

سەرکردایەتی وەك هۆکارێکی ڕێککاریی :

سەرکردایەتی بەم چەند ڕێگایە دەبێتە شێوازێکی ڕێککاریی:

١- پێشەوایەتی جەماوەر دەکات بۆ بەدیهێنانی ئامانجە نیشتمانیی و نەتەوایەتییەکان.

٢- ئەو ئامانجە دیاریدەکات کە خەڵکی لە پێناویدا هەوڵدەدەن ڕۆڵەکانی کۆمەڵگە و دامودەزگاکانی تێدەکۆشن و چالاکییەکانی ئابووری و کۆمەڵایەتییەکانی کۆمەڵگە چالاك دەکەن.

٣- تواناى هاندانی خەڵك بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکانیان، ئەویش بەهۆی ئەو لێزانین و کاریگەرییەی لەسەر خەڵك هەیەتی، هەروەها بەکارهێنانی ئەو خۆشەویستی و ڕێزەی لای خەڵك هەیەتی.

٤- سەرکرادیەتی تواناى چارەسەرکردنی ناکۆکی و دووبەرەکی نێو خەڵکی هەیە، ئەویش بەهۆی تێگەیشتنی لە کێشەکانی کۆمەڵگە وا لە خەڵکی دەکات کە بە ئاشتیانە مامەڵە لەگەڵ یەکتری بکەن.

٥- ڕەفتاری سەرکردە و هزر و وتەکانیان سەرکردەکان بە درێژایی مێژوو بوونەتە یاسا و ڕەفتاری بنچینەیی کۆمەڵ و زۆر جار دەبێتە ڕێسا و ڕەفتاریان لە ژیانی ڕۆژانەیاندا.

شەشەم : ڕای گشتی :

ڕای گشتی هزرێکە لە ئەنجامی گفتوگۆی هۆشیارانەی نێو کۆمەڵێ خەڵك کە بەرژەوەندییەك بە یەکتریان دەبەستێتەوە لە بارەی کێشەیەکی گشتی کە پێکەوە گفتوگۆ دەکەن.

پاش دروستبوونی ڕای گشتی ئەوا دەبێتە هێزێکی کاریگەر و کەسانی سەر بە کۆمەڵ ناتوانن خۆی لێ لابدەن، هەروەها ڕای گشتی جۆرە ڕەفتار و هەڵوێستێك دەسەپێنێ خەڵکی جێبەجێ دەکەن، ئەمەشیان جۆرێکە لە جۆرەکانی ڕێککاریی.

ڕەگەزەکانی دروستبوونی ڕای گشتی :

بنەماکانی ڕای گشتی بریتین لە :

أ ـ ڕووداوەکان. ب ـ وتاری سەرکردەکان.

ج ـ هۆکاری چاپکراو د ـ هۆیەکانی ڕاگەیاندنی خوێندراو و بیستراو و بینراو.

هـ ـ فێرکردن. و ـ گفتوگۆ تایبەتییەکان و ڕاگۆڕینەوە.

ئاستەکانی ڕای گشتی :

ڕای گشتی سێ ئاستی هەیە:

١- **ڕای گشتی کپکراو:** ئەمەیان هەیە و ڕاناگەیەنرێت وەك چۆن کۆمەڵێك ڕایەکی گشتی هاوبەشیان هەیە، بەڵام دەرینابڕن.

٢- **ڕای گشتی ئاشکرا:** ئەمەیان وەك بیرۆکەیەك وایە بەبێ ئەوەی هیچ شتێك بەدی بێنی وەك ئەوەی تەنها داوای شتێکی دیاریکراو لە کۆمەڵ یان کۆمەڵگە بکات.

٣- **ڕای گشتی کرداری:** ئەو ڕایە بە وەرگرتنی هەڵوێستێکی کرداری کۆتایی دێت بۆ جێبەجێکردنی بیروڕاکەی.

پلەکانی بەهێزی ڕای گشتی :

١- **ڕای گشتی دابەشکراو:** ئەمە ئەمجۆرە ڕایە دەگرێتەوە کە کۆمەڵگە دابەش دەبێت بەسەر دوو بۆچوون، هەریەکەیان ڕایەکی تایبەتی هەیە. لێك جیاوازن.

٢- **ڕای گشتی ئاسایی:** ژمارەیەکی زۆر خەڵك لەسەری ڕێکدەکەون.

٣- **ڕای گشتی ڕاستەقینە:** هەمووان لەسەر یەك بیروڕان و ئەمەش باڵاترین پلەی ڕای گشتییە.

ڕای گشتی وەکو شێوازێکی ڕێککاری:

ئەمەشیان لەم چەند لایەنە سەرەکییانەدا بەدیار دەکەون:

١- ڕای گشتی توانایەکی مەزن هەیە لە کاتی کێشە و تەنگوچەڵەمە و لەکاتی شەڕ یان بڵاوبوونەوەی نەخۆشییەکی کوشندە یان کارەساتێك کە روو دەدات و کاتێ ڕای گشتی هەڵوێستێك دەگرێتە بەر، هەمووان دەبێ پەیرەوی بکەن.

٢- ڕای گشتی دابونەریتێکە بەرە بەرە دروست دەبێت و بە توندی هەڕەشە لە تێکدەرانیان دەکات بۆیە هۆکارێکە بۆ پاراستنی.

٣- ڕای گشتی چاودێری ئەرکەکانی لە دەسەڵات دەکات کە ئەمەیان گەورەترین شێوازی دابینکارییە.

٤- ڕای گشتی هەڵوێستی کەسان بە گوێرەی پێداویستییەکانی گۆڕانکاری کۆمەڵ ڕێکدەخات.

حەوتەم: پڕوپاگەندە (الدعایة):

پڕوپاگەندە چەند هەڵوێستێکی ڕەفتاری دروست دەکات، وادەکات ڕەفتاری خەڵك بەهەندێ ڕێسا و هەڵوێستە دروستکراوەکە پابەند بن.. پڕوپاگەندە لە هەموو کاتێکدا خراپ نییە وەکو باسی دەکرێ، بەڵکو خزمەتێکی چاکی بەرژەوەندی ئابووری وڵات لە دەرەوە و ناوەوە دەکات و خزمەتی وڵات دەکات لە باری نائاساییدا پشتگیری بۆ بەها و دابونەریتەکان بەدی دێنێ، پڕوپاگەندەش لەوانەیە رامیاری یان ئابووری یان هی شەڕ بێ یاخود کۆمەڵایەتی بێ.

پڕوپاگەندە وەك هۆكارێكی ڕێككاریی:

دەتوانرێ بەم خاڵانە ڕوون بكرێتەوە:

١- ڕێنمایی خەڵكی دەكات بۆ پەیڕەوكردنی ڕەفتارێكی دیاریكراو، ڕەفتارێك قەدەغە دەكات.

٢- دەوڵەت پڕوپاگەندە بەكاردێنێ بۆ كاریگەری لەسەر ڕای گشتی لەپێناو بەرژەوەندی گشتیدا بۆ ئەوەی بەرژەوەندی گشتی كۆیان بكاتەوە.

٣- دەوڵەت بەكاری دێنێت بۆ بڵاوكردنەوەی فەلسەفەی رامیاری و كۆمەڵایەتییەكەی .

٤- ئەو دابونەریت و شێواز و ڕەفتارانەی لە كۆمەڵگە هەیە لەخۆ دەگرێت لە ڕێگای پەرتووك و تەلەفزیۆن و ڕۆژنامە بڵاودەكاتەوە.

هەشتەم: هۆكارەكانی دیكەی ڕێككاریی:

هەندێ لە هۆكاری دیكەی دابینكاریی لە كۆمەڵگەدا هەن باسین لێ نەكراوە وەك ڕێگەكانی ڕێگە میللیەكان (چۆنێتی خواردن و خواردنەوە و جلوبەرگ و چۆنێتی سڵاوكردن و دابونەریتی دیكە). ئەم ڕێگە میللیانەش شێوەی نەریتێك بەخۆوە دەبینێ و ئەم نەریتانە زیاتر دیار و ئاشكران و سزای تێدا ئاشكرایە و هەندێ لە هۆز و تیرە ئاینییەكان دوورخستنەوەی كۆمەڵایەتی وەك سزایەك پەیڕەو دەكەن، كەسان لە كۆمەڵگە دەردەكەن و بێبەشیان دەكەن لە مامەڵەكردن و پەیوەندی لەگەڵیاندا قەدەغە دەكەن.

پرسیارەکانی بەشی پێنجەم

پ١/ مەبەست لە ڕێککاریی کۆمەڵایەتی چییە و چەند پێناسەی جیاوازی هەیە؟

پ٢/ گرنگی ڕێککاریی کۆمەڵایەتی چییە؟

پ٣/ چەند ڕێبازێك بۆ مەشق و ڕاهاتن هەن، سرووشتی ڕێبازەکانی دیاربکە؟

پ٤/ کۆمەڵگە پەنا دەباتە بەر چەند ڕێگایەك بۆ مەشق و ڕاهاتن... باسیان بکە؟

پ٥/ بۆچی هەندێ جار کۆمەڵگە پەنا دەباتە بەر گوشار و پەرچدانەوە بۆ ڕێککاریی کۆمەڵایەتی و ڕێبازەکانی ئەم ڕەفتارە دیاری بکە؟

پ٦/ چۆن دەوڵەت وەك شێوازێکی ڕێککاریی کۆمەڵایەتی ڕۆڵی خۆی دەبینێت؟

پ٧/ ڕۆڵی ئایین لە ڕێککاریی کۆمەڵایەتی باس بکە؟

پ٨/ مەبەست لە ئایدۆلۆژی چییە و چۆن وەك شێوازێکی دابینکردنی کۆمەڵگە کاردەکات؟

پ٩/ چۆن سەرکردایەتی دەبێتە شێوازێکی ڕێککاریی کۆمەڵایەتی؟

پ١٠/ ئەمانەی خوارەوە ڕوون بکەرەوە:

١- ئاستەکانی ڕای گشتی.

٢- پلەکانی بە هێزی ڕای گشتی.

٣- ڕۆڵی ڕای گشتی وەك شێوازێکی ڕێککاریی.

پ١١/ چۆن پڕوپاگەندە دەبێتە شێوازێکی ڕێککاریی کۆمەڵایەتی؟ باسی بکە.

بەشی شەشەم

گۆڕانی کۆمەڵایەتی

گۆڕانی کۆمەڵایەتی

دەتوانین **گۆڕانی کۆمەڵایەتی** پێناسە بکەین بەوەی (ئەو گۆڕانە لەخۆوە یان نەخشە بۆ کێشراوەیە کە بەسەر ژێرخان و سەرخانی کۆمەڵگەدا دێت وەك (دەزگاکانی ئابووری و دەزگاکانی بیروباوەڕ و نموونەیی و زانستی) . دەزگاکانی کۆمەڵیش لە شێوەیەکی ساکارەوە بۆ شێوەیەکی ئاڵۆزی تێکچڕاو کە بەپێی خواستەکانی کۆمەڵ و سیستەمی کۆمەڵایەتی و ئامانجەکانی بگونجێت.

پێناسەیەکی دیکەی گۆڕانکاریی کۆمەڵایەتی:(بریتییە لە کودەتایەك (هەڵگەڕانەوەیك) بەسەر بونیادی کۆمەڵگەدا، ئەم کۆمەڵگە لە قۆناغێکی دواکەوتووی شارستانێتییەوە بەرەو قۆناغێکی شارستانێتی پێشکەوتووی بالاتر دەبات.

لە نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەمدا کۆمەڵناسی بایەخی بە لێکۆڵینەوەی گۆڕانکاریی کۆمەڵایەتی داوە. کاتێ (ئۆگست کۆنت و هربرت سبنسر) وچەندانی دیکەش هەڵسان بە شیکردنەوەی هۆیەکانی گۆڕانی کۆمەڵایەتی و دەرئەنجامەکانی لە میانەی رووداوەکانی شۆڕشی رامیاری و پیشەسازییەکانیان دەکۆڵیەوە، ئەو شۆڕشانەی کە لە کیشوەری ئەورووپادا سەریان هەڵداوە بە تایبەتیش شۆڕشە رامیارییەکەی فەڕەنسا و شۆڕشە پیشەسازییەکەی ئینگلتەرا.

ئەم شۆڕشانە بوونە هۆی گۆڕانکارییەکی روون و ئاشکرای رژێمی حوکمڕانیەتی وبیروباوەڕەکانی بیرکردنەوەی گەلان و پەیوەندییەکانی بەرهەمهێنان و ئاستی گوزەران و شێوازی ژیانی کۆمەڵایەتی، بۆیە گرنگ بوو بیردۆزەیەکی تایبەت بە گۆڕانکارییەکانی کۆمەڵایەتی بێتە کایەوە و کاری شیکردنەوەی یاساکانی بزووتنەوەی کۆمەڵگە و رێبازەکەی بگرێتە ئەستۆ و قۆناغەکانی مێژووی شارستانێتی کە کۆمەڵان پێیدا تێدەپەڕێ دەستنیشان بکات، و شێوە و کێشەکانی هەر قۆناغێك لە قۆناغەکانی مێژوو و پەیوەندی بە لایەنی ماددی و گیانی دیاردەکانی گۆڕانکاری کۆمەڵایەتی دیاری بکات.

شێوەکانی گۆڕانی کۆمەڵایەتی :

بابەتی شێوەی گۆڕانکاری کۆمەڵایەتی پەیوەستە بە بابەتی ڕەوت و ئامانجەکانی گۆڕانکارییەکەوە هەیە، گۆڕان بەیەك شێوازی تایبەت ناڕوات هەرچەندە ئامانج و ژینگەکە جیاواز بێت. دەتوانین گۆڕانکاری بەم شێوەیەی خوارەوە پۆلین بکەین:

١- گۆڕانی کۆمەڵایەتی بازنەیی:

بیرۆکەی گۆڕانی کۆمەڵایەتی بازنەیی کۆمەڵێك وەرگیراو لەخۆدەگرێ، وای بۆ دەچێ کە دیاردەکانی کۆمەڵایەتی هەر جۆر و شێوەیەکی هەبێ، ماوە نا ماوە دووبارە دەبێتەوە و دووبارەبوونەوەکەش پشت بەو بارە بابەتییەی و خۆیەتییەی کە کۆمەڵگەکان پێی تێپەڕدەبن دەبەستێ.

جاری وا هەیە کۆمەڵگەکان بە ماوەیەکی وەستان و دواکەوتن تێدەپەڕێ و ئینجا بەرەو پەرەسەندن و بوژاندنەوە و گەشەپێدان دەڕوات. دواتر ئەو ماوەیە بەردەوام نابێ و سەرلەنوێ دووچاری دواکەوتن و ئاژاوە و ناسەقامگیری دەبنەوە.

ئەم بیردۆزە سەرەتا لای گریکییەکان سەریهەڵداوە و شارستانی خۆیان بە شارستانێتییەکی بێ هاوتا و نایاب دادەنا کە جیاوازی لەگەڵ هەموو شارستانیەتەکانی دیکە هەبوو کە گەیشتبووە ئەوپەڕی پێگەیشتن.
فەیلەسووفانی ئەغریقی لەو باوەڕدا بوون کە کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی دەگۆڕێت، بەڵام گۆڕانکاری کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی بەرەو دابڕان و هەڵوەشانەوە و لێکترازان دەبات، پاش ئەوەی بە چوار قۆناغ تێدەپەڕن بەوەی کە کۆمەڵگەکان لە چەرخی زێڕینەوە بەرەو چەرخی زیوین دەچن، دوایش دەچنە نێو چەرخی مسییەوە تا ئەنجام خۆیان لە چەرخی ئاسنین دەبیننەوە.

ئەم بیردۆزە جەخت لەسەر بیرۆکەی بەیەکچوواندنی بوونەوەری کۆمەڵایەتی لەگەڵ بوونەوەری ئاژەڵی دەکات لە لایەنی چۆنیەتی پەیدابوون و پێگەیشتن وەك چۆن مرۆڤ لە دایك دەبێت و گەورە بوون و پاشان پیربوون... ئەوا کۆمەڵگەیش هەروا بەهەمان قۆناغەکانی ژیانی مرۆڤ تێدەپەڕێت، بەم پێوانەیە باوەڕێك دروست دەبێت بەوەی کۆمەڵگە دەکات کە بەهێڵێکی بازنەییدا دەڕوات.

٢- گۆڕانکاریی ئاسۆیی یان درێژی:

ئەم بیردۆزە لەو بڕوایە دایە کە هەموو دیاردەکان و کردەوە و پێڕەوەکانی کۆمەڵگە بە بەردەوامی دەگۆڕێن و گۆڕانکارییەکەش بەرەو ئامانج و خواستێکی دیاریکراو دەبێت و ڕووداوەکانی رابردووش تیایدا دووبارە نابێتەوە، بەڵکو کۆمەڵگە بەرەو قۆناغێکی باڵاو پێشکەوتووی بەرزتر و کاریگەر و توانادار دەچێت و ئاواتەکانی مرۆڤ و کۆمەڵگە وەدەست دێنێ.

ئەم بیردۆزە لە سەدەی نۆزدەهەمدا سەریهەڵداوە و دەیویست ئاراستەکانی گۆڕانکاریی کۆمەڵایەتی دیاری بکات، بڕوای وابوو کە ئاراستەیەکی پێشکەوتوو لە هەموو بارودۆخێکدا هەنگاو دەنێت، هەروەها دەزگا و ڕێکخراوە کۆمەڵایەتییەکان کە بونیادی کۆمەڵایەتییان پێکهێناوە بە شێوەیەکی ساکارەوە دەستپێدەکات و پاشان گەشە دەسێنێ و ئاڵۆز و ورد دەبێت و بنەما گشتییەکانی بۆ ڕوونکردنەوەی تایبەتی دابەش دەبێ، بیردۆزە هەیە لەو بڕوایەدایە کە پەیوەندییەکانی کۆمەڵایەتیش بە زنجیرە قۆناغێك تێدەپەڕێت و ئەوە دووپات دەکاتەوە کە هەموو دیاردەکانی کۆمەڵایەتی ئەم زنجیرەیە پەیڕەو دەکات لە گۆڕانکارییەکانیدا.

٣– گۆڕانی بڵاوبوونەوەی شارستانێتی:

بڵاوبوونەوە بریتییە لە گواستنەوەی پێکهاتەکانی شارستانیەتی لە نیشتمانی رەسەنەوە بۆ کۆمەڵگەکانی دیکە، کە بەشێوەیەك لە شێوەکان دایدەرێژێت و کاریگەری کۆمەڵایەتی لە شێوەکان باوەشی پێوەدەگرن بە شێوەیەکی کۆمەڵایەتی و شارستانێتی و تەکنەلۆژیای لەسەر دروست دەکات.

بڵاوبوونەوە بنچینەی بنەڕەتییە لە گۆڕانکاری شارستانێتی لە هەموو کۆمەڵگەکاندا، بڵاوبوونەوە رۆلێکی گەورەی بەسەر خێرایی گۆڕانی کۆمەڵگەکان هەیە. گەر کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی کۆن بە شێوەیەکی تەواو دابڕاو لە یەکتری ژیا بان، ئەوا هەرگیز نەیاندەتوانی بیر و زانیاری و داهێنان ئاڵوگۆڕ بکەن، ئەوا هەر لە ئاستێکی دواکەوتووی کۆمەڵایەتی و زانیاری و ماددی دەمانەوە.

هەندێ لە زانایان ئەوە دووپات دەکەنەوە کە تەنها یەك شارستانیەتی رەسەن هەبووە و بە درێژایی کات بۆتە سەرچاوەی شارستانێتی کۆمەڵگەکانی دی، شارستانێتی دۆڵی رافیدەین سەرچاوەی شارستانێتیی بووە و بۆ گەلانی دیکە گواستراوەتەوە و بۆتە هۆی دروستبوونی شارستانیەتی هاوشێوەی دۆڵی رافیدەین یان لەوان پێشکەوتووتر.

هەروەها ئەو زانایانە دەڵێن کۆمەڵگەکانی کۆنی کشتوکاڵی کە دەکەوێتە دەرەوەی ناوچەی رۆژهەڵاتی کۆن، هەمان تایبەتمەندی شارستانیەتی دۆڵی رافیدەینی هەبووە لەسەردەمی حامۆڕابیدا هەمان شێوازی شارستانێیەتی لە رێگەی بڵاوبوونەوەی شارستانیەتیەوە بۆ سەرانسەری جیهان گواستراوەتەوە.

٤- گۆڕانی کۆمەڵایەتی پەرەسەندوو:

سەدەی نۆدەهەم پاش سەرهەڵدانی کتێبەکەی داروین لەژێر ناوی (رەچەڵەکی چەشنەکان) واباو بوو کە گۆڕانی کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی دەکەوێتە ژێر یاسای گەشەسەندن، ئەو یاسایە وا لە بزووتنەوەی گۆڕانکاری دەکات بە چەند قۆناغێکی گەشەسەندنی یەك بەدوای یەکی جیاوازی پلەداری یەك بەدوایەکی ئاڵۆز تێبپەڕێ، لە ساکارەوە بەرەو ئاڵۆزی لە نزمییەوە بۆ لوتکە ئەم رەوتە لە سەدەی نۆزدەهەمدا ناونرا بە ئاراستەی یەك گەشەسەندی درێژەدار. واتا پابەندبوون بەمە ئەوە دەگەیەنێ کە قۆناغەکانی گەشەسەندن بە هەمان شێوەیە لە بارەی ژمارە و دووبارەبییەك لە مێژووی گەشەسەندن لە هەموو نەتەوە و کۆمەڵێك.

زانای فەرەنسایی سانت سیمۆن بڕوای وایە ئەو قۆناغانەی کە مێژووی مرۆڤایەتی پێیدا تێدەپەڕێ، سێ قۆناغی هۆشمەندییە: قۆناغی هەڵسەنگاندن و نیمچە هەڵسەنگاندن و قۆناغی بابەتییە.

ئۆگست کۆنت بە بیروباوەڕەکانی سانت سیمۆن کاریگەر بووە ، ئەویش وای بۆ چووە گەشەسەندن بە سێ قۆناغ تێدەپەڕێ: قۆناغی ئایینی لاهوتی و قۆناغی فەلسەفیی و دوا قۆناغیش قۆناغی زانستی واقیعییەت. کۆنت ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە **قۆناغی یەکەم** دەکەوێتە بەر کاریگەری هێزی لاشەیی چەسپاو و بێگیانەکان. **قۆناغی دووەم** قۆناغێکی گۆڕانی بیری ئاشکرا و روون ناسراوە، واتە پاش ئەوەی مرۆڤ باوەڕی بەهێزی بێگیان هەبوو، ئینجا رووی کردۆتە هێزە زیندووەکان و ئەو بیرو باوەڕانەی کە ناوەڕۆکی شتەکان و هێزیان لێك دەداتەوە. **قۆناغی سێیەم** بە قۆناغێکی بیرکردنەوەی زانیاری بە ژیربێژی (منطقي) هاوسەنگە، هەروەها کۆنت وای بۆ دەچوو کە هەر گۆڕانکارییەك لە بەشێك لە بەشەکانی کۆمەڵگە روویدات، ئەوا پێویستە بەشەکانی دیکەش

دەكەونە بەر كاریگەرییەوە، كەواتە لەوێڕاو لە هەموو كۆمەڵاندا پەیوەندی لە نێوان بارودۆخی مادی و ڕەوشتی و ڕامیاری هەموو كۆمەڵگەكان هەیە، بە تایبەتی كاتێ ئەم كۆمەڵگانە بە هەمان قۆناغەكانی مێژووی شارستانێتی تێپەڕن، هەروەها سیستەمی كۆمەڵایەتی كۆمەڵگەكانی سەرەتای هاوچەرخ لە سیستەمی كۆمەڵگەی هاوچەرخ دەچێت.

٥- گۆڕانی كۆمەڵایەتی نەخشەدار:

گۆڕانكاری نەخشە بۆ كێشراوە بریتییە لەو جۆرە گۆڕانەی كە لەگەڵ بنەمای دەستێوەردانی دەوڵەتە بۆ ڕێكخستنی نەخشەدانانی كاروباری كۆمەڵگە، ئەوەش لەگەڵ بەرژەوەندی گشتی بگونجێت. كۆمەڵگە لە ڕێگەی دەوڵەتەوە پێویستە ئامانج و بەرنامە و پرۆژەی ئابووری و ڕامیاری و كۆمەڵایەتی بۆ كۆمەڵ دابین بكات، تا گەشەسەندنی داواكراو بەدی بهێنێ، بەڵام ناتوانێ كۆمەڵگە ئامانجەكانی بەدی بهێنێ بەبێ پەیڕەوكردنی ڕێگا و شێوازی ڕاپەڕاندن كەلە ڕێگەیەوە دەتوانێ ئامانج و مەبەستەكانی بەدەست بێنێ، وا دەكات لە شێوازێكەوە بۆ شێوازێكی دیكە بگۆڕێت كە بە ئاستێكی باڵاترەوە دەگۆڕێت و پلە و پایە بەرزتر دەبێت.

ئەمجۆرە گۆڕانكارییە نەخشە بۆ كێشراوە لە هەموو كۆمەڵگەكاندا ڕوودەدات و جۆری سیستەمەكەی هەرچۆنێك بێت، ئەوە لە كۆمەڵگەكانی سەرمایەدار و سۆشیالیستییەكان هەیە بەم گۆڕانكارییە تێدەپەڕێت و هەرچەندە ئەمەی دوایی لە گەشەسەندنی گۆڕانكاری زیاتر پشت بە نەخشەكێشانی ناوەندی دەبەستێت لە كۆمەڵگە سەرمایەداریدا دەوڵەتانی سۆسیالیستی نەخشە بۆ هەموو كەرتەكانی كۆمەڵگە دەكێشێت و سەرپەرشتی دەكات و بە شێوەیەكی ڕاستەوخۆ دەست لە كاروباری كەسان وەردەدات و سەرپەرشتی بەرنامە و

ڕێکخستنی دەکات، کەچی دەوڵەتانی سەرمایەدار دەستکاری تەنها لە کێشە گرنگ و ترسناکەکان دەکات و نەخشە و پلانیان بۆ دەکێشێت و سەرپەرشتی جێبەجێکردنی دەکات، ئەگینا بەهیچ شێوەیەك دەست وەرناداتە کاروباری کەسان و تێکەڵاوی نەخشەکانیان نابێت و بە سەربەستی کاردەکەن و کاروباری مادی و نامادی بەخۆیان بەڕێوە دەبەن.

یەکەمین کەس کە ئەمجۆرە گۆڕانکارییەی دەستنیشان کردووە، کۆمەڵناسی (فرانك وورد) بووە لە کۆتایی سەدەی نۆزدەهەم و سەرەتایی سەدەی بیستەم ناوبانگی دەرکردووە و ئاماژەی بۆ ئەوە کرد کە ڕاست نییە بڵێین گۆڕانکاریی کۆمەڵایەتی شتێکی کتوپڕە و لە خۆیەوە ڕوودەدات و ناتوانرێ دەستی بەسەردا بگیرێ، یان دەستنیشان بکرێت، بەڵکو گۆڕانکاریی کۆمەڵایەتی دەتوانرێ پێشوەخت نەخشە بۆ پێشبینی و پیشەکی کار و کاردانەوە و ئاکامەکانی بکرێت و دەتوانرێ دەست بەسەر ڕەوتی بگیرێت و ئەو ڕێگە و شێوازانە دیاری بکرێ کە بەرنامە و ئامانجەکانی بەدی دێنێت.

هۆکارەکانی گۆڕانی کۆمەڵایەتی :

دیاردەی گۆڕانکاریی کۆمەڵایەتی لە گشت کۆمەڵگەکاندا هەیە ئەم دیاردەیەش چەند هۆکارێکی بابەتیی هەیە دەتوانرێ بۆ سێ جۆر پۆلێن بکرێت:

١- هۆکارە سروشتییەکان :

مرۆڤ لە هەر شوێنێکدا بژی هەوڵدەدات خۆی لەگەڵ ژینگە و سرووشتدا بگوجێنێت، زەوی بکێڵێت و جۆگە دروست بکات و کشتوکاڵ بچێنێت، لە چاندنیش هەر چوار وەرزی ساڵ ڕەچاو بکات و بە دوای کانەکانی نێو زەوی بگەڕێت، ئەمانە هەمووی گۆڕانکارییە مرۆڤ خۆی دروستی دەکات لەم

گۆڕانکارییانەدا مرۆڤ دەبێ زنجیرە پەیوەندییەکی مرۆڤایەتی و هاریکاری بە کەسانی دیکەوە ببەستێ و مرۆڤ بەردەوام گۆڕانکاری بە خۆوە دەبینێ، چونکە کۆمەڵان ئاوات و ئامانجی تازە بۆ جێبەجێکردنی رەچاو دەکەن.

بەڵام جاری وا هەیە سرووشت گۆڕانی بەسەردا دێت و بە پێچەوانەی خواستەوە دەبێت و بای توندوتیژ هەڵدەکات یان لافاو و زەمینلەرزە روودەدات و باری ژیان و هێمی مرۆڤ لەق دەکات وایلێدەکات کاری زیاتر وەك کاردانەوەیەك بە رووی ئەم کارەساتانەوە بکات.

هەندێ جار مرۆڤ کەمتەرخەمی لە چاندنی زەویوزاری دەکات و زەوییەکە بە پیت نابێت و ناچار بەجێی دەهێڵێی و بەرەو زەویوزارێکی دیکە دەروات، بەمەش جۆری کار و شێوازەکانی بەرووبووم دەگۆڕێت و ئەمجۆرە گۆڕانکارییە لە کۆمەڵگەدا دەنگ دەداتەوە.

٢- هۆکاری پیشەسازی و تەکنەلۆژی:

شۆڕشی پیشەسازی شۆڕشێکی کۆمەڵایەتیی گەورەی بەرپاکرد و رژێمی دەسەڵاتدار و پرۆگرامەکانی خوێندن و باری ئابووری و قەوارەی خێزانی گرتەوە و بووە هۆی پەیدابوونی سەندیکای کرێکاران و هی ئەندازیاران و...تاد. هەروەها بووە هۆی لەناوچوونی کۆمەڵانی بچووك و کۆمەڵی سەرەتایی.

بەردەوام پیشەسازی پێشدەکەوێ و گەیشتە رادەیەك تەقینەوەی ئەتۆمی ئەنجام بدرێت و لە ئاسمان بکۆڵنەوە و بگەنە سەر مانگ.

بۆ نموونە تەلەفزیۆن و سەتەلایت دەنگوباسی سەرانسەری جیهان بۆ خێزان دابیندەکات و جیهانی وەك گوندێکی بچووك لێکردووە و دەتوانرێ بە یەك چرکە رووداوەکانی جیهان بزانرێ و بڵاوبێتەوە. ئۆتۆمبیل و فرۆکە کۆمەڵانی دابڕاوی بە یەك گەیاندن بە کۆمەڵانی دیکەشی بەستنەوە، جگە لەوەی کە مۆبایلیش

پەیوەندییەکانی ئاسانتر کرد، رادەی بەرووبووم زیادی کرد و باری گوزەران بەرەو چاکتر چوو.

شارەکان تا دەهاتن گەورەتر بوون و کۆچ بەرەو شارەکان زیاتر دەکرا و هەر دیاردەیەك لەم دیاردانە کاردانەوەی بۆ سەر پەیوەندییەکانی کۆمەڵایەتییەوە هەبووە کە بنەمای کۆمەڵایەتی لێ پێکهاتووە، ئەم پەیوەندییانەش لە ئاستێك بۆ ئاستێکی دیکە گەشەیان سەندووە و گۆڕاوون.

٢- هۆکارە کۆمەڵایەتییەکان :

ئەم هۆیانە پەیوەندییان بە گۆڕانکارییەکانی بنەما و پێکهاتەکانی کۆمەڵگە هەیە و کۆمەڵگە هەروەکو چۆن کۆمەڵناسی باسی دەکەن لە چەند دەزگایەکی سەرەکی پێکهاتووە و هەریەکە فەرمان و ئەرکی دیاریکراوی خۆی هەیە وەك دەزگاکانی رامیاری و ئابووری و ئایینی پەروەردەیی و سەربازی، ئەم دەزگایانە پەیوەندییان بەیەکترییەوە هەیە و تەواوکەری یەکترین و هەر گۆڕانکارییەك لەهەر یەکێکیان روویدات، ئەوا کاردەکاتە سەر دەزگاکانی دیکە، بەمەش پێکهاتەی کۆمەڵایەتی لە شێوەیەکەوە بۆ شێوەیەکی دیکە دەگۆڕێت، گەر بێتو دەزگاکانی ئابووری پشتبەستوو بە پیشەی کشتوکاڵ و چاندن بگۆڕێ بە پیشەسازی و بازرگانییەتی و شێوازەکانی بەرهەمهێنان لە شێوازی دواکەوتووی پەککەوتوو بۆ شێوازی پێشکەوتووی دینامیکی، ئەم گۆڕانکارییەش کاری لە رژێمی خێزان و پەروەردە و سیستەمەکانی دیکەی کۆمەڵایەتی کردووە خێزانی زۆر ئەندام بۆ خێزانی بچووك و کەمئەندام گۆڕاوە.

ئەنجامەکانی گۆڕانی کۆمەڵایەتی:

ئەو گۆڕانکارییانەی کە بەسەر کۆمەڵگەدا دێن کاردانەوەی کۆمەڵایەتی و ئابووری بەسەر تاکەکەس و دەستە و کۆمەڵگەکان دەبێت، دەتوانین ئەنجامەکانی گۆڕانکاریی کۆمەڵایەتی بەم چەند خاڵانە دەستنیشان بکەین:

١- گۆڕینی پیشەی کۆمەڵگە لە پیشەی شوانییەتی یان کشتوکاڵی و چاندن بۆ پیشەی بازرگانییەتی یان پیشەسازی.

٢- بەرزبوونەوەی ئاستی گوزەرانی تاکە کەسان و کۆمەڵ بەتایبەتی پاش گۆڕانی کۆمەڵگە لە کشتوکاڵییەوە بۆ پیشەسازی . بەرزبوونەوەی ئاستی گوزەران دەبێتە هۆی زیادبوونی بەروبووم توانا‌داری تاکەکەسان بۆ کڕین، ئەوەش لە ئەنجامی داهاتی تاکەکەسان و بەرزبوونەوەی نرخی و بەهای شتەکان دێتەدی.

٣- تایبەتمەندی و دابەشکردنی کار سەرهەڵدەدات، ئەم ڕێبازە دەبێتە مایەی زیاد بوونی بەروبووم و باشی جۆرەکەی و بەسەر چەند لقێکی بەرهەمداری و کارگوزاری نێو کۆمەڵگە.

٤- بەکارهێنانی دەزگا و ئامێری تەکنەلۆژیا لە کاری بەرهەمهێنانی و کارگێڕیەتی گشتییدا، هەرچەند ئەم ئامێرانە پێویستیان بە مەشق و ڕاهێنانی زانیاری و تەکنەلۆژیا هەیە.

٤- بەها و ڕەفتارەکانی کۆمەڵایەتی لە بەهایەکی خۆیەتی و هەڵچوون و کەسایەتییەوە بۆ بەهای بابەتی و ژیرایەتی و کۆمەڵایەتی دەگۆڕێت.

٥- خێزان لە قەوارەیەکی گەورە و ئەندامان زۆرەوە بۆ خێزانێکی ناوەکی قەبارە بچووک دەگۆڕێت، شێوازی هاوسەرگیری لە فرە ژنی بۆ تاکە ژنی دەگۆڕێت، جگە لەوەش دەبێتە هۆی لاوازبوونی پەیوەندییەکانی خزمایەتی و دۆستایەتی.

٦- بەهۆی ئاڵۆزیەتی و بەشبەشبوونی کۆمەڵ و زۆری گوشار و فشاری سەر تاکەکەس کێشەکانی کۆمەڵایەتی تەشەنە دەکات و پاشماوەکەی بەسەر کەس و کۆمەڵگە دیار دەبێت.

٧- خێرایی گۆڕانی باری ماددی و سستی گۆڕانکارییەکانی نموونەیی دابونەریتە کۆمەڵایەتییەکان دەبێتە مایەی سستی هەنگاوەکانی شارستانێتی، ئەمەشیان هۆی سەرەکی کێشەکانی ئەو کۆمەڵگایانەن کە دووچاری گۆڕانکاری دەبنەوە.

٨- گۆڕانی سیستەمی رامیاری لە رژێمی دەسەڵاتداریەتی تاکڕەوی کە لەسەر ستەمکاری توندڕەوی و خۆپەرستی دامەزرابوو، بۆ رژێمێکی دیموکراتی باوەڕی بە دادوەری کۆمەڵایەتی و سەربەستی و یەکسانی هەبێ.

٩- ئازادبوونی ئافرەت شکاندانی کۆت و بەندە کۆمەڵایەتییانەی کە بەسەریاندا سەپێنرا بوو، هەروەها یەکسانبوونیشیان لەگەڵ پیاواندا لە بارەی ماف و ئەرکە کۆمەڵایەتییەکاندا و بەشداریکردنیان لە بوارە جۆربەجۆرەکانی ژیان شان بە شانی پیاوان.

تیۆرەکانی گۆڕانی کۆمەڵایەتی:

گرنگترین بیردۆزەکانی گۆڕانکاری کۆمەڵایەتی ئەمانەن:

١- تیۆری گۆڕانی کۆمەڵایەتی لەلایەن فارابییەوە.

٢- تیۆری گۆڕانی کۆمەڵایەتی لەلایەن ئیبن خەلدوون.

٣- تیۆری گۆڕانی کۆمەڵایەتی لەلایەن ئەمیل دۆرکهایم.

٤- تیۆری گۆڕانی کۆمەڵایەتی لەلایەن ئۆگبرن.

واتە لە خوارەوەش بە درێژی لەم بیردۆزانە دەکۆڵینەوە:

١- تیۆری گۆڕانی کۆمەڵایەتی لەلایەن فارابییەوە:

گـۆڕانی کۆمەڵایـەتی لای فـارابی (شـتێکی مـسۆگەرە و بەبەردەوامیـەتی و کاریگەری) ناسراون، وای بۆ دەچێ کە کۆمەڵگەکان لـە کۆمەڵگـەی ناتـەواوە بـۆ کۆمەڵگـەی تـەواو دەگـۆڕێن و کۆمەڵگـە تـەواوەکان لـە کۆمەڵگـەی بـچووکەوە دەگۆڕێن بۆ کۆمەڵگەی مامناوەند و ئینجا بۆ کۆمەڵگەی گەورە دەگۆڕێن.

کۆمەڵگەی بچووکیش بریتیین لە کۆبوونەوەی خەڵکی شار کە بەشێکن لە نەتـەوە و دەکەونە ژێر دەسەڵاتی سەرۆکێك، کۆمەڵگەکانی مامناوەندیش بریتیین لە کۆی نەتـەوە لـە بەشـێکی ئـاوەدان لـەژێر سـایەی حکوومـەتێکی سـەربەخۆدا تیایـدا دەسەڵات دەگێڕێـت و کۆمەڵگـەکانی گـەورەش کـۆی جیهانـە بـە گـشتی لـە یـەك دەوڵەتدا و لەژێر دەسەڵاتداریەتی یەك حکوومەتدایە.

کۆمەڵگە ناتەواوەکان لە کۆمەڵگەی خێزانەوە دەگـۆڕێن بـۆ کۆمەڵگـەی گـەڕەك و پاشـان بـۆ کۆمەڵگـەی لادێ. کۆمەڵگـەی خێـزان بریتییـە لـە کۆبوونـەوەی ئەندامەکانی خێزان لە یەك ماڵ و کۆمەڵگەی گەڕەکیش کۆی چەند خێزانێکە لـە یـەك شـوێندا، کۆمەڵگـەی لادێـش کۆبوونـەوەی چـەند گەڕەکێکـە لـە سـنووری گوندێکی دیاریکراودا. هەروەکو فارابی پێی وایـە کۆمەڵگـەی ناتـەواو بـە درێـژایی مێژوو دەبنە کۆمەڵگەیەکی تەواو هۆی گۆڕانکارییەکەش.

٢- تیۆری گۆڕانی کۆمەڵایەتی لای ئیبن خەلدوون:

ئیبن خەلدوون ناودارترین زانای کۆمەڵناسیە کـە گـۆڕان بـە کـارێکی (حـەتمی) کۆمەڵگە دادەنێت، لە ئاستێکەوە بۆ ئاستێکی دیکە، بە لای ئەو کۆمەڵگەی بـە بوونەوەرێکی زیندوو دەچوێنێ، چونکە لە دایك دەبێ و گەشەدەکات و گـەورە دەبێ و دوایی بێهێز دەبێت و دەمرێت، وای بـۆ دەچـێ کـە کۆمەڵگـە بـە سـێ قۆناغ گۆڕانکار سەرەکی تێدەپەڕێت:

١- قۆناغی کۆچەریی.

٢- قۆناغی لادێیی.

٣- قۆناغی شارنشینی.

ئیبن خەلدوون بڕوای وابوو هۆکاری بزووتنەوەی کۆمەڵگە و ڕاگواستنی لە قۆناغێکەوە بۆ قۆناغێکی دیکە بۆ لاوازیەتی هاریکاری نێوان ئەندامانی و نەبوونی خۆشی و دڵنیایی لە چوارچێوەیەکدا خەڵکی ناتوانن بەرگری لە بوونی خۆیان بکەن، لەم بارەدا کۆمەڵگە دووچاری دوژمنکاری و داگیرکردن دەبێتەوە و کۆمەڵگە لە شێوەیەکەوە بۆ شێوەیەکی دیکە دەگۆڕێت و ئەو کۆمەڵگەیەی ئەو حالەتەی بەسەردا دێت بریتییە لە کۆمەڵگەی شارنشینی ئەو کۆمەڵگەیە کە بەردەوام لە ناکۆکییدایە لەگەڵ کۆمەڵگەکانی کۆچەکرانی دەوروبەری.. کەواتە لاوازیەتی هاریکاری و ناتەبایی نێوان شارنشینی و کۆچکەران زیاتر دەکات، ئەمەشیان لەلای ئیبن خەلدوون بنچینەی گۆڕانکاریی کۆمەڵایەتییە.

ئیبن خەلدوون لەو بڕوایە دایە کۆمەڵگە لە شێوەیەك بۆ شێوەیەکی دەگۆڕێت و بە قۆناغەکانی شارستانیەتی جیاواز تێدەپەڕێت، هەروەکو چۆن زیندەوەری گیانلەبەر لە ژیانیدا پێی تێدەپەڕێت و کۆمەڵگە وەکو منداڵ لە دایك دەبێ و گەشە دەکات و بەهێز دەبێ و دوابەدوای ئەوەوە لەناو دەچێت و ئەم گۆڕانکارییەش کارێکی سرووشتی و پێویستە رووبدات و ناتوانرێ قەدەغە بکرێت و بەبەردەوام گۆڕان یاسایەکی مێژوویی دادەنرێت و کۆمەڵگە بە پێیەوە بە سێ قۆناغ تێدەپەڕی:

١- ماوەی نەشونما و پێگەیاندن.

٢- ماوەی پێگەیشتن و تەواوبوون.

٣- ماوەی پیرییەتی و لەناوچوون.

گۆڕانکاری بەپێی بیروبۆچوونی ئیبن خەلدوون گۆڕانێکی بازنەییە و بە هێڵێکی ڕاستدا و ئاسۆییدا تێناپەڕێت، بەڵکو بەشێوەیەکی بازنەیی دەسوڕێتەوە. هەروەها وای دەبینێ کە قۆناغی یەکەم قۆناغی کۆچەرییە و ئەمان جێنشین دەبن و دەبن بە کۆمەڵگەی شارستانیەتی و ئەمەی دوای لەبەر دوویەرەکی و ناکۆکی لەگەڵ کۆچەران لێکهەڵدەوەشێتەوە و لەناو دەچێت.

٢- تیۆری گۆڕانی کۆمەڵایەتی لای ئەمیل دۆرکهایم:

ئەم بیردۆزە کۆمەڵگەکان دەکات بە دوو بەشی سەرەکی کۆمەڵگەی میکانیکی و کۆمەڵگەی ئەندامیەتییە. مەبەست لە کۆمەڵگەی میکانیکی کۆمەڵگەی ساکارە و ڕژێمی کار تیایدا دابەش ناکرێت و تایبەتمەندی لە کاردا تیایدا نییە، کەچی کۆمەڵگەی ئەندامیەتی کۆمەڵگەیەکی ئاڵۆزی تایبەتمەندە و کار تیایدا دابەش دەکرێت.

دۆرکهایم بەپێی سرووشتی وابەستەی کۆمەڵایەتی داسەپاو کۆمەڵگەکان دەکات بە دوو بەشەوە (وابەستەی میکانیکی و وابەستەی ئەندامیەتی) بەشێکیان تایبەتمەند و ئاڵۆزە و ئەوی دیکە کۆمەڵگەیەکی ناتایبەتمەندی ساکارە. کۆمەڵگە لە کۆمەڵگەی میکانیکییەوە دەگۆڕێت بۆ کۆمەڵگەی ئەندامیەتی. **دۆرکهایم دەڵێت:** کە کۆمەڵی ساکار بە دەستەیەك دەست دەستپێدەکات و دەبێ بە عەشیرەتێك دوابەدوا دەبێت بە هۆز و ئەمان هەموویان کۆمەڵگەی ساکارن و پشت بە دابەشکردنی کارو تایبەتمەندی نابەستن.

کۆمەڵگەکانی ئاڵۆز و تایبەتمەند کۆمەڵگەی فراوان و ئاڵۆزن و پشت بە دابەشکردنی کار دەبەستن و نموونەی ئەمجۆرە کۆمەڵانە خۆی لە کۆمەڵگەی شارەکانی یۆنان و ڕۆمان و ئیمپراتۆریەتە کۆنەکان دەنوێنێت.

دۆرکهایم هۆی گۆڕانی کۆمەڵگەی دینامیکی بۆ کۆمەڵگەی ئەندامییەتی بۆ ئەوە دەگێڕێتەوە و دەڵێت: بەرامبەر بە زۆربوونی ژمارەی دانیشتوان لە چاو رووبەری زەوی و بڕی دەرامەتی داهاتەکانی سرووشتی هەمان زێدبی بەخۆوە نابینێ، ئەمەش دەبێتە هۆی کەمی شتوومەك خزمەتگوزاری بەرامبەر بە داخوازی زۆر لەسەر شتەکان، ئەمەش وا لە دانیشتوان دەکات کە روو لە سیستەمی تایبەتمەندی و دابەشکردنی کار بکەن، لە ئەنجامدا جۆری بەروبووم و ئاستی گوزەرانی خەڵکی چاك دەبێت، بەڵام هەرکاتێك کۆمەڵگە لە کۆمەڵگەیەکی **ناتایبەتمەندەوە بگۆڕێت بۆ کۆمەڵگەیەکی تایبەتمند لە کارکرد ئەوا ئەوکاتە وابەستەی کۆمەڵایەتی تێیدا لە وا بەستەی میکانیکیەوە دەگۆڕێت بۆ شێوازی وا بەستەی ئەندامیەتی.**

٤- تیۆری گۆڕانی کۆمەڵایەتی لای ئۆگبێرن:

بیروڕای ئۆگبڕێن سەبارەت بە گۆڕانکاری کۆمەڵایەتی خۆی لە بیروباوەڕی دواکەتن و سستی شارستانیەتی دەنوێنێ کە لە ساڵی ١٩٢٢دا دەربڕیبوو، **ئۆگبێرن** دەڵێت: ئەو گۆڕانکارییانەی کە بەسەر شارستانییەتی ماددی دێت خێراترە لەو گۆڕانکارییەکانی کە بەسەر شارستانیەتی ناماددی و ئەنجام بۆشاییەکان دەکەوێتە نێوانیان دەبێتە مایەی دواکەوتن یان سستی لە نێوان **کولتووری** مادی و **کولتووری** نموونەیی یان گیانی، ئۆگبڕێن شارستانیەتی بۆ دوو بواری سەرەکی دابەش دەکات:

یەکەمیان: بواری ماددیە کە پەیوەندی بە دیاردەکان و شتەکانی ماددی و بابەتیی هەستپێکراو هەیە.

دووەمیان: بواری نامادديیە کە بیروباوەڕەکانی کۆمەڵ و دابونەریت و پەند و بەهاکانی دەگرێتەوە و تاکەکەسان پێیەوە پابەندن.

هەروەها دەڵێت: هەرچەندە جیاوازی لە نێوان هەردوو بواردا هەیە، کەچی هەریەکەیان دەبێتە تەواوکاری ئەوی دیکە و هاوتای یەکترن و بەهیچ شێوەیەك لە یەکتری جیاناکرێنەوە.

بیروباوەڕێکی دیکەی ئۆگبێرن باوەڕی وایە ئامێرەکان بەرهەمهێنان زۆر بەتواناترن کە شێوازێکە دەتوانرێ پشتی پێ ببەسترێ لە گۆڕانی کۆمەڵایەتیدا لە ڕێگەی گۆڕانکاری لە شێوەی ئەو ژینگەی سرووشتەی کە دەوروبەری مرۆڤی داوە دەگۆڕێت.

سەرباری ئەوەش پێشکەوتنی پیشەسازی ئامێرەکانی تەکنەلۆژی، ئەوا گۆڕانی شارستای ئاراستەیەکی درێژ بەدرێژایی مێژوو بە گۆڕانکاری دەبەخشێ هەرچەندە خۆی لەخۆیدا بەدەوامە و ئەنجام زۆر و کەڵەکەبووی لێوەدەست دێت، بەڵام ئەنجامەکەی شارستانیەتی ئەوە لەدوای ئەوە روو لە زیادی دەکات و هەر نەتەوەیەك بەپێی باری تایبەت پەرە بە رەگەزەکانی شارستانێتی دەدەن و زۆر لە بیروباوەڕ و هونەری نوێ دێتە کایەوە و بۆ نەوەکانی پاش خۆیان جێی دێڵن، ئەمەش هەر لەخۆیدا کلیلی دەرگای گۆڕانکاری کۆمەڵایەتییە بە درێژایی شارستانێتی.

کەواتە پیشەسازی و تەکنەلۆژیا بە گۆڕانکاری سەربەخۆ، دادەنرێ پشت بە سرووشت و کاریگەرێتی وکرداریەتی و هەموو رێکخراوەکان و بنەڕەتەکانی کۆمەڵ دەبەستێت، بەمەش وا دەردەکەوێ کە شارستانێتی ماددی لایەنی پێشەکی بەسەر شارستانێتی نامادديەوە هەیە و **تێکڕای جیاوازییەکانی نێوان هەردوو بوارەکە**

پێیدەگوترێ دواکەوتن و سستی ، لەبەرئەوەی شارستانێتی شتێکی ئەندامییە و لەچەند بەشێکی تەواو پێکهاتووە، کەواتە دەبێ کێشە بکەوێتە نێوان ئەو بەشەی کە بە خێرا پێشدەکەوێ واتە ئەم بەشەگە بەشی رابەرە **(کولتووری مادی و تەکنەلۆژی)**، لەچاو بەشی یەکەم سستە، بە واتایەکی دیکەش بەشی دووەم لە بەشە خێراییەکەی یەکەم دوادەکەوێ و سست دەبێ ئەم بەشەشیان بەشی **کولتووری** ناماددیە، بەڵام بە درێژایی کات و سات هەندێ جار رەگەزەکانی شارستانێتی ناماددی بۆی هەیە خۆی لەگەڵ هەنگاوەکانی شارستانێتی ماددی بگونجێنێ و گەر هاتوو ئەمەش رووبدات ئەوا بەسەر زۆربەی زۆری کێشەکانی کۆمەڵ زاڵ دەبێت.

گۆڕانی بەها کۆمەڵایەتییەکان:

هەر کۆمەڵگەیەك بەها و دابونەریتی تایبەت بە خۆی هەیە، لەگەڵ ژینگە و باری کۆمەڵایەتی و ئابوورییەکەی و پلەی پێشکەوتنی شارستانێتی و گەشەکردنە کۆمەڵایەتییەکەی و گیانی سەردەم و ئەو چەمکانەی ئەندامانی پێوە بەستراونەتەوە.

ئەم بەها و پێوەرانە لە کۆمەڵگەیەکەوە بۆ کۆمەڵگەیەکی دیکە و لە کاتێك بۆ کاتێکی دیکە دەگۆڕێت، چونکە هەر کۆمەڵگەیەك کۆمەڵێ تایبەتمەندی و خاسیەتی جیاوازە لەگەڵ چەمك و بەهاکانی کۆمەڵگەیەکی دیکە.. کۆمەڵگەی عێراق لە کۆندا کە پشتیان بە چاندن و کاری دەستکردی دیکە دەبەست، کە کشتوکاڵی دەرەبەگایەتی پێویستی بە دابونەریت و بەهای تایبەتی هەبوو، کە هەندێکیان چاك بوون وەك میوانداری و ئازایەتی و شەرەف و یارمەتیدانی لێقەوماو و هەژاران و هەندێ بەهای دیکەی خراپیشیان هەبووە وەك تیژی و تورەیی رەگەزپەرستی و خێڵەکی.

هەموو بەها چاك و خراپەكانی كۆمەڵگە لەگەڵ سرووشتی ژینگەی كۆمەڵایەتی و كارتێكردنەكانی هێزەكانی ئابووری و رامیاری و ئایینی و رەوشتی و پیشەیی دەگونجێت و سیستەمی كۆمەڵایەتی بە تێكڕای ئەم بەها و نەریتانە پەسند دەكات و بە ڕێبازێكی یارمەتیدانی پاراستنی هێمنی و هاوسەنگی و بارو دەستكەوتەكانی خۆیەتی و بابەتیی دادەنێت.

ئەو بەهایانە پێچەوانەی بەها كۆنەكان بوو كە كۆمەڵگە مەڵی گرتبوو، جیاواز لە نێوان بەها كۆنەكان و بەها نوێیەكان كۆمەڵناسان پێی دەڵێن (ململانێی بەهاكان)، بەڵام ئەو بەها نوێیانەی هاتنە ناو كۆمەڵگەی عێراقی لە چەرخی شۆڕشكردن و گۆڕانكاری كۆمەڵایەتی، بەهای جولاندن و خۆشەویستی كاركردن بەكۆمەڵ و كاركردن لەپێناو بەرژەوەندی گشتی و دادپەروەری و یەكسانی و دیموكراتی و ڕێزگرتن لە مافی مرۆڤ و مافەكانی ئافرەت و یەكسان بوونی لەگەڵ پیاو لە ئەرك و مافە كۆمەڵایەتی و ڕەخنەگرتن لە خود و ڕووبەڕوو بوونەوەی چینایەتی و لایەنگیری و ڕەگەزپەرستی.

سەرەنجامی ململانێی بەهاكان زۆربەی جار سەركەوتن هەر بۆ بەها نوێیەكان بەسەر بەها كۆنەكان دەبێت، بەتایبەتی پاش بڵاوبوونەوەی و پەسەندكردنی لە نێو كۆمەڵگە و لاوازبوونی بەها كۆنەكانەكان و لەناوچوونی ئەم سەركەوتنەش دەبێ سەركردایەتی و لێپرسراوان لایەنگیری بكەن تا بەها تازەكان ڕێڕەوی ئاسایی خۆی بگرێ و جێگای بەها كۆنەكان بگرێتەوە و ڕەگوریشەی لە نێو كۆمەڵدا دابكوتێت و، كاری بێووچان بۆ بڵاوكردنەوەی هۆشیاری ڕۆشنبیریی لە نێو كەسان و كۆمەڵگە بكەن، بەوەی كە بەها نوێیەكان لە خێزان و كۆمەڵ و شێوازەكانی راگەیاندن و قوتابخانە و كارگە و دامودەزگاكانی كۆمەڵگەی مەدەنی پەیڕەو بكرێت تا لەگەڵ باری نوێی كۆمەڵایەتی ڕێككەوێت، لەهەمان كاتیشدا بەرەنگاری بەها خراپەكانی كۆن ببنەوە تا ئاكامەكانی كار لە كەس و دەستە و كۆمەڵگە نەكات. لەگەڵ

ئەوانەشدا لەوانەیە لەگەڵ گۆڕانکارییدا هەندێ ڕەفتار و نەریتی خراپ و نامۆ لە کۆمەڵگە سەرهەڵبدا کە کاریگەری لەسەر تاک و کۆمەڵگە دەکات، بۆیە پێویستی بە ماوەیەک هەیە تا تاکەکان خۆیان لەگەڵ ئەم گۆڕانکارییە نوێیانە ڕادێنن، لەوانەیە گرفتی زۆری لێ بکەوێتە، ئەویش بەهۆی بە هەڵە بەکارهێنانی داهێنراوە نوێیەکان وەکو بەکارهێنانی مۆبایل بەشێوەیەکی نەشیاو.

پرسیاردکانی بەشی شەشەم

پ١/ گۆڕانی کۆمەڵایەتی چییە؟ ئەو بارو کاریگەرانە چین کاری تێدەکەن؟

پ٢/ باسی گۆڕانی بازنەیی بکە؟

پ٣/ چۆن گۆڕانی ئاسۆیی شی دەکەیتەوە؟ گرنگترین بیروباوەڕەکانی راڤە بکە؟

پ٤/ باسی جیاوازییەکان نێوان گۆڕانکاریی کۆمەڵایەتی بازنەیی و ئاسۆیی بکە؟

پ٥/ ئەم رستەیە لێک بدەوە (بڵاوکردنەوەی شارستانێتی گواستنەوەی پێکهاتەکانی شارستانییەتە لە نیشتمانی سەرەکییەکەوە بۆ کۆمەڵگەکان دیکە).

پ٦/ گۆڕانکاریی کۆمەڵایەتی پەرەسەندوو چییە؟ باسی بنچینە سەرەکییەکانی زانیارییەکەی بکە؟

پ٧/ بیر و بۆچوونی ئۆگست کۆنت بکە لەبارەی قۆناغەکانی قەرەسەندنی کۆمەڵگە؟

پ٨/ شێوەکانی گۆڕانکاریی کۆمەڵایەتی بژمێرە و باسی یەکێکیان بکە؟

پ٩/ گرنگترین هۆیەکانی گۆڕانکاریی کۆمەڵایەتی دەستنیشان بکە و باسی رۆڵی هەریەکەیان لە گۆڕینی بەهاکانی کۆمەڵ بکە.

پ١٠/ گرنگترین ئاکامەکانی گۆڕانی کۆمەڵایەتی بژمێرە.

پ١١/ فاڕابی چۆن گۆڕانی کۆمەڵایەتی لێکدەداتەوە.

پ١٢/ لەبەر رۆشنایی بیردۆزەکەی فاڕابییەوە بەراوردێك لە نێوان کۆمەڵگەی تەواو و کۆمەڵگەی ناتەواو بکە.

پ١٢/ باسی بیردۆزەکەی گۆڕانکاریی کۆمەڵایەتی ئیبن خەلدون بکە؟

پ١٤/ بەراوردێکی نێوان کۆمەڵگە و ئاژەڵ وەك گیانلەبەرێکی زیندوو لە بارەی گەشە و گۆڕانکاریی بکە.

پ١٥/ بیردۆزەکەی گۆڕانکاریی کۆمەڵایەتی ئەمیل دۆرکهایم باس بکە؟

پ١٦/ بەراوردێك لە نێوان كۆمەڵگەی (میكانیكی) و كۆمەڵگەی ئەندامیەتی (عضوي) بكە؟

پ١٧/ زانا تۆكبرێن چۆن گۆڕانكاریی كۆمەڵایەتی لێكدەداتەوە؟

پ١٨/ بەراوردێك لە نێوان بەها كۆنەكان و بەها تازەكان بكە و نموونەیان بۆ بهێنەوە؟

پ١٩/ مەبەست لە (ناتەباییە بەهاكان) چییە رۆڵی لە گۆڕانكاریی كۆمەڵایەتی باس بكە؟

چالاكی :

((گۆڕانی كۆمەڵایەتی چۆن لە كۆمەڵگە روودەدات گفتوگۆی تەواو لە بارەی ئەم دەستەواژە بكرێ))

فەرهەنگۆك

كوردی	عەرەبی	كوردی	عەرەبی
ئۆباڵ	جنحة، خطيئة	ئاوێتە	مركب
ئاخوند (زەیوان)	كاهن	ئەپستمۆلۆژیا، بیردۆزی زانیاری	نظرية المعرفة
ئاراستە	اتجاه	بەرهەمداری	انتاجية
ئارامی	سكون، هدوء	بەش	جزء
ئارەزووی ئاگاداربوون	حب الاستطلاع	بەش كردن، لێك جیاكردنەوە	تجزئة
ئاگاهێنەرەكان (ئاگاداركەرەوە)	المنبهات	بەكاربردن	استهلاك
ئاگای خوایی، چاودێری خودایی	العناية الالهية	بەلگەنەویست	البديهية
ئاكاردەرخەر، قیبلەنما	بوصلة	بەلگەیی، سەلماندن	برهاني
ئاماژە	إشارة	بەناچاری– ناچار	مجبر، مضطر
ئامار	احصاء	بەرهەمداری	انتاجية
ئامارگیری، ئامارگەری	عملية الاحصاء	بەها	قيمة
ئامێر	آلة	بەهرە	الهام
بەیەكداچوو	متداخل	تەوەر	محور
بەیەكچوو (هاوشێوە)	متماثل	تەرزیمی، بەزۆری	اجباري
بڕ	مقدار	تەون، رایەڵ	نسيج

براوه(یەکلایی کردنەوە)	محسوم	توێ کردن	تشريح
برشت، نایاب، پلە	امتياز	توێژینەوە	بحث
بوار (دەرفەت)	مجال (فرصة)	پۆلێن	تصنيف
بونیادگەری	البنيوية	پابەند	ملتزم
بووژێنەرەوە	منعش	پابەندی	الالتزام
بوون	وجود	پاش سروشت(دوای سروشت،میتافیزیك	ما بعد الطبيعة
بوونەکی	الوجودية	پایە	مكانة، منزلة
بوونەوەر	كائن	پەتی	مجرد
بێخەوش (تەواو)	كامل	پەرۆش	حريص
تازەکردنەوە، نوێکردنەوە	تحديث	پەستان	ضغط
تانووت، تانە	طعن	پەسند	مقبول
تەبا ، کۆك	متسجم	پەسندکاریی، جیاکاریی	تفاضلي
تەریب	متوازي	پەیوەندی سۆز	تعاطف
پەیرەو، رژێم، سیستەم	نظام	خود، خۆ	ذات، نفس
پرس	سؤال	خودایی	الهي
پرسە	تعزية	خودبەرهەمداری، تێرایی بەرهەمداری	الكفاية الانتاجية
پلەدارێتی	المراتبية	خودی، خۆیەکی	ذاتي
پوختە	خلاصة	خوو	عادة، صفة
پێشبینی، پێشزانی	تنبؤ	دۆزین، دۆزینەوە	اكتشاف

پیشەسازی	صناعة	دۆڵی دوو ڕووبار	وادي الرافدين، العراق القديم
پیشەسازی کردن	تصنيع	دابونەریت	عرف
پێکهاتە	تركيب	دابینکارییەکان	الظوابط
پیوەندی	علاقة، رابطة	دادگای پشکنین	محكمة التفتيش
جۆر، پەل	فصيلة	داڕزان	تحلل
جیهانی کەرستەیی	العالم المادي	داڕشتن	صياغة
خۆجیاکەرەوەکان	المعتزلة	داستان	ملحمة
خۆرە، میکرۆب	جرثوم	دامرکاندنەوە، دابینکردن	اخماد، اشباع
خۆرسك	فطري، طبيعي	داهات	دخل
خانەی دانایی	دار الحكمة	داهێزران (لێکهەڵوەشانەوە)	تفكك
داهێنان	اختراع	ژیرکاری	الممارسة العقلية
دەرئەنجام	استنتاج	ژیری	عقل
دەرەکی	خارجي	ڕاز	سر
دەرهاوێشتن	استثناء	ڕاستەقینە	واقعي
دەرهێنانەکی	استنباطي	ڕامان	تأمل
دەزگا، دامەزراو	مؤسسة، منشأة	ڕەگەز ئامێز	عرقي
دەستەواژە	عبارة، فقرة	ڕەفتارەکی	سلوكي
دەمارگیری، توندڕەوی	تعصب	ڕەها	مطلق
دەنکۆڵە	حبية	ڕەوەن	سياق
دژواری	تناقض	ڕەوشت، ئاکار	الاخلاق
دووانەکی، دوولایەنی	ثنائي، ازدواجي	ڕەوشتناسی	علم الاخلاق
دیار	ظاهر	ڕژانەوە	فيض

دیارده	ظاهرة	رشته	صیغة
دیالێکتك، بێژیاری	جدل	روانگه	مرصد
دیان، فەلە	کریستیان، مسیحي	رووپایی	مجاملة
دیدەنی، تێڕوانین	مقابلة، رؤية	رووپێوناسی	علم المساحة
ژیاری، شارستانی	الحضارة	سۆزدار	عاطفي
ژیربێژی، لۆژیك	المنطق	سات، کات	وقت
ژینگە، دەوروبەر	البيئة	ساپیتە، بنمیچ	سقف
ستایش	مدح، وصف	شت، شمەك	الاشياء
سەپاندن	فرض	شوێنەوار	اثار، اثر
سەرتاسەری، سەراپاگیری	شمولي	شیاو	ممكن، محتمل
سەرپێچیکار	مخالف	شیکردنەوە	تحليل
سەلماندن	برهان، قبول	شێوەگۆڕین	تناسخ
سەنگین، گران، شکۆدار	ثقيل، جليل	شێوەکردن، بۆچوون	تصور
ستوون، پایە	عمود	شێوەکی	شكلي
سروەت، سەقامگیری	امان، استقرار	چۆنەکی	كيفي
سروش	وحي	چاولێکەر	محاكي
سڵ	حذر	چەسپاو	ثابت
سوالەت	أواني فنحارية	چەق، مەڵبەند، ناوەند	مركز
سووسەکردن، پێزانین	ادراك	چەمك	مفهوم
شارە چاکەکە	المدينة الفاضلة	چێژ	ذوق
شارەزا، پسپۆر	خبير، مختص	چییەتی	ماهية

شارەزای کرداری، پسپۆرسازی	خبرة عملية	فەلسەفەکاری	تفلسف
شاکار	تحفة، روائع	فریشتە	ملاك
قۆناغ	مرحلة	لەڕێ لادان، لەڕێدەرچوون	انحراف
قەشەنگ	رائع	مۆرك، شەقڵ	صفة
قسەناسی	علم الكلام	نائاسایی، ئاسایی بەدەر	خارق العادة
قوڕی دروستکراو	الطين الصناعي	ناسنامە، پێناس	هوية
قووچەك	هرم	نزیك کەوتن، توخن کەوتن	تعرض
کۆچەری	بداوة	هۆپێناو (شێوان)، ئامراز	وسيلة
کاراکتەر	الشخصية المسرحية	هەڵوەشانەوە	تفكك
کارامە (لێهاتوو)	مقتدر	هەیوانییەکان، دالانییەکان	الرواقيون
کانزاکاری	تعدين	ڕێباوەڕی خوداداری	مذهب المؤلهة
کەرستەیی، ماددی	مادي		
کەلێن	فجوة		
کەنەفتەیی	عجز		
کپکردن	كبت		
کرداری	عملي		
لاشەخۆشکردن، مۆمیاکردن	تحنيط		